

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ**

А.М. Алибекова

**СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ
ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ШАРАЛАРЫ**

Оқу құралы

**Қосшы
2025**

ӘОЖ 343.2/7

КБЖ 67.408

A44

Рецензенттер:

С.М. Рахметов – Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» Қылмыстық, қылмыстық-процестік және қылмыстық-атқару заңнамасы бөлімінің бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Н.Ш. Жемпиисов– Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институты Арнайы заң пәндері кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент).

Алибекова А.М.

A44 Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шаралары: оқу құралы / А.М. Алибекова. – Қосшы: Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, 2025. – 118 б.

ISBN 978-601-82292-8-2

Оқу құралы Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша сыбайлас жемқорлық қылмыстарды саралау мәселелеріне арналған.

Оқу құралында сыбайлас жемқорлық қылмыстарының түсінігі, мазмұны мен ерекшеліктері ашылады, аталған қылмыстарды саралау процесінде туындайтын проблемалар зерделенеді.

Оқу құралы студенттерге, сондай-ақ жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің білім беру бағдарламалары бойынша білім алушыларға, алғашқы кәсіби даярлықтан және біліктілікті арттыру және қайта даярлау курстарынан өтіп жатқан адамдарға, оқытушыларға, ғылыми қызметкерлерге, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне, судьяларға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шараларының мәселелеріне қызығушылық танытатын оқырманға арналған.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ғылыми кеңесінің шешімімен (2025 ж. 9-10 маусымдағы № 12 хаттама) басылымға шығаруға ұсынылды

ӘОЖ 343.2/7
КБЖ 67.408

© А.М. Алибекова, 2025
© Қазақстан Республикасы
Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы, 2025

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	4
1. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша сыбайлас жемқорлық қылмыстардың жалпы сипаттамасы ...	5
2. Меншікке қарсы сыбайлас жемқорлық қылмыстардың саралануы	36
3. Экономикалық қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлық қылмыстардың саралануы	53
4. Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық қылмыстардың саралануы	73
5. Әскери сыбайлас жемқорлық қылмыстардың саралануы	105
Пайдаланылған дереккөздердің тізімі.....	113

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мемлекеттік саясатты іске асырудың басым мақсаттарының бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық теріс құбылыс ретінде мемлекеттің беделіне деген сенімге нұқсан келтіреді және ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіреді. Осыған байланысты сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі шараларды күшейту сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы, оның ішінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шараларын жетілдіру арқылы тиімді болып көрінеді.

2014 жылғы 3 шілдеде Қазақстан Республикасының жаңартылған Қылмыстық кодексінің қабылдануына байланысты заңгер ғалымдардың, құқық қорғау органдарының практикалық қызметкерлерінің алдына қылмыстық заңнаманың қабылданған өзгерістерін ескере отырып, қылмыстық заң нормаларын дұрыс қолдану міндеті қойылды.

Оқу құралында қолданыстағы қылмыстық заңнама нормаларына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудың теориялық негіздері қарастырылады.

Осы құралда қылмыстық заңнама нормаларына сәйкес сыбайлас жемқорлық қылмыстар деп танылған құқық бұзушылықтардың қылмыстық-құқықтық саралануы жүргізілді.

Оқу құралын ғылыми және практикалық қызметкерлер қылмыстық-құқықтық цикл пәндерін зерделеуде және сыбайлас жемқорлық қылмыстарды саралау мәселелеріне қызығушылық танытқандар жұмыс барысында қолдана алады.

1 Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша сыбайлас жемқорлық қылмыстардың жалпы сипаттамасы

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып айқындалды. Осы мақсатты іске асыру үшін сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама әзірленген, сондай-ақ аталған келеңсіз құбылысқа қарсы іс-қимыл бойынша ұйымдастырушылық-құқықтық шаралар қабылданып, жүзеге асырылуда.

Елдің жай-күйі мен дамуына ықпалын тигізетін сыбайлас жемқорлықтың кері салдарына халықтың мемлекеттік институттарға деген сенімсіздігінің артуы жатқызылуы керек.

Қазақстан үшін сыбайлас жемқорлықты еңсеру мемлекеттік саясаттың басты бағыты болып табылады, оның басымдығын Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауында келесідей анықтаған: «Біз надандық пен ескілікке, радикализм мен масылдыққа, тоғышарлыққа және сыбайлас жемқорлыққа табанды түрде қарсы тұрамыз»¹.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі мемлекеттік саясат Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 2 ақпандағы Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде жүзеге асырылады. Осы тұжырымдамаға сәйкес «Қазақстан сыбайлас жемқорлыққа қарсы бір сарынды іс-қимылдан қоғамдық сананы түбегейлі өзгертуге, халықтың сыбайлас жемқорлық пен непотизмнің кез келген нысандарын қабылдамауына, алдын алу шараларының басымдығына көшуді көздейді»².

Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы заңнама сыбайлас жемқорлық көріністерін қамтитын әрекеттерді анықтауға, жолын кесуге және алдын алуға бағытталған.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамада сыбайлас жемқорлық ұғымы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың негізгі қағидаттары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілері және олардың өкілеттіктері айқындалып, сыбайлас жемқорлық қылмыстардың тізбесі, сыбайлас жемқорлық қылмыстар субъектілерінің түрлері мен белгілері анықталған бірқатар нормативтік құқықтық актілер қарастырылған.

¹ «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_1 (жүгінген күні: 05.01.2025).

² «Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 2 ақпандағы № 802 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000802> (жүгінген күні: 05.01.2025).

Сыбайлас жемқорлықтың теріс әсері мемлекеттік биліктің беделіне нұқсан келтіруі және халықтың мемлекеттік қызметтің беделіне теріс көзқарасын қалыптастыруы мүмкін. Бұл орайда М.Ә.Төлеген, Р.А.Орсаева: «Бүгінгі қазақстандық қоғамда жемқорлыққа қарсы іс-қимыл — күрделі де жауапты міндет, ол құқық қоғау органдарының бүкіл жүйесінің ғана емес, сонымен бірге азаматтық қоғам институттарының да күш-жігерін топтастыруды талап етеді»³ деп тұжырымдайды.

Р.К. Сарпеков және С.М. Рахметовтің пікірлері бойынша «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес біздің мемлекетіміздің маңызды проблемаларының бірі болды және әлі де солай. Бұл мәселе жеткілікті түрде шешілмейді, өйткені соңғы уақытқа дейін сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатқа тиісті көңіл бөлінбеген»⁴.

«Сыбайлас жемқорлық» термині латынның «corruptio» сөзінен шыққан, ол «бүлінуді», «параға сатып алуды», лауазымды тұлғалардың сатқындығын білдіреді. Заң әдебиеттерінде сыбайлас жемқорлық ұғымы көбінесе парақорлықпен анықталады немесе өзімшілдік мақсатта жасалған лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану ретінде қарастырылады.

Сыбайлас жемқорлық ұғымы лауазымды адамның өзінің билік өкілеттіктерін және оған сеніп тапсырылған құқықтарын белгіленген заңдар мен ережелерге қайшы келе отырып, жеке пайдасы үшін пайдалануын білдіреді.

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңның 1-бабы б) тармағына сәйкес «сыбайлас жемқорлық – жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу» деп танылады⁵.

Қарастырылып отырған құбылысқа қарсы тұру мәселелеріне арналған монография аясында сыбайлас жемқорлық құбылысын зерттей келе, С.М. Рахметов пен И.Ш. Борчашвили: «сыбайлас жемқорлық ұғымын сипаттайтын

³ Төлеген М.Ә., Орсаева Р.А. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған іс-қимылға жалпы сипаттама // Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының «Хабаршы — Вестник» журналы. — 2022. — № 2 (76) — 105–109 б.

⁴ Сарпеков Р.К., Рахметов С.М. Необходимо повышать эффективность борьбы с коррупцией // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. — Том 2. — № 77 (2024). — С.190 – 200

⁵ «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_1 (жүгінген күні: 05.01.2025).

әртүрлі көзқарастарды келесідей жүйелеуге болады деген қорытындыға келді:

1) сыбайлас жемқорлық пайдакүнемдік мақсатта жасалған лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану ретінде қарастырылады;

2) сыбайлас жемқорлық мемлекеттік қызметшілерге пара берумен сипатталатын, жеке мүддесі үшін жасалатын қызметтік жағдайды теріс пайдаланумен, сондай-ақ қызмет бойынша пайдакүнемдік теріс пайдалану жағдайларымен сәйкестендіріледі;

3) сыбайлас жемқорлық ұйымдасқан қылмыстың элементі ретінде сипатталады;

4) сыбайлас жемқорлық – бұл лауазымды адамдардың (өзге де мемлекеттік қызметшілердің) өз қызметтік өкілеттіктерін қасақана бұзуы»⁶.

Сонымен қатар, авторлар сыбайлас жемқорлықтың салдары ретінде мыналарды ажыратады:

– сыбайлас жемқорлық мемлекетке алдында тұрған міндеттерді жүзеге асыруға қол жеткізуге мүмкіндік бермейді (мысалы, пара алу үшін лауазымға тағайындау мемлекеттік органдар мен мекемелердің жұмыс тиімділігінің төмендеуіне әкеледі, нәтижесінде бұл орасан зор шығын әкеледі);

– сыбайлас жемқорлық инвестициялық климатты бұзады, нәтижесінде жеке бизнеске күтпеген жағдайларда жедел пайда (көбінесе артық пайда) алуға ұмтылудан басқа ештеңе қалмайды, бұл тауарлар мен қызметтердің қымбаттауына әкеледі (парақорлық салық төлеушіге әсер етеді, нәтижесінде ол тауарлар мен қызметтер үшін бірнеше есе көбірек төлеуге мәжбүр болады);

– сыбайлас жемқорлық басқару аппараттарына зиянды әсер етеді, адал жұмыс істеуге ынталандыруды азайтады (этиканың жалпы деңгейі төмендейді және әркім өзіне неге ол құқық пен адамгершілік нормаларын сақтайтын жалғыз адам болуы керек деген сұрақ қояды);

– биліктің жоғарғы эшелонындағы сыбайлас жемқорлық жариялылыққа айнала отырып, оларға деген сенімге нұқсан келтіреді;

– сыбайлас жемқорлық басқарушы персонал қоғам мен мемлекеттің өркендеуі үшін өзінің жеке мүдделерінен бас тартуға психологиялық тұрғыдан дайын емес;

– сыбайлас жемқорлық әділеттіліктің мәнін кетіреді, өйткені ақшасы көп адам оң жақта болады;

– сыбайлас жемқорлық демократияға қауіп төндіреді, өйткені ол халықты моральдық ынталандырудан айырады;

– сыбайлас жемқорлық халықтың билікке наразылығын, әлеуметтік

⁶ Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – С.35.

шиеленісті тудырады⁷.

Ғылыми-құқықтық әдебиеттерде сыбайлас жемқорлықты келесідей жіктеудің тәсілдері бар:

– өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің түрлері бойынша сыбайлас жемқорлық азаматтар мен кіші шенеуніктер, кәсіпкерлер мен бақылаушы органдар, шетелдік кәсіпорындар мен саяси басшылық және т.б. арасында болуы мүмкін;

– көріну деңгейі бойынша: жоғары қатардағы сыбайлас жемқорлық және төменгі қатардағы сыбайлас жемқорлық;

– көріну салалары бойынша: салық салу, инвестициялау, мемлекеттік сатып алу, білім беру және т. б. саласындағы сыбайлас жемқорлық,

– пайда түрі бойынша: пайда табу, шығындарды азайту⁸.

В.Д. Андриановтың пікірінше, сыбайлас жемқорлықтың көріну формалары келесідей болуы мүмкін:

- әкімшілік және оның тұрмыстық түрі ретінде;

- іскерлік;

- мемлекеттік билік органдарындағы сыбайлас жемқорлық;

- мемлекетті «тұтқындауға» немесе басып алуға байланысты сыбайлас жемқорлық;

- саяси⁹.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында отандық құқықтық жүйе шеңберінде сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы іс-қимыл жөніндегі заңнаманың бірыңғай саласы қалыптаспаған.

Аталған құбылысқа қарсы тұруға бағытталған ұлттық заңнама әртүрлі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілерде көзделген. Атап айтқанда, сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормалар кодекстерде, заңдарда, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтарында, Қазақстан Республикасы Үкіметінің және мемлекеттік билік органдарының қаулыларында қарастырылған. Көрсетілген нормаларда сыбайлас жемқорлық ұғымы қамтылып, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық белгілері, мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын реттеуге бағытталған құқықтық нормаларды іске асырудың құқықтық тетігі айқындалған.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бойынша құрылған отандық нормативтік құқықтық база айтарлықтай негізделген. Сыбайлас

⁷ Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – С.25-26.

⁸ «Индекс Восприятия Коррупции в Казахстане: Рейтинг коррумпированности госорганов» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.transparencykazakhstan.org/content/229.html> (дата обращения: 25.12.2024).

⁹ Андрианов В.Д. Коррупция как глобальная проблема: история и современность. Москва: Экономика, 2011.С.15-17.

жемқорлыққа қарсы іс-қимылға бағытталған қатынастарды реттейтін негізгі нормативтік құқықтық актілер мыналар болып табылады:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған;

2. Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы;

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ;

4. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ;

5. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Қазақстан Республикасының Заңы;

6. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V Қазақстан Республикасының Заңы;

7. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №153 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексі.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын саралау мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына сәйкес «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Нормативтік қаулысы қабылданған және заңдық күшіне енген.

Көрсетілген Нормативтік қаулыдан басқа, ҚР ҚК-нің 6-тарауында (Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар), 7-тарауында (Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар), 18-тарауында (Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар) көзделген сыбайлас жемқорлық қылмыстарды саралау кезінде Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының мынадай нормативтік қаулыларын басшылыққа алған жөн:

- «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 Нормативтік қаулысы;

- «Соттардың экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылық істер бойынша заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 3 Нормативтік қаулысы;

- «Кәсіпкерлік немесе өзге де қызметті лицензиясыз жүзеге асыру кезінде тапқан табысты алу жөніндегі заңнаманы соттардың қолдануы туралы» 2004 жылғы 18 маусымдағы № 4 Нормативтік қаулысы;

- «Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» 1997 жылғы 18 шілде № 10 Нормативтік қаулысы;

- «Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» 2005 жылғы 28 қазандағы № 6 Нормативтік қаулысы.

ҚР ҚК 10-бабына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамдық

қауіптілік пен жазалану дәрежесіне қарай қылмыстар мен қылмыстық теріс қылықтарға бөлінеді. ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағында көзделген сыбайлас жемқорлық деп танылатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың тізбесін талдау аталған әрекеттердің барлығы қылмыс болып табылатынын көрсетеді.

Қылмыстық заңнамада сыбайлас жемқорлық қылмыстардың нормативтік бекітілген анықтамасы жоқ. Қылмыстық құқық ғылымында ғалымдардың сыбайлас жемқорлық қылмыстар ұғымына қатысты әртүрлі пікірлері бар¹⁰.

И.Ш. Борчашвили мен С.М. Рахметов тұжырымдаған сыбайлас жемқорлық ұғымының ең толық анықтамасы келесідей: «Сыбайлас жемқорлық қылмыс – бұл Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген, мемлекеттік биліктің, мемлекеттік қызметтің, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, Қарулы Күштердің және еліміздің өзге де әскери құрылымдарының беделі мен заңды мүдделеріне қол сұғатын әрекет.

Бұл әрекетті мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдар, оларға теңестірілген тұлғалар немесе лауазымды адамдар (оның ішінде шет мемлекеттердің және халықаралық ұйымдардың лауазымды тұлғалары), сондай-ақ жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдар өздеріне берілген қызметтік өкілеттіктерді пайдалана отырып, мүліктік немесе мүліктік емес сипаттағы қандай да бір игіліктерді заңға қайшы түрде алу немесе беру арқылы жүзеге асырады»¹¹.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабының 11-тармағына сәйкес «сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық – бұл үшін заңда әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылық белгіленген, сыбайлас жемқорлық белгілері бар құқыққа қайшы, кінәлі түрдегі іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік)» деп танылады¹².

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар – бұл сыбайлас жемқорлық белгілері бар, бірақ қылмыс болып табылмайтын және ол үшін әкімшілік жауаптылық көзделген құқық бұзушылықтар. Сыбайлас жемқорлық белгілері бар, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің тиісті баптарында көзделген, жасалған қоғамдық қауіпті іс-әрекеттер сыбайлас жемқорлық қылмыстары ретінде танылуы тиіс.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес сыбайлас жемқорлық

¹⁰ Агыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией. Алматы, 2003 . С. 26; Ляпунов Ю.И. Должностные преступления. Киев, 1988. С.11; Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Учебное пособие. Под ред. Е.О. Алауханова. – Алматы.2008. С. 145.

¹¹ Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – С.25-26.

¹² «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ [-Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410> (жүгінген күні: 10.01.2025)

қылмыстар деп осы Кодекстің 189 (үшінші бөлігінің 2) тармағында, үшінші бөлігінің 2) тармағында көзделген белгілер болған жағдайда төртінші бөлігінде), 190 (үшінші бөлігінің 2) тармағында, үшінші бөлігінің 2) тармағында көзделген белгілер болған жағдайда төртінші бөлігінде), 218 (үшінші бөлігінің 1) тармағында), 218-1 (төртінші бөлігінің 1) тармағында), 234 (үшінші бөлігінің 1) тармағында), 249 (үшінші бөлігінің 2) тармағында), 361, 362 (төртінші бөлігінің 3) тармағында), 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 450, 451 (екінші бөлігінің 2) тармағында) және 452-баптарында көзделген іс-әрекеттер танылады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарды келесі топтарға бөлуге болады:

1. Меншікке қарсы сыбайлас жемқорлық қылмыстар (ҚР ҚК 6-тарауы):

1) 189-баптың 3-бөлігі 2) тармағы (Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемдену немесе ысырап ету);

2) 190-баптың 3-бөлігі 2) тармағы (Алаяқтық);

2. Экономикалық қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлық қылмыстар (ҚР ҚК 8-тарауы):

1) 218-баптың 3-бөлігі 1) тармағы (Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату));

2) 218-1-баптың 4-бөлігі 1) тармағы (Заңсыз иемденілген активтерді мемлекет кірісіне айналдырудан жасыру, сондай-ақ оларды заңдастыру (жылыстату));

3) 234-баптың 3-бөлігі 1) тармағы (Экономикалық контрабанда);

4) 249-баптың 3-бөлігі 2) тармағы (Рейдерлік);

3. Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық қылмыстар (ҚР ҚК 15-тарауы):

1) 361-бап (Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану);

2) 362-баптың 4-бөлігі 3) тармағы (Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану);

3) 364-бап (Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу);

4) 365-бап (Заңды кәсіпкерлік қызметпен айналысуға кедергі жасау);

5) 366-бап (Пара алу);

6) 367-бап (Пара беру);

7) 368-бап (Парақорлыққа делдал болу);

8) 369-бап (Қызметтік жалғандық жасау);

9) 370-бап (Қызметтегі әрекетсіздік);

4. Әскери сыбайлас жемқорлық қылмыстар (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 18-тарауы):

1) 450-бап (Билікті теріс пайдалану);

2) 451-баптың 2-бөлігі 2) тармағы (Билікті асыра пайдалану);

3) 452-бап (Биліктің әрекетсіздігі).

Аталған құрамдардың бірыңғай тізбеге біріктірілуіне байланысты бұл ретте Қылмыстық кодекстің бір тарауында орналаспағандығы сыбайлас

жемқорлық қылмыстардың топтық объектісін айқындауда белгілі бір қиындық туғызады.

«Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталатын ҚР ҚК 15-тарауында көзделген сыбайлас жемқорлық қылмыстардың топтық объектісі жария биліктің (мемлекеттік биліктің), оның органдарының, мекемелерінің, қызметшілерінің және өзге де өкілдерінің заңнамаға сәйкес жұмыс істеуін, сондай-ақ оның беделін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады.

ҚР ҚК-нің өзге де тарауларында (ҚР ҚК-нің 6, 8, 18-тарауларында) орналасқан сыбайлас жемқорлық қылмыстардың топтық объектісін белгілеу кезінде жоғарыда көрсетілген қоғамдық қатынастардан басқа меншік құқығы, қалыпты экономикалық қызметтің мүдделері, әскери қызметтің мүдделері сияқты қосымша объектілерді де айту керек.

Кейбір қылмыстар үшін олардың құрамының міндетті белгісі қылмыстың нысанасының бірі құжаттар болып табылады (ҚР ҚК 369-бабы). Сонымен қатар, ақша, бағалы қағаздар, материалдық құндылықтар, мүлікке құқық, сондай-ақ мүліктік сипаттағы қызметтерді заңсыз көрсету, соның ішінде мүліктік міндеттемелерден босату пара нысанасы ретінде танылуы мүмкін¹³ (ҚР ҚК 366, 367-бабы).

Қарастырылып отырған санаттағы қылмыстардың объективті жағы негізінен әрекетпен сипатталады, дегенмен кейбір жағдайларда әрекетсіздік нысаны болуы да мүмкін (қызметтегі әрекетсіздік – ҚР ҚК 370-бабы; биліктің әрекетсіздігі – ҚР ҚК 452-бабы).

Құрылымы бойынша сыбайлас жемқорлық қылмыстардың объективті жақтарын екі топқа бөлуге болады: материалдық құрамдар (мысалы, ҚК 361, 362, 370-баптары) және формальды құрамдар (мысалы, ҚК 366-368-баптары).

Заң шығарушы материалдық құрамдардың объективті жағының міндетті белгілерінің қатарына тиісті баптарда белгіленген салдардың пайда болуын жатқызады: азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтарына немесе заңмен қорғалатын мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтіру (ҚР ҚК 249, 361-362, 365, 450-452-баптары) немесе бірқатар қылмыстардың саралаушы белгісі ретіндегі ауыр салдарға алып келу болып табылады (ҚР ҚК 361, 370, 450, 452-баптары).

Аталған ұғымдарды түсіндіру үшін ҚР ҚК 3-бабына жүгіну керек. ҚР ҚК 3-бабы 14) тармағына сәйкес елеулі зиян ретінде «адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамның және мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін бұзу; айтарлықтай залал келтіру; жәбірленуші адамда

¹³«Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000008S> (жүгінген күні: 10.01.2025)

өмірлік қиын жағдайдың туындауы; ұйымдардың немесе мемлекеттік органдардың қалыпты жұмысының бұзылуы; маңызды әскери іс-шаралардың өткізілмей қалуы не әскери бөлімдер мен бөлімшелердің жауынгерлік әзірлігі мен жауынгерлік қабілеті деңгейінің қысқа мерзімге төмендеуі; қарулы топтарды немесе жекелеген қарулы адамдарды, құрлықтағы, әуе немесе теңіз жауынгерлік техникасын дер кезінде байқамау немесе оларға тойтарыс бере алмау, адамдардың және көлік құралдарының Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы кедергісіз заңсыз өтуіне, контрабандалық жүктердің өткізілуіне жол беру, шекараны қорғайтын шекара құрылыстарына, техникалық құралдарға залал келтіретін іс-қимылдарға салғырт қарау; келтірілген зиянның елеулі екендігін куәландыратын өзге де зардаптар»¹⁴.

Ауыр зардаптар ретінде ҚР ҚК 3 бабының 4) тармағына сәйкес адам өлімі; екі немесе одан да көп адамның өлімі; жәбірленушінің немесе оның жақынының (жақындарының) өзін-өзі өлтіруі; денсаулыққа ауыр зиян келтіру; екі немесе одан да көп адамның денсаулығына ауыр зиян келтіру; адамдардың жаппай сырқаттануы, ауру жұқтыруы, сәулеленуі немесе улануы; халық денсаулығы мен қоршаған орта жай-күйінің нашарлауы; қаламаған жүктіліктің болуы; техногендік немесе экологиялық зілзаланың, төтенше экологиялық ахуалдың туындауы; ірі немесе аса ірі залал келтіру; жоғары қолбасшылық қойған міндеттерді орындамай қалдыру; мемлекет қауіпсіздігіне қатер төндіру, апаттар немесе авариялар; әскери бөлімдер мен бөлімшелердің жауынгерлік әзірлігі мен жауынгерлік қабілеті деңгейінің ұзақ уақыт төмендеуі; жауынгерлік міндеттерді орындамай қалдыру; жауынгерлік техниканың істен шығуы; келтірілген зиянның ауырлығын куәландыратын өзге де зардаптар танылады¹⁵.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстар құрамының субъективті жағы кінәнің қасақана түрімен сипатталады.

Заң шығарушы кейбір сыбайлас жемқорлық құрамдарында (ҚР ҚК 361, 365, 369, 370, 450, 452-баптары) қылмыстық құқық бұзушылық құрамының субъективті жағының міндетті белгісі ретінде өзіне немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсаттарын көздейді.

«Іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыстарға, ал оны жасаған адамдар осы қылмыстардың субъектілеріне, қылмыстық процесті жүргізетін органдарға жататындығы туралы мәселені дұрыс шешу үшін қызметтік өкілеттіктердің ауқымы мен мазмұнын, сондай-ақ қылмыстық жауаптылыққа тартылатын адамның лауазымдық мәртебесін айқындайтын заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілерді, оның ішінде лауазымдық ережелер

¹⁴ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z361> (жүгінген күні: 10.01.2025)

¹⁵ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z361> (жүгінген күні: 10.01.2025)

мен нұсқаулықтарды басшылыққа алу қажет»¹⁶.

Сыбайлас жемқорлық қылмыс субъектілері жалпы белгілермен қатар (заңнамада белгіленген қылмыстық жауаптылыққа тарту жасына жеткен есі дұрыс жеке тұлға) арнайы субъектінің белгілеріне ие.

«Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 ҚР ЖС-ның Нормативтік қаулысының 2-тармағына сәйкес «ҚК-нің 3-бабының 16), 19), 26), 27) және 28) тармақтарында көрсетілген адамдар және шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамдары сыбайлас жемқорлық қылмыстар субъектілері болып табылады»¹⁷

Баяндалғанға байланысты сыбайлас жемқорлық қылмыстардың субъектісі ретінде келесі танылады:

1. жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам (ҚК 3-бабының 16) тармағы);
2. коммерциялық немесе өзге ұйымда басқару функцияларын орындайтын адам (ҚК 3-бабының 19) тармағы);
3. лауазымды адам (ҚК 3-бабының 26) тармағы);
4. мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам (ҚК 3-бабының 27) тармағы);
5. мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адам (ҚК 3-бабының 28) тармағы);
6. шет мемлекеттің лауазымды адамы (2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 ҚР ЖС НҚ-ның 3-тармағы);
7. халықаралық ұйымның лауазымды адамы (2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 ҚР ЖС НҚ-ның 3-тармағы);
8. пара берушінің мүддесі үшін тиісті әрекеттерді орындауға өкілеттіктері болмаса да, бірақ өзінің лауазымдық жағдайына байланысты осы әрекеттерді басқа адамдардың жасауы үшін шара қолдана алатын адамдар (2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 ҚР ЖС НҚ-ның 2-тармағы);
9. сыбайлас жемқорлық қылмыстарды жасауда сыбайлас қатысушы болған не жоғарыда көрсетілген адамдарды параға сатып алу мақсатында оларға мүліктік игіліктер мен артықшылықтарды құқыққа қарсы ұсынған не осыған ықпал еткен өзге де жеке тұлғалар (2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 ҚР ЖС НҚ-ның 2- тармағы).

Сыбайлас жемқорлық қылмыс субъектілерінің ұғымдары қылмыстық заңның нормаларында және «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңының

¹⁶ Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар мен басқарушылық қателіктердің аражігін ажырату бойынша әдістемелік ұсынымдар. 2-басылым (қайта өңделген және толықтырылған) / Ә.С. Шәкәрімов, Б.Ж. Сағымбеков, Қ.Ж. Бастов, Т.М. Мұқатаев, Т.Ғ. Маханов, Н.С. Әлімқұлов; Г.Қ. Шушикованың жалпы ред. – Қосшы: Құқық қорғау органдары академиясы, 2021. - 31 б.

¹⁷ «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000008S> (жүгінген күні: 10.01.2025)

нормаларында (1-баптың 1-1), 2), 3), 4) тармақтары¹⁸⁾ көзделеді. Осы заңдардың нормаларындағы ұғымыдарды ескере отырып, қарастырылып отырған санаттағы қылмыстарды жасайтын субъектілердің келесі белгілерін анықтауға болады:

1. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам:
 - мемлекеттік қызметтегі адам,
 - мәслихат депутаты,
 - мемлекеттік лауазымда көзделген міндеттерді мемлекеттік қызметке тағайындалғанына дейін уақытша атқаратын адам,
 - офицерлер құрамының келісімшарт бойынша әскери қызметшісі әскери лауазымына уақытша тағайындалған немесе оның міндетін уақытша атқаратын адам.

Мемлекеттік қызметтегі адам. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі 2015 жылғы 23 қарашадағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңымен реттеледі және мұндай қызмет мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдарда мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттіктерді атқару жөніндегі қызметі болып танылады. Осыған орай, мемлекеттік қызметтегі адам деп осындай қызметтегі мемлекеттік қызметшіні тану керек.

Мемлекеттік қызметші ретінде аталған Заңның 1-бабының 12) тармағында қарастырылған «мемлекеттік органда Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен республикалық немесе жергілікті бюджеттерден не Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және (немесе) Қазақстан Республикасының заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы заңнамасында айқындалған Арнаулы мемлекеттік қордың қаражатынан ақы төленетін мемлекеттік лауазымды атқаратын және мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыру мақсатында лауазымдық өкілеттіктерді жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының азаматы»¹⁹⁾ танылады.

Мемлекеттік қызметшілер мемлекеттік саяси және әкімшілік қызметшілерге бөлінеді. Бұл ретте мемлекеттік әкімшілік қызметшілер үшін мемлекеттік лауазымдар санаттары белгіленеді. Мемлекеттік саяси қызметшілер үшін мемлекеттік лауазымдар санаттары белгіленбейді.

Қазақстан Республикасының азаматтары мемлекеттік қызметші мәртебесіне Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет саласындағы заңнамасында белгіленген тәртіппен мемлекеттік лауазымға тағайындалған немесе сайланған кезден бастап ие болады және мемлекеттік қызметті

¹⁸⁾ «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410> (жүгінген күні: 10.01.2025)

¹⁹⁾ «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416> (жүгінген күні: 10.01.2025)

тоқтатқан кезден бастап одан айрылады.

Мәслихат депутатының қызметін құқықтық реттеу «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148 Қазақстан Республикасының Заңымен жүзеге асырылады. Көрсетілген Заңның 1-бабының 11) тармағына сәйкес мәслихат «облыстың, республикалық маңызы бар қаланың және астананың немесе ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) халқы сайлайтын, халықтың еркін білдіретін және Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес оны іске асыру үшін қажетті шараларды айқындайтын және олардың жүзеге асырылуын бақылайтын сайланбалы орган»²⁰.

Жиырма жасқа толған Қазақстан Республикасының азаматы мәслихат депутаты болып сайлана алады. Қазақстан Республикасының азаматы тек бір мәслихаттың депутаты бола алады (Заңның 5-бабы). Мәслихат депутатының өкілеттігі ол тиісті аумақтық сайлау комиссиясы мәслихат депутаты ретінде тіркелген кезден басталады және мәслихат өкілеттігі тоқтатылған кезден бастап тоқтатылады. Сонымен қатар, заңнамада белгіленген жағдайларда мәслихат депутатының өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін. (Заңның 20-бабы)²¹.

Мемлекеттік лауазымда көзделген міндеттерді мемлекеттік қызметке тағайындалғанына дейін уақытша атқаратын адам.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдарда мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттіктерін орындау жөніндегі қызметін білдіреді. Мемлекеттік қызметші мәртебесі олар тағайындалған сәттен бастап алынады және Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет саласындағы заңнамасында белгіленген тәртіппен мемлекеттік қызмет тоқтатылған сәттен бастап жоғалады.

Атап өткендей, мемлекеттік қызметшілер саяси және әкімшілік мемлекеттік қызметшілерге бөлінеді. Өз кезегінде, мемлекеттік әкімшілік лауазымдар «А» корпусы және «Б» корпусы лауазымдарына бөлінеді. Осы жіктемеге сүйене отырып олардың мемлекеттік қызметке түсу ерекшеліктерін де ескеру қажет.

Мемлекеттік лауазымға тағайындау 2015 жылғы 23 қарашадағы «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметі туралы» ҚР Заңының 30-бабы тәртібімен жүзеге асырылады. Мемлекеттік қызмет туралы заңнамада мемлекеттік қызметке кіру тәртібі, қызметке үміткерлерге қойылатын біліктілік талаптары, арнайы тексеру жүргізу тәртібі реттеледі.

Аталған Заңның 19-бабының 2-тармағына сәйкес мемлекеттік қызметке

²⁰ «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148 Қазақстан Республикасының Заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148_ (жүгінген күні: 10.01.2025)

²¹ Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148 Қазақстан Республикасының Заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148_ (жүгінген күні: 10.01.2025)

кіретін азаматтар арнайы тексеру нәтижелерін алған күнге дейін мемлекеттік лауазымда көзделген міндеттерді уақытша орындайды. Бұған Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасы Парламентінің Палаталары тағайындайтын не сайлайтын саяси қызметшілер, сондай-ақ сайланатын әкімдер кірмейді.

2. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдарға (ҚР ҚК 3-бабының 28-тармағы) мыналар жатады:

- жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайланған адам;
- Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасының Президенттігіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің немесе мәслихаттардың депутаттығына, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы бар қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдігіне, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқарудың сайланбалы органының мүшелігіне кандидат ретінде тіркелген азамат;

- жергілікті өзін-өзі басқару органында тұрақты немесе уақытша жұмыс істейтін, еңбегіне ақы төлеу Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің қаражатынан жүргізілетін қызметші;

- мемлекеттік ұйымда немесе квазимемлекеттік сектор субъектінде басқарушылық функцияларды орындайтын адам, сондай-ақ сатып алуды, оның ішінде мемлекеттік сатып алуды ұйымдастыру мен өткізу бойынша шешімдер қабылдауға уәкілеттік берілген не мемлекеттік бюджеттің және Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатынан қаржыландырылатын жобаларды іріктеу мен іске асыруға жауапты, көрсетілген ұйымдарда дербес құрылымдық бөлімшенің басшысынан төмен емес лауазымды атқаратын адам;

- Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және оның ведомстволарының қызметшілері;

- Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес әрекет ететін азаматтық авиация саласындағы уәкілетті ұйымның қызметшілері;

- қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу, бақылау мен қадағалау жөніндегі уәкілетті органның қызметшілері;

- «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясының мемлекеттік қызметтерді тікелей көрсететін немесе лауазымдық міндеттері мемлекеттік қызметтерді көрсетуге байланысты болатын не жеке тұлғалардың қолжетімділігі шектеулі дербес деректеріне және (немесе) қолжетімділігі шектеулі өзге де ақпаратқа қол жеткізе алатын қызметкерлері.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайланған адам. ҚР Конституциясының 89-бабына сәйкес «Қазақстан Республикасында жергілікті маңызы бар мәселелерді тұрғын халықтың өзі шешуін қамтамасыз ететін жергілікті өзін-өзі басқару танылады.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды тұрғын халық тікелей жүзеге асырады, сондай-ақ ол мәслихаттар және халық топтары жинақы тұратын аумақтарды қамтитын жергілікті қоғамдастықтардағы басқа да жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асырылады»²².

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайланған адамдардың қызметін құқықтық реттеу «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы Заңының нормаларымен жүзеге асырылады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары ретінде осы Заңға сәйкес жергілікті маңызы бар мәселелерді шешу жөніндегі функциялар жүктелген органдар танылады (Заңның 1-бабының 10-тармағы)²³.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды жергілікті қоғамдастық мүшелері тікелей, сондай-ақ мәслихаттар мен басқа да жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асырады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының функцияларын облыстың, ауданның, қаланың, қаладағы ауданның, ауылдық округтің, ауылдық округтің құрамына кірмейтін кент пен ауылдың әкімі мемлекеттік басқару функцияларымен қатар жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының сайлау туралы заңнамасының нормаларында белгіленген тәртіппен сайланған азамат жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайланды деп есептеледі («Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» ҚР Конституциялық заңының 114-127-баптары).

Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасының Президенттігіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің немесе мәслихаттардың депутаттығына, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы бар қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдігіне, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқарудың сайланбалы органының мүшелігіне кандидат ретінде тіркелген азамат.

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі Конституциялық заңы Қазақстан Республикасының Президенттігіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің немесе мәслихаттарының депутаттығына, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы бар қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдігіне, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқарудың сайланбалы органының мүшелігіне кандидат ретінде Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген тәртіппен тіркелген азаматтардың құқықтық жағдайын реттейді. Аталған заңның

²² Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыздағы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 10.01.2025)

²³ «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148 Заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148_ (жүгінген күні: 10.01.2025)

ерекше бөлігі (10-14-тарауларда) азаматтарды Қазақстан Республикасының Президенттігіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің немесе мәслихаттардың депутаттығына, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқарудың сайланбалы органының мүшелігіне кандидат ретінде тіркеудің құқықтық тәртібін қарастырған²⁴.

Аталған адамдардың кандидаттығы қысқа уақытқа созылатынын және заңнамамен кандидат ретінде тіркелетін азаматтарға лауазымның ерекшелігіне қарай әр түрлі талаптар қойылатынын ескеру қажет. Осындай кандидат ретінде тану үшін келесі ескерілу керек:

- 1) тиісті заңнамамен қойылатын талаптарға сәйкес болуы;
- 2) кандидат ретінде ресми түрде тіркелген күннен бастап осындай кандидаттығы аяқталған күнге дейінгі мерзім аралығы.

Қазақстан Республикасының Президенттігіне кандидат келесі талаптарға сәйкес болу қажет: тумысынан Республика азаматы болып табылатын, қырық жасқа толған, мемлекеттік тілді еркін меңгерген, Қазақстанда соңғы он бес жыл бойы тұратын және жоғары білімі бар, сонымен қатар мемлекеттік қызметте немесе сайланбалы мемлекеттік лауазымдарда кемінде 5 жылды құрайтын жұмыс тәжірибесі бар Республика азаматы танылады. Президенттікке кандидаттарды тіркеуді Орталық сайлау комиссиясы жүзеге асырады²⁵.

Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттығына кандидаттары Сенат және Мәжіліс депутаттығына кандидаттар болып бөлінеді. Оларға қойылатын талаптар «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі Конституциялық заңының 51 және 86-баптарында қарастырылған. Аталған баптарда ҚР Конституциясының 51-бабының 4-тармағымен көзделген келесі ережеге сілтеме қарастырылған: «Қазақстан Республикасының азаматтығында тұратын және оның аумағында соңғы он жылда тұрақты тұрып жатқан адам Парламент депутаты бола алады. Жасы отызға толған, жоғары білімі және кемінде бес жыл жұмыс стажы бар, тиісті облыстың, республикалық маңызы бар қаланың не Республика астанасының аумағында кемінде үш жыл тұрақты тұрып жатқан адам Сенат депутаты бола алады. Жасы жиырма беске толған адам Мәжіліс депутаты бола алады»²⁶.

Мәслихаттардың депутаттығына кандидат ретінде тіркелген азамат болып Қазақстан Республикасының жиырма жасқа толған азаматы танылады.

Аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы

²⁴ «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі № 2464 Конституциялық заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464_ (жүгінген күні: 10.01.2025)

²⁵ «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі № 2464 Конституциялық заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464_ (жүгінген күні: 10.01.2025)

²⁶ Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыздағы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 10.01.2025)

бар қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдігіне кандидат ретінде тіркелген азамат ретінде Қазақстан Республикасының сайлау туралы заңнамасының талаптарына сай келетін (Заңның 13-1-тарауы), жиырма бес жасқа толған Қазақстан Республикасының азаматтары танылады.

Жергілікті өзін-өзі басқарудың сайланбалы органының мүшелігіне кандидат ретінде тіркелген азаматтар «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі Конституциялық заңының 115-бабында қарастырылған талаптарға сәйкес болу қажет.

Жергілікті өзін-өзі басқару органында тұрақты немесе уақытша жұмыс істейтін, еңбегіне ақы төлеу Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің қаражатынан жүргізілетін қызметші. Аталған субъектілердің ішінде жергілікті өзін-өзі басқару органдарында тұрақты немесе уақытша жұмыс істейтін қызметшілерді қарау керек. Олардың қатарында мәслихат аппаратының және сайланатын әкімнің мемлекеттік қызметшілері танылуы мүмкін. Бұл ретте аталған субъектілердің қатарына жергілікті атқарушы билік органдарының, яғни әкімдіктердің қызметкерлері кірмейтінін ескеру қажет.

Мемлекеттік ұйымда немесе квазимемлекеттік сектор субъектісінде басқарушылық функцияларды орындайтын адам, сондай-ақ сатып алуды, оның ішінде мемлекеттік сатып алуды ұйымдастыру мен өткізу бойынша шешімдер қабылдауға уәкілеттік берілген не мемлекеттік бюджеттің және Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатынан қаржыландырылатын жобаларды іріктеу мен іске асыруға жауапты, көрсетілген ұйымдарда дербес құрылымдық бөлімшенің басшысынан төмен емес лауазымды атқаратын адам.

ҚР «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы Заңының 1-бабының 2-1) тармағына сәйкес «мемлекеттік ұйымда немесе квазимемлекеттік сектор субъектісінде басқарушылық функцияларды орындайтын адам ретінде көрсетілген ұйымдарда ұйымдастырушылық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық функцияларды тұрақты, уақытша не арнаулы өкілеттік бойынша орындайтын адам» танылады²⁷. Көрсетілген функциялардың мазмұны аталған заңнамада келесідей анықталған: әкімшілік-шаруашылық функциялар – ұйымның балансындағы мүлікті басқаруға және оған билік етуге Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен берілген құқық (Заңның 1-бабының 1) тармағы); ұйымдастырушылық-өкімдік функциялар – қызмет бойынша бағынысты адамдардың орындауы үшін міндетті бұйрықтар мен өкімдерді шығаруға, сондай-ақ бағынысты адамдарға қатысты көтермелеу шаралары мен тәртіптік жазалар қолдануға Қазақстан Республикасының

²⁷ «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410> (жүгінген күні: 10.01.2025)

заңында белгіленген тәртіппен берілген құқық (Заңның 1-бабының 14) тармағы).

Сатып алуды, оның ішінде мемлекеттік сатып алуды ұйымдастыру мен өткізу бойынша шешімдер қабылдауға уәкілеттік берілген не мемлекеттік бюджеттің және Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатынан қаржыландырылатын жобаларды іріктеу мен іске асыруға жауапты, көрсетілген ұйымдарда дербес құрылымдық бөлімшенің басшысынан төмен емес лауазымды атқаратын адам.

Қарастырылып отырған субъектінің белгілерін анықтаған кезде сатып алуды, оның ішінде мемлекеттік сатып алуды ұйымдастыру және өткізу тәртібін реттейтін заңнаманың ережелерін ескеру қажет. Олардың қатарына «Мемлекеттік сатып алу туралы» 2024 жылғы 1 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңы, Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2024 жылғы 9 қазандағы бұйрығымен бекітілген Мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру қағидалары жатады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және оның ведомстволарының қызметшілері.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі мен оның ведомстволары қызметшілерінің құқықтық мәртебесі «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 наурыздағы Заңымен регламенттелген. Аталған заңның 20-1-бабына сәйкес Қазақстан Ұлттық Банкінде және оның ведомстволарында мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттіктерді жүзеге асыратын, мемлекеттік қызметшілерге жатпайтын адамдар Қазақстан Ұлттық Банкінің және оның ведомстволарының қызметшілері болып табылады. Аталған қызметшілер Қазақстан Ұлттық Банкі мен оның ведомстволары қызметкерлерінің лауазымдарының құрамына кіреді.

Қазақстан Ұлттық Банкі мен оның ведомстволарының қызметшілерін лауазымға тағайындау шарттары қаралып отырған Заңның 20-2-бабымен регламенттеледі. Қазақстан Ұлттық Банкі мен оның ведомстволары қызметшілері лауазымдарының тізбесін Қазақстан Республикасының Президенті 2012 жылғы 15 қарашада бекітті. Мәселен, Ұлттық банктің орталық аппараты мен өкілдігінің қызметшілеріне мыналар жатады:

- департамент директоры;
- департамент директорының орынбасары;
- өкілдік басшысы;
- басқарма бастығы;
- басқарма бастығының орынбасары;
- Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Төрағасының көмекшісі, кеңесшісі;
- консультант;
- баспасөз хатшысы;
- бөлім бастығы;

- бас маман;
- жетекші маман;
- маман.

Ұлттық банк филиалдарының қызметшілеріне мыналар жатады:

- филиал директоры
- филиал директорының орынбасары
- бөлімше меңгерушісі
- бөлім бастығы
- құндылықтар қоймасының бастығы
- бөлім бастығының орынбасары
- инкассация тобының бастығы
- касса, қойма (құндылықтар) меңгерушісі
- бас маман
- жетекші маман
- маман²⁸.

Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес әрекет ететін азаматтық авиация саласындағы уәкілетті ұйымның қызметшілері. Аталған тұлғалар қатарына «Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 15 шілдедегі Заңының 1-бабының 16-2) тармағына сәйкес «азаматтық авиация саласындағы уәкілетті ұйымның бірінші басшы мен оның орынбасарларының, құрылымдық бөлімшелер басшыларының және авиация инспекторларының лауазымдарын атқаратын қызметкерлері²⁹» жатқызылған.

Азаматтық авиация саласындағы уәкілетті ұйымның бірінші басшысы азаматтық авиация саласындағы уәкілетті ұйымға басшылықты жүзеге асырады және Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ұйымға жүктелген міндеттердің орындалуына және оның функцияларды жүзеге асыруына дербес жауаптылықта болады («Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы» ҚР Заңының 16-13 бабы).

Авиация инспекторы ретінде азаматтық және эксперименттік авиация саласында сертификаттауды, бақылау мен қадағалауды жүзеге асыруға уәкілеттік берілген, азаматтық авиация саласындағы уәкілетті ұйымның қызметшісі болып табылады. Авиациялық қауіпсіздік саласындағы бақылау

²⁸ «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қызметшілері лауазымдарының тізбесін бекіту және «Мемлекеттік қызметшілердің лауазымдарын оңтайландыру жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 28 желтоқсандағы № 501 Жарлығына өзгерістер енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 15 қарашадағы № 432 Жарлығы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1200000432> (жүгінген күні: 10.01.2025)

²⁹ «Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 15 шілдедегі № 339-IV Заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/archive/docs/Z100000339_/05.07.2024 (жүгінген күні: 10.01.2025)

мен қадағалау функцияларын жүзеге асыратын авиация инспекторларын тағайындау ұлттық қауіпсіздік органдары жүргізетін арнайы тексерудің оң нәтижелері алынғаннан кейін жүзеге асырылады («Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы» ҚР Заңының 16-6 бабы).

Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу, бақылау мен қадағалау жөніндегі уәкілетті органның қызметшілері.

Қаржылық ұйым ретінде қаржылық көрсетілетін қызметтерді ұсыну жөніндегі кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын заңды тұлға. Қаржылық қызмет көрсету мен тұтынуға, сондай-ақ қаржы құралдарының шығарылуына және айналысына байланысты қатынастардың жиынтығы қаржылық рыногы ретінде танылады³⁰

Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу, бақылау мен қадағалау жөніндегі уәкілетті органның қызметшілері ретінде мемлекеттік қызметшілерге жатпайтын, уәкілетті органда мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттіктерді жүзеге асыратын адамдар танылады. Уәкілетті органның қызметшісі лауазымына орналасу міндетті арнаулы тексерудің оң нәтижелері алынғаннан кейін жүзеге асырылады.

«Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясының мемлекеттік қызметтерді тікелей көрсететін немесе лауазымдық міндеттері мемлекеттік қызметтерді көрсетуге байланысты болатын не жеке тұлғалардың қолжетімділігі шектеулі дербес деректеріне және (немесе) қолжетімділігі шектеулі өзге де ақпаратқа қол жеткізе алатын қызметкерлері.

«Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 15 сәуірдегі Заңының 1-бабының 1) тармағына сәйкес «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы (бұдан әрі – Мемлекеттік корпорация) – «Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік қызметтерді көрсету үшін, «бір терезе» қағидаты бойынша мемлекеттік қызметтер көрсетуге өтініштерді қабылдау және көрсетілетін қызметті алушыға олардың нәтижелерін беру жөніндегі жұмысты ұйымдастыру, мемлекеттік қызметтерді электрондық нысанда көрсетуді қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі бойынша құрылған заңды тұлға» танылады³¹. Мемлекеттік корпорацияның қызметі » Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2016 жылғы 22 қаңтардағы № 52 бұйрығымен бекітілген «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясының қызметі қағидаларына

³⁰ «Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 4 шілдедегі № 474-ІІ Заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000474_ (жүгінген күні: 10.01.2025)

³¹ «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 15 сәуірдегі № 88-V Заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000088> (жүгінген күні: 10.01.2025)

сәйкес жүзеге асырылады.

Мемлекеттік корпорациямен мемлекеттік көрсетілетін қызмет – «көрсетілетін қызметті алушылардың өтініш жасауы бойынша немесе өтініш жасауынсыз жүзеге асырылатын және олардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін іске асыруға, оларға тиісті материалдық немесе материалдық емес игіліктер беруге бағытталған жекелеген мемлекеттік функцияларды іске асыру нысандарының бірі немесе олардың жиынтығы» (Заңның 1-бабының 5)-тармағы).

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының субъектілері ретінде Мемлекеттік корпорация қызметкерлерінің мынадай санаттары танылады, олардың арасында:

- тікелей мемлекеттік қызмет көрсететін немесе лауазымдық міндеттері мемлекеттік қызмет көрсетуге байланысты қызметкерлер;

- жеке тұлғалардың дербес деректеріне және (немесе) қолжетімділігі шектелген өзге де ақпаратқа қол жеткізе алатын қызметкерлер.

3. Лауазымды адам (ҚР ҚК 3-бабының 26-тармағы) – тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілеттік бойынша билік өкілі функцияларын жүзеге асыратын не мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында ұйымдастырушылық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық функцияларды орындайтын адам.

Лауазымды адамның осындай анықтамасы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ Заңының 2-бабында қамтылған.

Лауазымды адамның заңмен қарастырылған анықтамасына сәйкес келесі тұлғаларды тану керек:

- билік өкілінің функцияларын тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілеттік бойынша жүзеге асыратын адам;

- мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында ұйымдастырушылық-өкімдік функцияларды орындайтын адам;

- мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында әкімшілік-шаруашылық функцияларды орындайтын адам.

ҚР ҚК 3-бабының 9) тармағына сәйкес мемлекеттік қызметте жүрген, қызмет бабымен өзіне тәуелді емес адамдарға қатысты Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен билік ету өкілеттіктері берілген адам, оның ішінде құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органның қызметкері, әскери полиция органының әскери қызметшісі,

қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысатын әскери қызметші³² танылады.

Билік өкілдеріне заң шығарушы, атқарушы немесе сот билігін жүзеге асыратын адамдар, сондай-ақ заңда белгіленген тәртіппен өкімдік өкілеттіктер берілген мемлекеттік, қадағалау немесе бақылаушы органдардың қызметкерлері жатады. Билік өкілінің өкімдік өкілеттіктері оған қызметтік тәуелді емес адамдарға қатысты қолданылады. Оларға азаматтардың, сондай-ақ олардың ведомстволық бағыныстылығына қарамастан ұйымдардың орындауы үшін міндетті шешімдер қабылдау құқығы берілген. Мәселен, Парламенттің екі палатасының депутаттары, Қазақстан Республикасы Үкіметінің және Қазақстан Республикасының басқа да атқарушы билік органдарының мүшелері, судьялар туралы сөз болып отыр. Оларға сондай-ақ мемлекеттік қызметте тұрған прокуратураның, салық, кеден органдарының, Қазақстан Республикасы ПМ, ҰҚК органдарының тиісті өкілеттіктері берілген, аудиторлар, мемлекеттік инспекторлар мен бақылаушылар, қоғамдық тәртіпті қорғау, қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі өздеріне жүктелген міндеттерді орындау кезінде әскери қызметшілерге өкімдік өкілеттіктер берілетін әскери қызметшілер жатады³³.

А.В. Бриллиантов билік өкілінің келесі белгілерін анықтайды:

«1. билік өкілдеріне әкімшілік өкілеттіктер тән, атап айтқанда, олар азаматтардан белгілі бір мінез-құлықты талап ету мүмкіндігіне ие немесе билік өкілдері азаматтарға немесе ұйымдарға қатысты заңды маңызы бар шешімдер қабылдауға құқылы;

2. билік өкілдерінің талаптары немесе шешімдері субъектілердің белгісіз үлкен шеңберіне, яғни қызметке тәуелді емес немесе билік өкілдеріне ведомстволық бағынысты емес жеке және заңды тұлғаларға қолданылады;

3. билік өкілдерінің талаптары немесе шешімдері азаматтардың немесе ұйымдардың орындауы үшін міндетті болып табылады;

4. билік өкілдерінің талаптарын немесе шешімдерін орындамау құқық бұзушылар үшін теріс құқықтық салдарға әкелуі мүмкін»³⁴.

Мемлекеттік органның белгілі бір қызметкерінде билік өкілінің белгілерін анықтаған кезде оның өкілеттіктеріне талдау жүргізіп, оларды заңдармен және ережелермен, әртүрлі мемлекеттік органдар, қызметтер, Комитеттер, Департаменттер қызметкерлерінің құқықтары мен міндеттерін реттейтін ведомстволық нормативтік актілермен салыстырған жөн. Қызметкер туралы билік өкілі ретінде нұсқау тікелей заңда реттелуі мүмкін.

Мысалы, «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы №

³² Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z361> (жүгінген күні: 10.01.2025)

³³ Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – 392 с.

³⁴ Бриллиантов А.В. К вопросу о понятии должностного лица. Российский следователь. 2001. № 6. С. 30.

380-IV Қазақстан Республикасының Заңының 14-бабына сәйкес құқық қорғау органдарының қызметкерлері мемлекеттік биліктің өкілдері болып табылады және мемлекеттің қорғауында болады³⁵.

Тиісті функцияларды уақытша немесе арнайы өкілеттік бойынша орындайтын адамдар да билік өкілдері болып танылады. Олардың ішінде соттардағы алқабилерді, заңға сәйкес қылмысқа қарсы билік өкілеттіктерін жүзеге асыруға тартылған қоғамның әртүрлі өкілдерін атауға болады.

Арнайы өкілеттік бойынша билік өкілінің функцияларын орындау бұл функцияларды орындау адамға заңмен, нормативтік актімен, жоғары тұрған лауазымды адамның бұйрығымен немесе өкімімен не оған құқығы бар органмен немесе лауазымды адаммен жүктелгенін білдіреді. Бұл функциялар белгілі бір уақыт ішінде немесе бір реттік немесе негізгі жұмыспен біріктірілуі мүмкін³⁶.

«Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 нормативтік қаулысының 4-тармағына сәйкес «Адамда басқарушылық, ұйымдық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық функцияларының не билік өкілі мәртебесінің болуын анықтау үшін ҚК-нің 3-бабының 5), 9), 37) тармақтарының мазмұндарын негізге алу қажет»³⁷.

ҚР ҚК 3-бабының 37) тармағына сәйкес «ұйымдастырушылық-өкімдік функциялар ретінде қызмет бабымен бағынысты адамдардың орындауы үшін міндетті бұйрықтарды және өкімдерді шығаруға, сондай-ақ бағыныстыларға қатысты көтермелеу шараларын және тәртіптік жазалар қолдануға Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен берілген құқық» танылады.

Әкімшілік-шаруашылық функциялар ұйымның балансындағы мүлікті басқаруға және оған билік етуге Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен берілген құқықпен сипатталады (ҚР ҚК 3-бабының 5-тармағы)³⁸.

Мұндай функцияларды орындайтын адам мекеменің, ұйымның, кәсіпорынның, бөлімнің, учаскенің және т.б. қызметін басқарады (кадрларды таңдайды, оның қарамағындағы қызметкерлердің іс-әрекеттерін басқарады, жоспардың орындалуын жоспарлайды және қамтамасыз етеді және т.б.). Ұйымдастырушылық-өкімдік міндеттерді орындау әрдайым басқа адамдардың қызметін басқарумен байланысты.

Әкімшілік-шаруашылық функциялары мүлікті бақылау және басқару,

³⁵ «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380#z31> (жүгінген күні: 10.01.2025)

³⁶ Волженкин Б.В. Служебные преступления: комментарий законодательства и судебной практики. - СПб. 2005. С. 94.

³⁷ «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000008S> (жүгінген күні: 10.01.2025)

³⁸ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z361> (жүгінген күні: 10.01.2025)

онымен мәмілелер жасау, жауапты сақтау және т. б. бойынша өкілеттіктерді жүзеге асыру болып табылады.

Лауазымды тұлғалар ұйымдық-өкімдік және әкімшілік-шаруашылық функцияларды бір мезгілде орындай алады.

Мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының лауазымды адамдарының арасында қызметтік қажеттілікке байланысты және билік өкілінің функцияларынан немесе ұйымдастырушылық-өкімдік не әкімшілік-шаруашылық функцияларынан туындайтын заңды маңызы бар іс-әрекеттердің (әрекетсіздіктердің) лауазымдық міндеттерін орындау кезінде олардың жасаған белгілері бойынша қарастырылып отырған топтың қылмыс субъектісі бола алатындарды ажыратуға болады.

Лауазымды адамдар мүлікке қатысы бар, бірақ техникалық немесе өндірістік функцияларды орындайтын тұлғалар болып табылмайды. Қызметкер мен әкімшілік арасында сеніп тапсырылған құндылықтардың сақталуы үшін толық материалдық жауаптылық туралы шарт жасасу, егер ол осы құндылықтарды басқару немесе оларға билік ету жөніндегі функцияларды жүзеге асырмаса (мысалы, оларды жеткізуді ұйымдастырса, басқа жабдықтау нүктелеріне бөлсе), мұндай адамды лауазымдық қылмыс субъектісі деп тану үшін негіз бола алмайды.

Адамды лауазымды деп тану үшін оның өзіне жүктелген міндеттерді тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілеттік бойынша орындауы, лауазымға тағайындалуы немесе сайлануы, ақылы немесе тегін жұмыс істеуі маңызды емес.

Лауазымды адамға тиісті функцияларды заңның ережелерімен, ҚР Президентінің Жарлығымен, ҚР атқарушы билік басшысының шешімімен, Жарғымен, нұсқаулықпен немесе өзге де нормативтік актілермен, нақты лауазымды атқаратын адамның құқықтары мен міндеттері регламенттелетін лауазымға тағайындау туралы орган, мекеме немесе ұйым басшысының бұйрығымен берудің құқықтық негізін белгілеу міндетті болып табылады. Лауазымды адам жұмысқа қабылдау туралы бұйрықта немесе сайлау қорытындыларын бекітетін актіде көрсетілген күннен бастап лауазымдық құқықтар мен міндеттер кешенін алады.

Лауазымды адамның сырқаттануы, демалысы, іссапары кезінде лауазымдық міндеттерін орындайтын адам тағайындау актісіне байланысты ғана осындай деп танылады. Лауазымды адам еңбек қатынастары тоқтатылған немесе заңда көрсетілген өкілеттік мерзімі аяқталған сәтке дейін есептеледі.

4. Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдарға (ҚР ҚК 3-бабының 16-тармағы) келесілер жатқызылған:

- мемлекет функцияларын және мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін тікелей атқару үшін Қазақстан Республикасының Конституциясында, Қазақстан Республикасының конституциялық және өзге де заңдарында белгіленген лауазымды атқаратын адам;

- Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаты;
- Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының судьясы;
- судья;
- Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл;
- Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңнамасына сәйкес мемлекеттік саяси лауазымды не «А» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымын атқаратын адам.

Мемлекет функцияларын және мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін тікелей атқару үшін Қазақстан Республикасының Конституциясында, Қазақстан Республикасының конституциялық және өзге де заңдарында белгіленген лауазымды атқаратын адам. Қазақстан Республикасының Конституциясында, Қазақстан Республикасының конституциялық және өзге де заңдарында белгіленген лауазымды атқаратын адамның құқықтық мәртебесін айқындау үшін мемлекеттің функциялары мен мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін тікелей орындау үшін тиісті нормативтік құқықтық актілердің нормаларына жүгіну қажет.

Жауапты мемлекеттік лауазымдарды атқаратын адамдар: Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасы Парламенті палаталарының төрағалары, депутаттар, судьялар, Қазақстан Республикасы Үкіметінің төрағасы, министрлер, министрліктерге теңестірілген мемлекеттік органдардың басшылары, Жоғарғы Соттың Төрағасы, Бас прокурор, Конституциялық Соттың Төрағасы мен мүшелері, Ұлттық Банктің Төрағасы және басқа да жоғары лауазымды адамдар болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясында және конституциялық заңдарында белгіленетін лауазымдар

Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаты.

Парламент – Қазақстан Республикасының заң шығару билігін жүзеге асыратын Республиканың ең жоғары өкілді органы. Парламент тұрақты негізде жұмыс істейтін екі Палатадан: Сенаттан және Мәжілістен тұрады.

Сенат конституциялық заңда белгіленген тәртіппен әр облыстан, республикалық маңызы бар қаладан және Қазақстан Республикасының астанасынан екі адамнан өкілдік ететін депутаттардан құралады. Сенаттың сайланатын депутаттарының жартысы әрбір үш жылда қайта сайланады. Сенаттың он депутатын, оның ішінде бесеуін Қазақстан халқы Ассамблеясының ұсынысы бойынша Республика Президенті тағайындайды.

Мәжіліс конституциялық заңда белгіленген тәртіппен сайланатын тоқсан сегіз депутаттан тұрады. Алпыс тоғыз депутат – біртұтас жалпыұлттық сайлау округі бойынша партиялық тізімдер бойынша саяси партиялардан, жиырма тоғызы бірмандаттық аумақтық сайлау округтері бойынша жасырын дауыс беру кезінде жалпыға бірдей, тең және төте сайлау

құқығы негізінде сайланады³⁹.

Сенат депутаттарының өкілеттік мерзімі алты жыл, ал Мәжіліс депутаттарының өкілеттік мерзімі бес жыл құрайды.

Парламент депутатының өкілеттігі оны Республиканың Орталық сайлау комиссиясы Парламент депутаты ретінде тіркеген кезден басталады. Депутаттардың өкілеттілігі «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы Конституциялық заңының 24-бабында көрсетілген бір қатар негіздерге сәйкес тоқтатылады.

Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының судьясы.

Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында Қазақстан Республикасы Конституциясының үстемдігін қамтамасыз етеді.

Конституциялық Соттың құрамы келесідей реттеледі:

- төрағаны және оның орынбасарын қоса алғанда, он бір судьядан тұрады;

- Конституциялық Соттың Төрағасын лауазымға Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының келісімімен тағайындайды;

- Конституциялық Соттың төрт судьясын Қазақстан Республикасының Президенті лауазымға тағайындайды, Конституциялық Соттың үш судьясын Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталары төрағаларының ұсынуымен Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенаты мен Мәжілісі тағайындайды;

- Конституциялық Соттың құрамына қырық жасқа толған, жоғары заң білімі, құқық саласында жоғары біліктілігі, мінсіз беделі және заң кәсібі бойынша кемінде он бес жыл жұмыс өтілі бар Қазақстан Республикасының азаматы тағайындала алады;

- Конституциялық Сот Төрағасы мен судьяларының өкілеттігі сегіз жылға созылады;

- Конституциялық Сот судьясының өкілеттігін тоқтата тұру және тоқтату негіздері мен шарттары «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы Конституциялық заңының 8-9 баптарымен реттеледі⁴⁰.

Судья. Қазақстан Республикасындағы судьялардың құқықтық мәртебесі «Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьяларының мәртебесі туралы» 2000 жылғы 25 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының

³⁹ «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы № 2529 Конституциялық заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002529_ (жүгінген күні: 15.01.2025)

⁴⁰ «Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 153-VII ҚРЗ – [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000153> (жүгінген күні: 15.01.2025)

Конституциялық заңымен айқындалады.

Көрсетілген конституциялық заңның 23-бабына сәйкес судья Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген және конституциялық заңда аталған тәртіппен сот төрелігін жүзеге асыру жөніндегі өкілеттіктер берілген, өз міндеттерін тұрақты негізде орындайтын және сот билігінің тасымалдаушысы болып табылатын мемлекеттің лауазымды адамы болып табылады⁴¹.

Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл. «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» 2022 жылғы 5 қарашадағы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық жағдайын және қызметін ұйымдастыруды айқындайды. Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың, оларды сақтау мен құрметтеудің мемлекеттік кепілдігін қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам болып табылады.

«Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» 2022 жылғы 5 қарашадағы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңының 3-бабына сәйкес Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілді өз өкілеттігі мерзімі ішінде қылмыс орнында ұстап алынған не ауыр немесе аса ауыр қылмыстар жасаған жағдайлардан басқа, Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының келісімінсіз ұстап алуға, күзетпен ұстауға, ұйқамаққа алуға, күштеп әкелуге, сот тәртібімен қолданылатын әкімшілік жазалау шараларын қолдануға, қылмыстық жауаптылыққа тартуға болмайды⁴².

Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл лауазымына сайлау тәртібі Заңның 4-бабына сәйкес келесідей реттелген:

- Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілді Қазақстан Республикасы Президентінің ұсынуы бойынша Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенаты бес жыл мерзімге лауазымға сайлайды;

- Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл лауазымына сайланатын адам мынадай талаптарға сай болуға тиіс:

1) Қазақстан Республикасының азаматтығы бар болуы және соңғы он жылда оның аумағында тұрақты тұруы;

2) жоғары білімі болуы;

3) адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша кемінде бес жыл жұмыс тәжірибесі болуы;

⁴¹ «Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьяларының мәртебесі туралы» 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132_ (жүгінген күні: 15.01.2025)

⁴² «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 154-VII ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000154> (жүгінген күні: 15.01.2025)

- 4) отыз жастан кіші болмауы;
- 5) мемлекеттік тілді еркін білуі;
- 6) әрекетке қабілетті болуы

Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілді Қазақстан Республикасы Президентінің ұсынуы бойынша Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенаты лауазымынан босатады.

«Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» 2022 жылғы 5 қарашадағы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңының 5-бабының 2-бөлігінде көрсетілген негздерге сәйкес Адам құқықтары жөніндегі уәкілі атқарып отырған лауазымынан босатылу мүмкін⁴³.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңнамасына сәйкес мемлекеттік саяси лауазымды атқаратын адам.

2015 жылғы 23 қарашадағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 1-бабының 16) тармағына сәйкес «мемлекеттік саяси қызметші ретінде тағайындалуы (сайлануы), босатылуы және қызметі саяси-айқындаушы сипатқа ие, саяси мақсаттар мен міндеттерді іске асыруға жауаптылықта болатын мемлекеттік қызметші» танылады.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 150 Жарлығымен бекітілген Мемлекеттік саяси және әкімшілік қызметшілер лауазымдарының тізілімі заң жүзінде көзделген, оған сәйкес мемлекеттік саяси лауазымдарға мыналар жатады:

- Қазақстан Республикасының Премьер-Министрі, оның бірінші орынбасары мен орынбасарлары;
- Қазақстан Республикасының Мемлекеттік кеңесшісі;
- Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Басшысы, оның бірінші орынбасары;
- Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының Төрағасы, төрағаның орынбасары, хатшысы мен мүшелері;
- Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесінің Хатшысы, оның орынбасарлары;
- Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің Төрағасы;
- Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасының төрағасы мен мүшелері;
- Қазақстан Республикасы Президенті Кеңесінің бастығы, оның орынбасарлары;
- Қазақстан Республикасы Президентінің көмекшілері;
- Қазақстан Республикасы Президентінің кеңесшілері;

⁴³ «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 154-VII ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000154> (жүгінген күні: 15.01.2025)

- Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың басшылары, олардың бірінші орынбасарлары мен орынбасарлары;
- Қазақстан Республикасының министрлері, олардың бірінші орынбасарлары мен орынбасарлары;
- Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың әкімдері, олардың бірінші орынбасарлары, орынбасарлары және аппараттарының басшылары;
- Қазақстан Республикасының Төтенше және Өкілетті елшілері;
- Халықаралық ұйымдар жанындағы Қазақстан Республикасының Тұрақты өкілі;
- Халықаралық ұйымдар жанындағы Қазақстан Республикасының Өкілетті өкілі;
- Қазақстан Республикасының Үкіметі Аппаратының Басшысы;
- Қазақстан Республикасының Үкіметі Аппараты Басшысының бірінші орынбасары, Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қазақстан Республикасының Парламентіндегі өкілі;
- Қазақстан Республикасының Үкіметі Аппараты Басшысының орынбасарлары;
- Қазақстан Республикасы Сот әкімшілігінің басшысы, оның бірінші орынбасары және орынбасарлары;
- Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің, Қазақстан Республикасының Қауіпсіздік Кеңесі Аппаратының бөлім меңгерушілері және өзге де құрылымдық бөлімшелерінің басшылары, олардың бірінші орынбасарлары мен орынбасарлары;
- Қазақстан Республикасы Президентінің арнаулы өкілдері;
- Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры, оның орынбасарлары;
- Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы «Орталық коммуникациялар қызметі» республикалық мемлекеттік мекемесінің директоры;
- Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының басшысы;
- Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенаты және Мәжілісі аппараттарының басшылары және олардың орынбасарлары;
- Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты Аппаратының Басшысы, оның орынбасарлары;
- Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің хатшысы – Аппарат басшысы;
- Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігі құрылымдық бөлімшесінің мемлекеттік инспекторлары;
- Облыстардың әкімшілік орталығы болып табылатын қалалардың,

облыстық маңызы бар қалалардың, облыстар аудандарының және қалалардағы аудандардың әкімдері;

– Қазақстан Республикасы Президенті Іс Басқармасы ведомстволарының басшылары және олардың орынбасарлары⁴⁴.

Мемлекеттік саяси қызметшілердің мемлекеттік қызметті өткеруі «Мемлекеттік қызмет өткерудің кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 152 Жарлығына сәйкес осындай қызметшілерге қойылатын талаптарға сәйкес жүзеге асырылады.

«А» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымын атқаратын адам.

«А» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымын атқаратын адамдардың құқықтық мәртебесі Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңнамасына сәйкес айқындалады.

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ Заңының 1-бабы 1) тармағына сәйкес «А» корпусы Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметіне кірудің, оны өткеру мен тоқтатудың ерекше тәртібі, сондай-ақ арнайы біліктілік талаптары көзделген басқарушылық деңгейдегі мемлекеттік әкімшілік лауазымдар⁴⁵.

«А» корпусының мемлекеттік әкімшілік қызметшілердің мемлекеттік қызметті өткеруі «Мемлекеттік қызмет өткерудің кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 152 Жарлығына сәйкес осындай қызметшілерге қойылатын талаптарға сәйкес жүзеге асырылады.

«А» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымдары екі санатқа бөлінеді.

«А» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымдарына (1-санатқа) мыналар жатады:

- Қазақстан Республикасы Президентінің Іс басқармасы, Қазақстан Республикасының Орталық сайлау комиссиясы, Қазақстан Республикасының Жоғары аудиторлық палатасы, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігі, Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Қазақстан Республикасының Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі аппараттарының басшылары;

- орталық атқарушы органдар аппараттарының басшылары;

- Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталықтың басшысы.

«А» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымдарына (2-санат) мыналар жатады:

⁴⁴ «Мемлекеттік саяси және әкімшілік қызметшілер лауазымдарының тізілімін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 150 Жарлығы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1500000150> - (жүгінген күні: 15.01.2025)

⁴⁵ «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ Заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416> - (жүгінген күні: 15.01.2025)

- Орталық атқарушы органдар комитеттерінің төрағалары,
- Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесі аппараты басшысының, Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы басшысының орынбасарлары ⁴⁶.

Осылайша, осы бөлімде сыбайлас жемқорлық ұғымына талдау жүргізілді, оның негізгі белгілері айқындалды, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына сәйкес сыбайлас жемқорлық деп танылатын қылмыстардың жалпы сипаттамасы берілді, негізгі белгілері айқындалды.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Сыбайлас жемқорлық деп нені түсіну керек?
2. Сыбайлас жемқорлықтың теріс салдары қандай?
3. Сыбайлас жемқорлықпен күресуге бағытталған қатынастарды реттейтін негізгі нормативтік құқықтық актілерді атаңыз.
4. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша қандай қылмыстар сыбайлас жемқорлық деп танылады?
5. Сыбайлас жемқорлық қылмыс объектісі деп нені түсіну керек?
6. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарға құқық бұзушылық құрамының объективті жағының қандай белгілері тән?
7. Сыбайлас жемқорлық қылмыстардың субъективті жағының белгілері қандай?
8. Сыбайлас жемқорлық қылмыс субъектілері ретінде кімді тану керек?
9. Сыбайлас жемқорлық қылмыс субъектілерінің негізгі белгілері.

Ұсынылған әдебиеттер тізімі:

1. Агыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией. Алматы, 2003. – 126 с.
2. Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Учебное пособие. Под ред. Е.О. Алауханова. – Алматы.2008. – 330 с.
3. Андрианов В.Д. Коррупция как глобальная проблема: история и современность. Москва: Экономика, 2011. – 304 с.
4. Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – 392 с.

⁴⁶ «Мемлекеттік саяси және әкімшілік қызметшілер лауазымдарының тізілімін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 150 Жарлығы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1500000150> - (жүгінген күні: 15.01.2025)

5. Қанатов А.Қ., Бектенов А.Е., Қарақожаев О.С. Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тиімділігінің (тиімсіздігінің) проблемалық аспектілері (салалық заңнаманы талдау) // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. 2020. №5 (63). – 175 – 181 б.

6. Лопатина К. А. К вопросу об определении понятия коррупционных преступлений // Гуманитарный научный журнал. – 2023. – № 4-2. – С. 42-45.

7. Сарпеков Р.К., Рахметов С.М. Необходимо повышать эффективность борьбы с коррупцией // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан . – Том 2. – № 77 (2024). – С.190 – 200.

8. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар мен басқарушылық қателіктердің аражігін ажырату бойынша әдістемелік ұсынымдар. 2-басылым (қайта өңделген және толықтырылған) / Ә.С. Шәкәрімов, Б.Ж. Сағымбеков, Қ.Ж. Баетов, Т.М. Мұқатаев, Т.Ғ. Маханов, Н.С. Әлімқұлов; Г.Қ. Шушикованың жалпы ред. – Қосшы: Құқық қорғау органдары академиясы, 2021. - 31 б.

9. Төлеген М.Ә., Орасева Р.А. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған іс-қимылға жалпы сипаттама // Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының «Хабаршы — Вестник» журналы. — 2022. — № 2 (76) — 105–109 б.

2 Меншікке қарсы сыбайлас жемқорлық қылмыстардың саралануы

Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемдену немесе талан-таражға салуды саралау

Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденгені немесе талан-таражға салғаны үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 189-бабында көзделеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 189-бабының үшінші бөлігінің 2) тармағында, үшінші бөлігінің 2) тармағында көзделген белгілер болған жағдайда төртінші бөлігінде көзделген іс-әрекеттер сыбайлас жемқорлық қылмыстар ретінде танылады.

Қаралып отырған норманы талдау ҚР ҚК 189-бабы 3-тармағының 2) тармақшасында (қылмыстық құқық бұзушылықтың арнайы субъектілері) көрсетілген адамдар жасаған іс-әрекет қана сыбайлас жемқорлық деп танылатынын көрсетеді. Бұл ретте аталған адамдардың қылмыстық жауаптылығы олар ҚР ҚК 189-бабының бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекет жасаған жағдайда да туындауы мүмкін екенін ескеру қажет.

Бұдан басқа, ҚР ҚК 189-бабы 3-бөлігінің 2-тармағында көзделген арнайы субъектілер қаралып отырған баптың төртінші бөлігінде көрсетілген әрекеттерді жасаған жағдайда, мұндай қылмыстар сыбайлас жемқорлық деп танылады. Осыған байланысты ҚР ҚК 189-бабының барлық бөліктеріне қылмыстық-құқықтық талдау жүргізу қажет болып көрінеді.

Қарастырылып отырған іс-әрекеттің объектісі мүлікті иелену, пайдалану немесе билік ету, мүлікке қатысты меншік құқығы жөніндегі қоғамдық қатынастар болып табылады.

ҚР Азаматтық кодексінің ережелеріне сәйкес меншік құқығы субъектінің өз қалауы бойынша өзіне тиесілі мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету үшін заң актілерімен танылатын және қорғалатын құқығы болып табылады.

Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденудің немесе талан-таражға салудың мәні кез келген бөтен мүлік емес, тек кінәлі адамға сеніп тапсырылған мүлік болып табылады. Қарастырылып отырған баптағы мүлік әрқашан материалдық сипатта болатындығын және ақшалай мәні бар және адам еңбегі салынған белгілі бір құндылыққа ие екенін ескеру қажет. Мұндай мүлік сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденгені немесе талан-таражға салғаны үшін айыпталған адамға тиесілі емес.

Әрекеттің объективті жағы сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемдену және талан-таражға салу арқылы сипатталады.

Қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес иемдену және талан-таражға салу жымқырудың нысаны болып танылады.

Жымқыру ұғымы ҚР ҚК 3-бабының 17) тармағымен және Қазақстан

Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» нормативтік қаулысының 1-тармағымен регламенттеледі, оған сәйкес жымқыру деп «бөтен мүлікті осы мүліктің меншік иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіре отырып, кінәлі адамның немесе басқа адамдардың пайдасына пайдакүнемдік мақсатта жасалған құқыққа қарсы өтеусіз алып қою және (немесе) айналдыру» танылады⁴⁷.

Жымқыру ұғымына талдау жүргізу барысында ғалымдар-заңгерлер келесідей пікір білдірді: «Әрекетті жымқыру деп тану үшін заң шығарушы атап өткен осы тұжырымдаманың барлық белгілерінің болуы міндетті болып табылады. Осы белгілердің кем дегенде біреуінің болмауы ұрлықты болдырмайды. Заңнамалық анықтамаға сүйене отырып, ұрлықтың белгілері:

1) асқа біреудің мүлкін кінәлі немесе үшінші тұлғалардың пайдасына алып қою және (немесе) айналысқа салу;

2) алып қоюдың заңсыздығы;

3) алып қоюдың өтеусіздігі;

4) өзімшіл мақсат;

5) зиян келтіру»⁴⁸.

Жымқыру нысаны ретінде иемдену кінәліге сеніп тапсырылған бөтен мүліктің өз пайдасына немесе басқа адамдардың пайдасына пайдакүнемдік мақсатпен жасалатын құқыққа қайшы өтеусіз айналымынан, меншік иесінің еркіне қарсы ұстап қалудан және кінәлінің заңды иелігіндегі бөтен мүлікті өз мүддесі үшін пайдаланудан тұрады.

Иемдену кезінде «мүлік лауазымдық міндеттеріне, шарттық қатынастарына немесе меншік иесінің арнайы тапсырмасына байланысты осы мүлікке қатысты билік ету, басқару, жеткізу немесе сақтау бойынша өкілеттіктерді жүзеге асырған кінәлі адамның заңды иелігінде болады (мысалы, қоймашы, экспедитор, жабдықтау агенті, сатушы, кассир және басқалар).

Сонымен бірге, иемдену, мысалы, осы мүлікті басқа адам жойған немесе ұрлаған жағдайларда және егер бұл ретте осы адамдар арасында сөз байласу болмаған жағдайларда болмайды»⁴⁹.

Сеніп тапсырылған мүлікті талан-таражға салу деп оларды заңды түрде иеленетін адамның бөтен мүлікті заңсыз пайдалануы түсінілуі керек.

Бұл ретте сеніп тапсырылған мүлік заңсыз жұмсалады, үшінші тұлғаларға беріледі не қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің өзі өз

⁴⁷ «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 нормативтік қаулысы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P03000008S_ - (жүгінген күні: 15.01.2025)

⁴⁸ Уголовные правонарушения против собственности : учебное пособие / Мухамадиева Г. Ж. [и др.]. — Караганда : Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2022. - 256 с.

⁴⁹ Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – С.135.

мұқтажы үшін тұтынады.

К. Ш. Укановтың пікірінше «иемдену немесе талан-таражға салу нысаны кез келген басқа біреудің мүлкі емес, тек кінәлі адамға сеніп тапсырылған мүлік болуы мүмкін. Осылайша, иемдену немесе ысырап ету затының міндетті қасиеті-бұл жағдайды пайдаланып, осы бөтеннің мүлкін ұрлаған адамға оның алдын-ала сенімхаты»⁵⁰.

Сонмен қатар, қылмыстық заңнамаға сәйкес «егер бөтеннің мүлкі кінәлі адамның лауазымдық міндеттеріне немесе тиісті заңды құжаттармен (шартпен, еңбек келісімімен, лауазымдық өкілеттіктерімен және т.б.) бекітілген шарттық қатынастарға байланысты, сондай-ақ жазбаша шартты ресімдеместен (бақташымен ауызша уағдаластық және т.б.) заңды иелігінде болса, іс-әрекет бөтен мүлкі иемдену немесе ысырап ету ретінде саралануға жатады» (ҚР ЖС «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» нормативтік қаулысының 18-тармағы).

Қылмыстық заңда иемдену мен талан-таражға салу - бұл иемдену талан-таражға салу кезеңінің бастапқы кезеңі болып табылатын күрделі жеке қылмыстық әрекет деп санайтын ғалымдардың пікірлері бар.

Сонымен, А.Н. Игнатов «талан-таражға салу иемденуден кейінгі келесі кезең. Мүлкі талан-таражға салу үшін оны алдымен заңды түрде иемдену керек, яғни. меншік иесіне қайтармау және оны өз пайдасына пайдалану туралы шешім қабылдау, оны өз пайдасына айналдыру» деген пікір білдірген⁵¹.

Сонымен бірге, қарастырылып отырған іс-әрекет үшін жауаптылық туралы норманы қолдану тәжірибесі сеніп тапсырылған бөтен мүлкі иемдену және талан-таражға салу бөтен мүлкі жымқыру нысандарының ерекшеліктерімен сипатталатын дербес қылмыстық әрекеттер болып табылатынын көрсетеді. «Иемдену немесе талан-таражға салу – қылмыстық заңның бір бабына біріктірілген жымқырудың екі тәуелсіз түрі» деген К. А. Бодобаевтың⁵² пікірін қолдаймыз.

ҚР ЖС «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 нормативтік қаулысының 18-тармағына сәйкес «иемдену - бұл кінәліге сеніп тапсырылған бөтеннің мүлкін өзінің пайдасына немесе үшінші тұлғалардың пайдасына айналдыру арқылы құқыққа қарсы өтеусіз ұстап қалудан көрінетін жымқыру түрі болып табылады. Талан-таражға салу сол бір мүлкі құқыққа қарсы өтеусіз тұтыну

⁵⁰ Уканов К.Ш. Предупреждение хищений в Республике Казахстан: уголовноправовые и криминологические аспекты: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. М., 2003. 391 с

⁵¹ Уголовное право России: Учебник для вузов. В 2 т. Т. 2. Особенная часть / Под ред. д.ю.н., проф. А.Н. Игнатова и д.ю.н., проф. Ю.А. Красикова. М.: Изд-во Норма, 2000. 816 с

⁵² Бодобаев К. К вопросу о присвоении или растрате вверенного имущества // Наука, образование и культура. 2017. №9 (24). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-prisvoenii-ili-rastrate-vverennogo-imuschestva> (дата обращения: 26.01.2025)

немесе оны тұтыну үшін басқа адамдардың иелігіне беру (сату, айырбастау, сыйға тарту және т.б.) түсініледі»⁵³.

Қарастырылып отырған әрекеттің субъективті жағы тікелей ниетпен, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезінде оның пайдакүнемдік мақсатымен сипатталады. Аталған әрекетті жасағаны үшін адамды кінәлі деп тану үшін адамның иемдену немесе жымқыру әрекетін қасақана жасауы және қоғамдық қауіпті сезінуі, меншік иесіне материалдық зиян келтіруді алдын-ала білуі және өзіне-өзі қызмет ету ниетін басшылыққа ала отырып, оны қалауы қажет.

Кінәлі адамның басқа біреудің мүлкін өзінің меншігі ретінде пайдалану және осылайша материалдық пайда алу ниеті әрекеттің пайдакүнемдік мақсаты ретінде танылуы керек.

Қылмыс субъектісі 16 жасқа толған, мүлкі белгілі бір мән-жайларға байланысты заңды иеленуге сеніп тапсырылған жеке есі дұрыс тұлға деп танылады.

Тұлғаға мүлікті иелену, пайдалану немесе оған билік ету жөніндегі заңды өкілеттіктерді беру сәтінде мұндай мүлік сеніп тапсырылған болып есептеледі.

Жалпы ереже бойынша адамның өзіне сеніп тапсырылған мүлікке қатысты қандай да бір өкілеттіктері белгілі бір құжаттық нысанда бекітіледі: ұйым басшылығының лауазымы, шарты, келісімі, бұйрығы немесе жазбаша өкімі, тауар-көлік жүкқұжаты немесе уәкілетті лауазымды адам оларды нақты орындаушының атына жазып берген түбіртек бойынша құқықтарды, міндеттерді бөлу⁵⁴.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасымен ҚР ҚК 189-бабы 2, 3, 4-баптарында сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденудің немесе талан-таражға салудың сараланған құрамдары көзделеді.

ҚР ҚК 189-бабының 2-бөлігі бойынша иемдену мен талан-таражға салу жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық туындайды:

- 1) алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобы;
- 3) адам өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып жасаса.

ҚР ҚК 31-бабының 2-бөлігіне сәйкес, егер қылмыстық құқық бұзушылыққа оны бірлесіп жасау туралы күні бұрын уағдаласқан адамдар қатысса, ол алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылады.

Алдын ала сөз байласу бойынша бір топ адам бөтен мүлікті ұрлау белгісі бойынша кінәлілердің іс-әрекеттерін саралау кезінде екі немесе одан да көп адамның кез келген нысанда көрсетілген ұрлауға уағдаластығы бар-

⁵³ «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 нормативтік қаулысы. - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P03000008S_ - (жүгінген күні: 15.01.2025)

⁵⁴ Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – 392 с.

жоғын, бұл адамдардың сөз байласуы бөтен мүлікті иемденуге тікелей бағытталған іс-әрекеттер басталғанға дейін, яғни қылмыс құрамының объективті жағы кемінде бір орындаушы адам орындалғанға дейін болғанын анықтау қажет.

«Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену, оны жасау үшін ұрлықтың екі немесе одан да көп адамның жалпы күші біріктірілген және бірге қатысушылардың әрқайсының әрекеті басқа бірге қатысушылардың әрекет жасауы үшін қажетті шарт болып табылған және рөлдердің алдын ала бөлінуіне сәйкес барлық бірге қатысушылардың әрекетінен туындаған ортақ қылмыстық нәтижемен себепті байланыста болған жағдайларда да, «топ болып алдын ала сөз байласып» жасалу белгісі бойынша сараланады.

Мұндай жағдайларда қылмыстық құқықтық бұзушылыққа екі және одан да көп орындаушылардың қатысуы міндетті емес, басқа түрдегі бірдей қатысушылар болғанда бір орындаушы жеткілікті (ЖСНҚ 8-тармағы.)⁵⁵.

Алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобы жасаған, қылмыстың осы түрі үшін қылмыстық жауаптылық басталатын жасқа толмаған адаммен не есі дұрыс емес деп танылған адаммен бірлесіп қасақана жасалған іс-әрекет ретінде бағалауға болмайды.

Мұндай жағдайларда қылмыс субъектісі деп танылған адам, қатысу нысанына қарамастан, жымқыру орындаушысы болып танылуы тиіс және бұдан басқа, оған негіздер болған кезде оның әрекеттері кәмелетке толмағанды қылмыстық әрекетке тарту ретінде қосымша саралануы тиіс. Өзге жағдайларда қылмыс жасауға кінәліге көрінеу ауыр психикалық бұзылудан зардап шегетін адамдарды не қылмыстық жауаптылық басталатын жасқа толмаған адамдарды тарту қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай деп танылады.

Қаралып отырған іс-әрекетті саралау кезінде, адам өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып жасаған жағдайда, Жоғарғы Соттың келесі басшылық түсіндірмелерін басшылыққа алған жөн: «тек лауазымды адам ғана емес, сонымен бірге меншік түріне қарамастан ұйымдарда, кәсіпорындар мен мекемелерде тиісінше қызметтер атқаратын және атқаратын қызметіне байланысты өзіне сеніп тапсырылған мүлікке қатысты өкілеттіктерді жүзеге асыратын (бригадир, экспедитор, сатушы, кассир және т.б.) басқа да адам қызмет бабын пайдалану жолымен жасалған бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену субъектісі болып (ҚК-нің 189-бабы) табылады.

Кінәлі адамның өз қызмет бабын пайдалануы бөтеннің мүлкін заңсыз иемденудің саралаушы белгісі болып табылады, осыған байланысты әрекет ҚК-нің 250, 361 немесе 362-баптары бойынша қосымша саралау қажет етілмейді.

Соттар барлық жағдайларда заңсыз иемденілген бөтеннің мүлкінің

⁵⁵ «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P03000008S_ (жүгінген күні: 15.01.2025)

кінәлі адамға сеніп тапсырылғанын, оның мүлікті ысырап жасағанын не өзі иеленіп алғанын анықтауға тиіс»⁵⁶.

ҚР ҚК 189-бабының 3-бөлігінде, қарастырылып отырған баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер үшін, егер олар келесі жағдайда жасалған болса, жауаптылық көзделеді:

1) ірі мөлшерде жасалса;

2) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаса, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;

3) бірнеше рет жасалса.

ҚР ҚК 3-бабының 38) тармағына сәйкес сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденудің және талан-таражға салудың ірі мөлшері ретінде айлық есептік көрсеткіштен бір мың есе асатын мүлік құны немесе залал мөлшері танылады.

«Заңсыз иемденген бөтеннің мүлкінің мөлшері айлық есептік көрсеткішке шаққанда еселеніп анықталатындықтан, саралау кезінде қылмыстық құқық бұзушылық жасалған сәтте Қазақстан Республикасының заңнамасымен белгіленген айлық есептік көрсеткіш қолданылады.

Егер кінәлі адам бөтеннің мүлкін заңсыз бір емес, бірнеше рет иемденсе, өздігінен туындаған әрбір эпизод бойынша кінәлі адамның бөтеннің мүлкін заңсыз иемденіп алып қою пиғылы дербес жүзеге асырылған болса, онда ұрланған мүліктің құнын жиынтықтап қосуға жол берілмейді» (ЖСНҚ 15-тармағы)⁵⁷.

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденгені немесе таран-талажға салғаны үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін құрам, егер олар өзінің қызметтік жағдайын пайдаланумен ұштасқан болса, ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Аталған субъектілердің, яғни мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның, лауазымды адамның, жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның ұғымдары ҚР ҚК 3-бабында (тиісінше 27), 28), 26), 16) тармағында) қамтылады.

Тұлғалардың кінәсі туралы мәселені шеше отырып, соттар өздерінің қызметтік өкілеттіктеріне, олардың өз мәртебесін пайдалануына және соған байланысты мүмкіндіктерге қатысты мәселелерді дәл пайдакүнемдік

⁵⁶ «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: . https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P03000008S_ (жүгінген күні: 15.01.2025)

⁵⁷ «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: . https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P03000008S_ (жүгінген күні: 15.01.2025)

мақсатта жеткілікті түрде анықтауы керек.

Көрсетілген сыбайлас жемқорлық қылмыс субъектілерін иемденгені немесе ысырап еткені үшін қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін осындай адамдарды өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып жасалған іс әрекеттің ұштасуының болуын анықтау қажет.

ҚР ҚК-нің 12-бабына сәйкес Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің бір бабында немесе бабының бір бөлігінде көзделген екі немесе одан да көп әрекеттерді жасау құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы деп танылады. Бұл ретте іс-әрекет жалғасып жатқан қылмыстық құқық бұзушылықтардан шектелуі тиіс.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты бірнеше рет жасалған қылмысты жалғасып жатқан қылмыстан ажырату кезінде кінәлі адамның ниетінің бағыты шешуші мәнге ие екенін регламенттейді.

Жалғаспалы жымқыру кезінде кінәлі бір көзден біреудің мүлкін бірнеше рет алып қою арқылы алдын-ала белгіленген мақсатқа жетіп, мүлкті иемденуге бағытталған бірыңғай ниетті жүзеге асырады, бұл жиынтығында бір қылмысты құрайды.

Жалғаспалы іс-әрекеттен айырмашылығы, біреудің меншігіне бірнеше рет қол сұғу бірнеше жымқыру жасау үшін бірыңғай ниеттің болмауымен сипатталады. Бұл ретте кінәлі адам бір емес, бірнеше қылмыс жасайды, онда ол әрбір жағдайда бөтеннің мүлкін алып қою ниетін дербес іске асырады.

Егер бұрын жасалған ұрлық үшін адам сотталған болса немесе заңда белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылған болса, жымқыру бірнеше рет жасалған деп танылмайды.

ҚР ҚК 189-бабының 4-бөлігінде, қарастырылып отырған баптың бірінші немесе екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер үшін жауаптылық көзделеді, егер олар келесі жағдайда жасалған болса:

- 1) қылмыстық топпен;
- 2) аса ірі мөлшерде.

Қылмыстық топ бұл қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылықтың нысандарының бірі болып танылады. Қылмыстық топтың түрлері ҚР ҚК 31-бабының 3-бөлігімен және 3-бабының 24) тармағымен реттеледі.

ҚР ҚК 3-бабының 24) тармағына сәйкес қылмыстық топ деп ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құралым түсініледі.

Аталған қылмыстық топтардың түсінігі мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының тиісті тармақтарында қамтылған:

– ұйымдасқан топ – бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасау мақсатында алдын ала біріккен екі немесе одан да көп адамдардың тұрақты тобы (36-тармағы);

– қылмыстық ұйым – қатысушылары ұйымдық, функционалдық және (немесе) аумақтық оқшауланған топтарға (құрылымдық бөлімшелерге) бөлінген ұйымдасқан топ (25-тармағы);

– қылмыстық қоғамдастық – бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылықтарды бірлесіп жасау, сол сияқты осы қылмыстық ұйымдардың кез келгенінің бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылықтарды өз бетінше жасауына жағдайлар жасау үшін сөз байласқан екі немесе одан да көп қылмыстық ұйымның бірігуі (23-тармағы);

– трансұлттық ұйымдасқан топ – екі немесе одан да көп мемлекеттің не бір мемлекеттің аумағында іс-әрекет жасауды ұйымдастыру немесе оның орындалуын басқа мемлекеттің аумағынан басқару кезінде, сол сияқты басқа мемлекеттің азаматтары қатысқан кезде бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ (35-тармағы);

– трансұлттық қылмыстық ұйым – екі немесе одан да көп мемлекеттің не бір мемлекеттің аумағында іс-әрекет жасауды ұйымдастыру немесе оның орындалуын басқа мемлекеттің аумағынан басқару кезінде, сол сияқты басқа мемлекеттің азаматтары қатысқан кезде бір немесе бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасау мақсатын көздейтін қылмыстық ұйым (34-тармағы);

– трансұлттық қылмыстық қоғамдастық – екі немесе одан да көп трансұлттық қылмыстық ұйым бірлестігі (33-тармағы);

– террористік топ – бір немесе бірнеше террористік қылмыс жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ (31- тармағы);

– экстремистік топ – бір немесе бірнеше экстремистік қылмыс жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ (40-тармағы);

– банда – қаруды не қару ретінде пайдаланылатын заттарды қолданып немесе қолдану қатерін төндіріп азаматтарға немесе ұйымдарға шабуыл жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ (7-тармағы);

– заңсыз әскерилендірілген құралым – Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделмеген, әскерилендірілген типтегі ұйымдық құрылымы бар, жеке-дара басшылыққа ие, соғысқа қабілетті, қатаң тәртіпке бағынған құралым (бірлестік, жасақ, дружина немесе үш және одан да көп адамнан тұратын өзге де топ) (18) – тармағы).

Аталған қылмыстық топтардың бірімен сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемдену немесе талан-таражға салу ҚР ҚК 189-бабының 4-тармағының 1) тармақшасында бойынша қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады.

Қылмыстық топпен жасалған сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемдену немесе талан-таражға салуды саралау кезінде «Соттардың бандитизм және қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатыса отырып, басқа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасағаны үшін жауапкершілік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2001 жылғы 21 маусымдағы № 2 нормативтік қаулысының ережелерін ескере отырып бағалау қажет.

ҚР ҚК 3-бабының 3) тармағына сәйкес сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденудің және талан-таражға салудың айлық есептік көрсеткіштен төрт мың есе асатын мүлік құны немесе залал мөлшері аса ірі мөлшерде жасалған қылмыстық іс-әрекет ретінде танылады.

Алаяқтықтың саралануы

Алаяқтық жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 190-бабында белгіленеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 190-бабының үшінші бөлігінің 2) тармағында, үшінші бөлігінің 2) тармағында көзделген белгілер болған жағдайда төртінші бөлігінде көзделген іс-әрекеттер сыбайлас жемқорлық қылмыстар ретінде танылады.

Талдау көрсеткендей, ҚР ҚК 190-бабы 3-тармағының 2) тармақшасында (қылмыстық құқық бұзушылықтың арнайы субъектілері) көрсетілген адамдар жасаған әрекет қана сыбайлас жемқорлық деп танылады.

Сонымен қатар, аталған адамдардың қылмыстық әрекеттері ҚР ҚК 190-бабының басқа бөліктерінде көзделген әрекеттермен ұштасуы мүмкін. ҚР ҚК 190-бабының 3-тармағының 2) тармақшасында көзделген арнайы субъектілер қаралып отырған баптың төртінші бөлігінде көрсетілген әрекеттерді жасаған жағдайда, мұндай қылмыстар сыбайлас жемқорлық деп танылады, осыған байланысты ҚР ҚК 190-бабының барлық бөліктеріне қылмыстық-құқықтық талдау жүргізу қажет болып көрінеді.

Алаяқтықтың қоғамдық қауіптілігі бұл мүлікті алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы жымқыру нәтижесінде мүлікке меншік құқығын бұзу болып табылады.

Меншік алаяқтық объектісі болып танылады. Іс-әрекеттің мәні мүлік, мүлікке құқық, сондай-ақ мүлік бойынша жекелеген өкілеттіктер болып табылады.

Объективті жағынан алаяқтық бөтеннің мүлкін ұрлаумен немесе алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы бөтеннің мүлкіне құқық алумен сипатталады.

Алдау дегеніміз – көрінеу жалған, шындыққа сәйкес келмейтін ақпарат туралы хабарлау, шындықты жасыру, мәліметтерді бұрмалау, сондай-ақ адастыратын кез-келген басқа әрекеттер, әдетте бір нәрсе туралы жалған түсінік, қате түсінік. Алдаудың екі түрі бар: белсенді алдау адамға белгілі бір фактілер, оқиғалар туралы идеяны бұрмалайтын жалған ақпарат беруден тұрады, ал пассивті алдау – бұл шындық туралы үнсіздік, жәбірленушіге оны мүлікке билік етуден сақтайтын фактілер немесе мән-жайлар туралы мәліметтерді хабарламау.

«Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 Нормативтік қаулысының 2-тармағына сәйкес «алдау бөтен мүлікті жымқыру

немесе бөтен мүлікке құқықты иемдену мақсатында алаяқтық жасау тәсілі болып табылады.

Алдау меншік иесінде немесе өзге адамда мүліктің кінәлі адамға және (немесе) басқа адамдарға берілуінің заңға сәйкестігі туралы қате түсінік туындататын кінәлінің меншік иесіне немесе мүліктің өзге иесіне шындыққа жанаспайтын көрінеу жалған мәліметтерді хабарлаудан не меншік иесіне не мүлік иесіне хабарлануға тиіс шынайы фактілерді жасырудан құрылуы мүмкін»⁵⁸.

Алдау нәтижесінде жаңылыстырылған меншік иесі немесе мүліктің өзге иесі өзінің мүддесі үшін жасаған әрекеттерінің негізділігіне сенімді бола отырып, кінәлі адамға мүлкін өз еркімен береді.

«Алаяқтықтың тәсілі ретінде сенімді теріс пайдалану кінәлі адамның өзінің және меншік иесінің немесе иелігінде мүлкі бар өзге адамның арасында туындаған сенімді қарым-қатынастарды пайдакүнемдік пиғылмен бөтен мүлікті немесе оған құқықты заңсыз алу мақсатында пайдалануына негізделеді. Мүлік иесінің немесе өзге адамның алаяққа сенім артуы әртүрлі мән-жайларға негізделуі мүмкін: жеке таныстығы, туыстарының және өзге адамдардың ұсынымы бойынша, кінәлінің қызметтік жағдайы және т.б.»⁵⁹

Қылмыстық құқық ғылымында сенімді теріс пайдаланудың келесі түрлері анықталады:

- өз міндеттемелерін орындау ниетінсіз қандай да бір тауарларды сатып алу бойынша делдалдық қызметтер көрсету;
- қарызды қайтару ниетінсіз қарыз шартын жасасу;
- мердігерлік шарт немесе еңбек келісімі бойынша өзіне алған міндеттемелерді орындаудың нақты ниетінсіз ақшалай аванстар алу;
- шартты орындау ниетінсіз сатып алу-сату, жеткізу шарттары бойынша алдын ала төлем алу;
- мүлікті қайтару ниетінсіз тұрмыстық прокат шарты бойынша алынған мүліктің меншігіне жүгіну;
- банктерден немесе өзге қаржы мекемелерінен оларды қайтару ниетінсіз кредиттер алу және т.б.

Объективті жағынан егер кінәлі адамның мүлікті өзінің жеке меншігі ретінде басқаруға немесе оның осы мүлікке құқығын жүзеге асыруға мүмкіндігі болса, алаяқтық аяқталған қылмыс болып саналады.

Алаяқтық құрамы ұрлық құрамындағы ұқсас белгілерге ие. Ұрлық кезінде алдау тек біреудің мүлкін жасырын алып қоюды жеңілдететін шарт екенін есте ұстаған жөн (мысалы, тұрғын үйге, қызметтік немесе өндірістік үй-жайға кіруді жеңілдету үшін алдау).

⁵⁸ «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: . <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000006S> (жүгінген күні: 17.01.2025)

⁵⁹ «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000006S> (жүгінген күні: 17.01.2025)

Алаяқтық кезінде алдау мүлікті субъектіге берудің негізгі себебі болып табылады. Ұрлық кезінде жәбірленушінің еркіне қайшы, мүлік жасырын ұрланады. Алаяқтық кезінде мүлікті кінәліге беру ерікті түрде жүзеге асырылады.

Алаяқтықтың субъективті жағы тікелей ниетпен және пайдакүнемдік мақсаттың болуымен сипатталады: кінәлі адамның алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы заңсыз екенін түсінеді, басқа біреудің мүлкін иемденеді немесе оған құқық алады, нақты зиян келтіру мүмкіндігін немесе сөзсіз болатынын болжайды және оны қалайды.

Алаяқтық субъектісі ретінде 16 жасқа толған есі дұрыс адам танылады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы ҚР ҚК 190-бабының 2, 3, 4-бөліктерінде алаяқтықтың сараланған құрамдарын қарастырады.

ҚР ҚК 190-бабының 2-бөлігі бойынша алаяқтық жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық туындайды:

- 1) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
- 2) ҚР 21.01.2019 № 217-VI Заңымен алып тасталды;
- 3) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып;
- 4) ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен;
- 5) мемлекеттік сатып алу саласында жасалған алаяқтық.

Алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған алаяқтықты саралау кезінде ҚР ҚК 31-бабының 2-бөлігінің ережелерін ескеру қажет, оған сәйкес егер қылмыстық құқық бұзушылыққа оны бірлесіп жасау туралы күні бұрын уағдаласқан адамдар қатысса, қылмыстық құқық бұзушылықты алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобы жасады деп таниды.

Алаяқтық жасау белгісі бойынша кінәлілердің іс-әрекеттерін бөтеннің мүлкін жымқыру нысандарының бірі ретінде саралау кезінде алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы екі немесе одан да көп адамның кез келген нысанда жымқыруға уағдаластығы бар-жоғын, бұл адамдардың сөз байласуы бөтеннің мүлкін иемденуге тікелей бағытталған іс-әрекеттер жасалғанға дейін, яғни қылмыс құрамының объективті жағын кемінде бір орындаушы орындағанға дейін олардың болғанын анықтау қажет.

Қаралып отырған іс-әрекетті саралау кезінде, адам өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып, оны жасаған жағдайда, сондай-ақ жоғарыда қаралған алаяқтықтың сараланған белгілерін саралау кезінде «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 Нормативтік қаулысының ережелерін басшылыққа алған жөн. Осы нормативтік қаулының 19-тармағы сәйкес «ҚК-нің 190-бабы екінші бөлігінің 3-тармағында көзделген алаяқтық жасалған кезде қызметтік жағдайын пайдаланатын адамдар деп «Мемлекеттік қызмет туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы Қазақстан Республикасы Заңының нормалары қолданылмайтын

қызметшілерді немесе лауазымды адамдарды түсінген жөн»⁶⁰ делінген.

Ақпараттық жүйені пайдаланушының сенімін алдау немесе теріс пайдалану арқылы жасалған алаяқтықты саралау ақпараттық жүйе мен осындай жүйені пайдаланушының түсінігі туралы мәселені анықтауды талап етеді.

«Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы Заңымен ақпараттандырудың құқықтық негіздері белгіленеді, электрондық ақпараттық ресурстар мен ақпараттық жүйелерді құру, пайдалану және қорғау кезінде туындайтын қоғамдық қатынастар реттеледі

«Ақпараттандыру туралы» Заңының 1-бабының 12) тармағына сәйкес «ақпараттық жүйе – ақпараттық өзара іс-қимыл арқылы белгілі бір технологиялық әрекеттерді іске асыратын және нақты функционалдық міндеттерді шешуге арналған ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың, қызмет көрсетуші персоналдың және техникалық құжаттаманың ұйымдастырылып ретке келтірілген жиынтығы» танылады⁶¹.

Пайдаланушы деп нақты функцияны және (немесе) міндетті орындау үшін ақпараттандыру объектілерін пайдаланатын ақпараттандыру субъектісі анықталған («Ақпараттандыру туралы» Заңының 1-бабының 52)-тармағы).

Меншік құқығына байланысты ақпараттық жүйелер келесідей бөлінеді:

- 1) мемлекеттік;
- 2) мемлекеттік емес.

Қол жеткізу санатына байланысты ақпараттық жүйелер:

- 1) жалпыға бірдей қолжетімді;
- 2) қолжетімділігі шектелген болып бөлінеді («Ақпараттандыру туралы»

Заңының 37-бабы).

Ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен жасалған алаяқтықты саралау кезінде «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 Нормативтік қаулысының 9-тармағына сәйкес саралау қажет: «ақпараттық жүйені пайдаланушыны Qiwi-кошелек, интернет-банкинг және т.б. арқылы алдап, өзінің қылмыстық пиғылын іске асыру мақсатында ақпараттық жүйеде көрінеу жалған мәліметтерді немесе бағдарламаларды орналастыру жолымен ақпараттық технологиялар (компьютер, компьютерлік бағдарламалар, интернет, ұялы телефон және т.б.) арқылы жасалған, ақпараттық жүйені пайдаланушының мүлкін немесе мүлікке құқығын иеленуге бағытталған кінәлінің әрекеттерін ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау немесе оның сенімін теріс пайдалану жолымен жасалған алаяқтық деп тану қажет.

⁶⁰ «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000006S> (жүгінген күні: 17.01.2025)

⁶¹ «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418> (жүгінген күні: 17.01.2025)

Аталған іс-әрекеттер ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникация желісіне заңсыз қол жеткізумен ұштасқан жағдайларда, егер компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізу нәтижесінде ЭЕМ жұмысы, ЭЕМ жүйесі немесе олардың желісі жойылса, түрлендірілсе не бұзылса, мұндай әрекеттер ҚК-нің 190 және 205 немесе ҚК-нің 190 және 206-баптарымен қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы бойынша саралануға жатады»⁶².

Мемлекеттік сатып алу саласында жасалған алаяқтықты саралау сұрақтары «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 Нормативтік қаулысының 16-тармағына, сонымен қатар, осы саланы реттейтін арнайы «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 1 шілдедегі Заңының ережелеріне сәйкес шешіледі.

Мемлекеттік сатып алу ретінде «тапсырыс берушілердің тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді толықтай немесе ішінара бюджет қаражаты, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Арнаулы мемлекеттік қордан бөлінген ақша және (немесе) меншікті кірістері есебінен сатып алуы» танылады⁶³ («Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңы 3-бабының 14-тармағы).

«Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңы 10-бабына сәйкес «мемлекеттік сатып алу мынадай тәсілдердің бірімен жүзеге асырылады:

- 1) конкурс;
- 2) аукцион;
- 3) баға ұсыныстарын сұрату;
- 4) бір көзден алу;
- 5) электрондық дүкен арқылы».

«Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 Нормативтік қаулысының 16-тармағына сәйкес «мемлекеттік сатып алу саласындағы алаяқтық деп бюджет ақша қаражаттарын өзінің пайдасына немесе үшінші тұлғалардың пайдасына айналдыру үшін тапсырыс берушіні немесе мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушыны әдейі жаңылыстырып, алдау мақсатында көрінеу жалған ақпаратты(қаржы немесе шаруашылық жағдайы, қызметкерлердің, техникалық құралдардың және т.б. болуы туралы) ұсынуды қамтитын кінәлінің (өнім берушінің) әрекеттерінің нәтижесінде өнім беруші тауарды жеткізбей немесе жұмысты орындамай немесе қызметті көрсетпей бөлінген қаражатты өзінің пайдасына асыруы түсініледі.

⁶² «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000006S> (жүгінген күні: 17.01.2025)

⁶³ «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2024 жылғы 1 шілдедегі № 106-VIII ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000106> (жүгінген күні: 28.01.2025)

Тапсырыс берушінің уәкілетті адамы тауарларды немесе орындалған жұмыстарды немесе көрсетілген қызметтерді қабылдау-тапсырудың көрінеу жалған актісін жасаса, соның нәтижесінде өнім берушінің шотына ақша қаражаттары түсіп, өнім беруші оларды өзінің меншігіне айналдырған және өзінің қалауы бойынша билік еткен жағдайда, өнім берушінің мұндай әрекеттерінде алаяқтықтың құрамы болмайды. Анықталған мән-жайларға байланысты олардың (тапсырыс берушінің не өнім берушінің уәкілетті адамдарының) осы әрекеттері лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану немесе сеніп тапсырылған бөтен мүлкін иемденіп алу немесе талан-таражға салу жолымен жымқыру деп саралануы мүмкін»⁶⁴.

ҚР ҚК 190-бабының 3-бөлігінде келесідей жасалған алаяқтық үшін жауаптылық көзделеді:

- 1) ірі мөлшерде;
 - 2) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған алаяқтық, егер ол өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;
 - 3) екі немесе одан да көп адамға қатысты;
 - 4) бірнеше рет жасалған алаяқтық.
- ҚР ҚК 3-бабының 38) тармағына сәйкес ірі мөлшерде жасалған алаяқтық деп айлық есептік көрсеткіштен бір мың есе асатын мүлік құны немесе залал мөлшері танылады.

ҚР ҚК 3-бабы 29) тармағына сәйкес ҚР ҚК 190-бабы 3-бөлігінің 2) тармағы сыбайлас жемқорлық қылмыс деп танылады, яғни мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған алаяқтық үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін құрам, егер олар өздерінің қызметтік жағдайын пайдаланумен байланысты болса.

Аталған адамдардың бөтеннің мүлкін ұрлауға немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтеннің мүлкіне құқық алуға бағытталған қылмыстық әрекеттері сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде сараланатын болады.

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның, лауазымды адамның, жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның ұғымдары ҚР ҚК 3-бабында (тиісінше 27), 28), 26), 16) тармағында) қамтылады.

Тұлғалардың кінәсі туралы мәселені шеше отырып, олардың қызметтік өкілеттіктеріне, олардың өз мәртебесін пайдакүнемдік мақсатта пайдалануына және соған байланысты мүмкіндіктеріне қатысты мәселелерді толық анықтау керек. Аталған сыбайлас жемқорлық қылмыс субъектілерін

⁶⁴ «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000006S> (жүгінген күні: 28.01.2025)

алаяқтық жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін осындай адамдарды өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып жасалған іс әрекеттің ұштасуын анықтау қажет.

Бірнеше рет жасалған алаяқтықтың саралануы ҚР ҚК 12-бабының нормаларына сәйкес жүргізілу тиіс, онда қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалғаны деп Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлігінің бір бабында немесе бабының бір бөлігінде көзделген екі немесе одан да көп іс-әрекет жасау танылады. Бұл ретте іс әрекет жалғаспалы қылмыстық құқық бұзушылықтардан шектелуі тиіс.

ҚР ҚК 190-бабының 4-бөлігінде, осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер үшін, егер олар келесі жағдайларда жасалған болса, жауаптылық көзделеді:

- 1) қылмыстық топ жасаса;
- 2) аса ірі мөлшерде жасалса.

ҚР ҚК 3-бабының 24) тармағында сәйкес қылмыстық топ деп ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құралым түсініледі.

Аталған қылмыстық топтардың түсінігі мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының тиісті тармақтарында қамтылған (тиісінше 36), 25), 23), 35), 34), 33), 31), 40), 7), 18) тармақшаларында). Аталған қылмыстық топтардың бірі алаяқтық жасауы ҚР ҚК 190-бабының 4-бөлігі 1) тармағы бойынша қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады.

Айлық есептік көрсеткіштен төрт мың есе асатын мүлік құны немесе залал мөлшеріндегі алаяқтық аса ірі мөлшерде жасалған деп танылады (ҚР ҚК 3-бабы 3) тармағы).

Меншікке қарсы сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қылмыстық-құқықтық талдау сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемдену немесе талан-таражға салу және алаяқтық құрамдары объектінің, субъективті жағының және қылмыстық құқық бұзушылық құрамының субъектісінің белгілері бойынша ұқсас екенін көрсетті.

Аталған қылмыстарды саралау кезінде қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамының объективті жағының белгілерін анықтауда белгілі бір қиындықтар туындайды. Сыбайлас жемқорлық қылмыстардың қаралатын құрамдарын саралау кезінде мынадай өлшемшарттарды басшылыққа алу керек:

«Біріншіден, алаяқтық кезінде жәбірленуші мүлікті алдау немесе сенімді теріс пайдалану әсерінен қылмыскерге береді; иемдену және ысырап ету кезінде мүлік кінәлі адамға еңбек немесе азаматтық-құқықтық қатынастардан туындайтын заңды негіздерде беріледі.

Екіншіден, алаяқтық кезінде мүлікті кінәліге беру тек сырттай заңды болып табылады, іс жүзінде мүлікке иелік ету заңсыз болып табылады,

өйткені бұл мәміле субъектінің ерік-жігерімен жасалады және заңды түрде маңызды емес. Иемдену және талан-таражға салу, мүлікті беру және, мүмкін, бұл мүлікті кінәлі тарапынан иелену тек нысаны бойынша ғана емес, мазмұны бойынша да заңды болып табылады.

Үшіншіден, кінәлі адамға берілетін өкілеттіктер әр түрлі болуы мүмкін. Алаяқтық кезінде мүлік қылмыскердің меншігіне берілуі мүмкін, иемдену және ысырап ету кезінде мүлікті немесе мүлікке меншік құқығын материалдық жауапты адамға беру мүмкін емес. Мүлік оған билік ету, басқару, жеткізу немесе сақтау үшін беріледі.

Төртіншіден, алаяқтық кезінде кінәлінің берілген мүлікті иемдену ниеті мүлік берілгенге дейін, шарт жасалғанға дейін туындайды. Иемдену және талан-таражға салу кезінде кінәлінің ниеті оның мүлкі заңды негізде болған сәтте ғана туындайды»⁶⁵.

Осылайша, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемдену немесе ысырап ету, сондай-ақ көрсетілген қылмыстық іс-әрекеттерді жасау бөлігінде оларды мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам, оларға теңестірілген адам, лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам өз қызметтік жағдайын пайдалана отырып жасаған жағдайда алаяқтық құрамына жатқызады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қандай құрамдары сыбайлас жемқорлық қылмыстар қатарына жатқызылады?
2. Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденудің немесе ысырап етудің объективті белгілерін сипаттаңыз.
3. Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденудің немесе ысырап етудің субъективті белгілері қалай сипатталады?
4. Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемдену немесе ысырап ету сыбайлас жемқорлық құрамының субъектілері қалай сипатталады?
5. Алаяқтықтың объективті белгілерін сипаттаңыз.
6. Алаяқтықтың субъективті белгілері қалай сипатталады?
7. Алаяқтықтың сыбайлас жемқорлық құрамы субъектісінің белгілерін белгілеңіз.
8. Алаяқтықтың құрамын қылмыстық құқық бұзушылықтардың ұқсас құрамдарынан ажырататын белгілерді анықтаңыз.

Ұсынылатын әдебиеттер тізімі:

1. Бодобаев К. К вопросу о присвоении или растрате вверенного имущества // Наука, образование и культура. 2017. №9 (24). [Электронный

⁶⁵ Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – С.364-365.

ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-prisvoenii-ili-rastrate-vverennogo-imuschestva>

2. Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – 392 с.

3. Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар. Оқу құралы – Қарағанды ҚР ПМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2019. – 245 бет.

4. Смаилова И.М. Қазақстан Республикасында алаяқтыққа қарсы күрес мәселелері // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. 2013. №4 (32). – 170-173 б.

5. Совершенствование методов противодействия отдельным формам хищения (ст.ст.188 УК – кража, 190 УК – мошенничество): Сборник международной научнопрактической конференции, 16-17 ноября 2017 года. – Астана-Алматы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2017. – 225 с.

6. Уголовные правонарушения против собственности: учебное пособие / Мухамадиева Г. Ж. [и др.]. — Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2022. — 256 с.

7. Уканов К.Ш. Предупреждение хищений в Республике Казахстан: уголовноправовые и криминологические аспекты: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. М., 2003. 391 с.

8. Эриашвили, Н. Д. Присвоение и растрата чужого имущества как формы хищения: уголовно-правовой анализ: монография – М, ЮНИТИ-ДАНА, 2018 – 135 с.

3. Экономикалық қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлық қылмыстардың саралануы

Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыруды (жылыстатуды) саралау

Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті заңдастыруды (жылыстатуды) жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 218-бабында белгіленеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 218-бабының 3-бөлігінің 1)-тармағында көзделген іс-әрекеттер сыбайлас жемқорлық қылмыстар ретінде танылады.

Қаралып отырған норманы талдау ҚР ҚК 218-бабының 3-бөлігінің 1)-тармағына қарастырылған қылмыстық құқық бұзушылықтың арнайы субъектілерімен жасаған іс-әрекет қана сыбайлас жемқорлық деп танылатынын көрсетеді. Бұл ретте аталған тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы олар ҚР ҚК 218-бабының бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекет жасаған жағдайда да туындауы мүмкін екенін ескеру қажет. Осыған орай, қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті заңдастыруды (жылыстатуды) жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық қарастыратын қылмыстық нормаға құқықтық талдау толығымен жүргізілу тиіс.

Қазақстан Республикасында «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» 2009 жылғы 28 тамыздағы № 191-IV Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды, ол қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимылдың құқықтық негіздерін, қаржы мониторингі субъектілерінің, қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл саласындағы уәкілетті органның және басқа да Қазақстан Республикасы органдарының мемлекеттік органдардың құқықтық қатынастарын айқындайды.

Көрсетілген Заңның 1-бабының 11) тармағына сәйкес «қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) – қылмыстық құқық бұзушылықтардан түскен табыстар болып табылатын мүлікті конверсиялау немесе аудару түрінде мәмілелер жасасу арқылы қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңды айналымға тарту не мұндай мүлікті иелену және пайдалану, егер мұндай мүліктің қылмыстық құқық бұзушылықтардан түскен табыстар болып табылатыны белгілі болса, оның шынайы сипатын, көзін, орналасқан жерін, оған билік ету, оны ауыстыру тәсілін, мүлікке құқықтарды немесе оның тиесілігін жасыру немесе жасырып қалу, сол сияқты қылмыстық жолмен алынған ақшаны және

(немесе) өзге мүлікті заңдастыруға делдалдық ету»⁶⁶ танылады.

ҚК-нің 218-бабында көзделген қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) объектісі мемлекеттің қаржы жүйесінің экономикалық қауіпсіздігі мен тұрақтылығы болып табылады.

Осы қылмыстың заты ретінде көрінеу қылмыстық жолмен сатып алынған ақша қаражаты немесе өзге де мүлік деп танылады. Өзге мүлік деп жылжымалы және жылжымайтын мүлік түсініледі. Қылмыстық заңнаманы бұзу жолымен өндірілген ақша қаражаты немесе өзге де мүлік қылмыстық жолмен өндірілген деп танылады. Көбінесе мұндай мүлік пара алу, басқа біреудің мүлкін ұрлау, есірткі немесе психотроптық заттарды, сондай-ақ қаруды, жарылғыш заттарды заңсыз тарату арқылы алынады.

Қарастырылып отырған қылмыс құрамының объективті жағы келесідей сипатталады:

- қылмыстық құқық бұзушылықтардан түскен кірістер, оның ішінде қылмыстық жолмен алынған мүліктен түсетін кез келген кірістер болып табылатын мүлікті конверсиялау немесе аудару түрінде мәмілелер жасасу арқылы қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңды айналымға тарту;
- мұндай мүлікті иелену және пайдалану;
- егер мұндай мүліктің қылмыстық құқық бұзушылықтардан түскен кірістер болып табылатыны белгілі болса, оның шынайы сипатын, көзін, орналасқан жерін, оған билік ету, оны ауыстыру тәсілін, мүлікке құқықтарды немесе оның тиесілігін жасыру немесе жасырып қалу;
- қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыруға делдалдық ету.

Қылмыстық жолмен алынған кірістер ретінде қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған ақша және (немесе) өзге мүлік танылады.

Қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылық құрамының объективті жағының белгілерін саралау кезінде «Соттардың экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылық істер бойынша заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 3 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының басшылық түсіндірмелерін басшылыққа алған жөн.

Осы нормативтік қаулының 19-тармағына сәйкес «ҚК-нің 218-бабына қатысты қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату) деп қылмыстық құқық бұзушылық жасау арқылы алынған ақшаға немесе өзге мүлікке кез келген билік етуді емес, тек қылмыстық құқық бұзушылықтардан түскен кірістерді білдіретін мүлікті

⁶⁶ «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» 2009 жылғы 28 тамыздағы № 191-IV Қазақстан Республикасының Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000191_ (жүгінген күні: 05.02.2025).

конверсиялау немесе аудару түрінде мәмілелер жасасу арқылы заңды айналымға тарту не мұндай мүлікті иелену және пайдалану, егер мұндай мүліктің қылмыстық құқық бұзушылықтардан түскен кірістер болып табылатыны белгілі болса, оның шынайы сипатын, көзін, орналасқан жерін, оған билік ету, оны ауыстыру тәсілін, мүлікке құқықтарды немесе оның тиесілігін жасыру немесе жасырып қалу, сол сияқты қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыруға делдалдық ету түсініледі»⁶⁷

Мүлікпен мәмілелер жасау қылмыстық құқық бұзушылықтардан түсетін кірістерді білдіретін мүлікті конверсиялау немесе аудару түріндегі әрекеттерді жасауды көздейді. «ҚК-нің 218-бабына қатысты конверсия түріндегі мәміле деп азаматтық құқықтар мен міндеттерді анықтауға, өзгертуге немесе тоқтатуға, сол сияқты азаматтық құқықтар мен міндеттердің туындау немесе көшу көрінісін туғызуға бағытталған қылмыстық жолмен табылған ақшаны немесе өзге де мүлікті жария ету жөніндегі мәмілелер түсініледі» (Нормативтік қаулының 20-тармағы).

Бұл ретте қаржылық операциялар мен мәмілелер заңдастырылатын ақша мен өзге де мүліктің қылмыстық құқық бұзушылықпен байланысын кінәлі адам үшін көрінеу жасырады, мүлікті қылмыстық жолмен иемдену фактісін жасыруға және оның ашық айналымын қамтамасыз етуге бағытталған

ҚР ҚК 218-бабында көзделген іс-әрекеттер қаралып отырған баптың диспозициясында көзделген баламалы іс-әрекеттердің бірі жасалған кезден бастап аяқталған деп есептелуі тиіс

Субъективті жағынан қылмыстық құқық бұзушылықтың қарастырылып отырған құрамы тікелей ниет түріндегі кінәмен сипатталады. «Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және өзге де мүлікті заңдастыруға қатысатын адамдарды жауаптылыққа тарту үшін олардың қатысуымен қаржылық операция немесе өзге де мәміле, сондай-ақ кәсіпкерлік немесе өзге де экономикалық қызмет қылмыстық жолмен алынған ақшамен немесе басқа мүлікпен жүзеге асырылатындығын білуі және осындай әрекеттерді жасауға ниет білдіруі керек.

Қаржы операциялары мен басқа мәмілелерді қылмыстық жолмен алынған ақшамен немесе өзге де мүлікпен жасау үшін арнайы мақсаттың болуы, аталған ақша қаражатын немесе өзге мүлікті иеленуге, пайдалануға және билік етуге заңды сипат беру қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағының міндетті белгісі болып табылады.

Мұндай мақсат, мысалы:

- бағалы мүлікті (жылжымайтын мүлік, өнер туындылары, сән-

⁶⁷ «Соттардың экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылық істер бойынша заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 3 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P200000003S> (жүгінген күні: 05.02.2025).

салтанат заттары және т.б.) сатып алу арқылы қылмыстық жолмен алынған ақша қаражатын заңды айналымға тартуда;

- осы мүлік сатып алынған ақша қаражатының заңды түрде шығарылғанын көрсету мақсатында жалған азаматтық-құқықтық шарттарды (қарыз, сыйға тарту және т.б.), бухгалтерлік құжаттарды (еңбек шарты бойынша төлемдерді, есеп беруге ақша қаражатын алу туралы және т.б.) пайдалана отырып, қылмыстық жолмен алынған ақша қаражатына мүлік сатып алуда көрінуі мүмкін» (нормативтік қаулының 19-тармағы).

Қылмыстың субъектісі 16 жасқа толған кез-келген жеке тұлға болуы мүмкін. Жауапкершілікті нақты иелігінде Қылмыстық жолмен сатып алынған ақша қаражаты немесе өзге де мүлік бар адамдар көтереді. Нотариустар, ломбард қызметкерлері немесе заңдастыруға қасақана көмек көрсететін өзге де адамдар қылмыстық топтың (қатысудың нысанына байланысты) көмекшілері не мүшелері болып табылады.

Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті заңдастырудың (жылыстатудың) саралау белгілері ҚР ҚК 218-бабы 2, 3-бөліктерімен көзделеді

ҚР ҚК 218-бабының 2-бөлігі бойынша:

- 1) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
- 2) бірнеше рет;
- 3) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаған іс-әрекеттер үшін жауаптылық қарастырылады.

ҚР ҚК 31-бабы қылмыстық құқық бұзушылықты бірлесіп жасау туралы алдын ала уағдаласқан адамдар қатысқан қылмыстық құқық бұзушылық жасау деп түсінілетін алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобының белгілерін белгілейді.

Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті заңдастыру (жылыстату) белгілерін анықтаған кезде бірнеше рет ҚР ҚК 12-бабының ережелерін басшылыққа алу қажет. Сонымен қатар, жалғаспалы әрекеттің белгілерін бірнеше рет жасалатын іс-әрекеттен ажырату керек. Осы белгі бойынша қылмыстық іс-әрекетті саралау барысында «Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы № 11 Нормативтік қаулысының⁶⁸ ережелерін ескеру қажет.

Адам өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып, қаралып отырған әрекетті жасаған жағдайда, мұндай адамдарға ҚР ҚК 3-бабының 19) тармағында көрсетілген, қылмыс субъектісінің жалпы белгілерінен басқа, ҚР ҚК 218-бабының диспозициясында көрсетілген әрекеттерге қатысты қызметтік өкілеттіктер берілген адамдар жатқызылуы тиіс.

⁶⁸ «Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы № 11 Нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P06000011S_ (жүгінген күні: 05.02.2025).

ҚР ҚК 218-бабының 3-бөлігінде осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, жасалған іс-әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық көзделген:

1) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;

2) қылмыстық топ жасаған;

3) ірі мөлшерде жасалған іс-әрекеттер.

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті заңдастыру (жылыстату), егер олар өзінің қызметтік жағдайын пайдаланумен ұштасқан болса, ҚР ҚК 3-бабы 29) тармағына сәйкес сыбайлас жемқорлық қылмыс деп танылады.

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның, лауазымды адамның, жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның ұғымдары мен белгілері ҚР ҚК 3-бабы 27), 28), 26), 16) тармақтарында тиісінше қамтылады.

Қылмыстық топ деп ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құралым түсініледі (ҚР ҚК 3-бабының 23-тармағы).

Аталған қылмыстық топтардың түсінігі мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының тиісті тармақтарында қамтылған (тиісінше 36, 25, 23, 35, 34, 33, 31, 40, 7, 18-тармақтары). Аталған қылмыстық топтардың бірінің қаралып отырған іс-әрекетін жасауы ҚР ҚК 218-бабы 3-тармағының 2) тармақшасы бойынша қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады.

Жиырма мың айлық есептік көрсеткіштен асатын сомаға қылмыстық жолмен алынған ақша және (немесе) өзге де мүлік ірі мөлшерде жасалған қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті заңдастыру (жылыстату) деп танылады (ҚР ҚК 3-бабының 38-тармағы).

ҚР ҚК 218-бабының ескертуі қылмыстық жауаптылықтан босатудың арнайы негіздерін көздейді.

Ескертуге сәйкес «қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) мүлікті заңдастыру дайындалып жатқаны не оның жасалғаны туралы өз еркімен мәлімдеген адам, егер оның әрекеттерінде осы баптың екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген қылмыстар немесе өзге де қылмыс құрамы болмаса, қылмыстық жауаптылықтан босатылады» делінген⁶⁹.

⁶⁹ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ - [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z361> (жүгінген күні: 10.01.2025)

Заңсыз иемденілген активтерді мемлекет кірісіне айналдырудан жасыру, сондай-ақ оларды заңдастыруды (жылыстатуды) саралау

Заңсыз иемденілген активтерді мемлекет кірісіне айналдырудан жасыру, сондай-ақ оларды заңдастыру (жылыстату) жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 218-1-бабында белгіленеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 218-1-бабының 4-бөлігінің 1) тармағында көзделген іс-әрекеттер сыбайлас жемқорлық қылмыстар ретінде танылады. Бұл іс-әрекет қарастырылып отырған баптың 4-бөлігінің 1) тармағында арнайы субъектілерімен жасалғаны көзделген.

Сондақтан заңсыз иемденілген активтерді мемлекет кірісіне айналдырудан жасыру, сондай-ақ оларды заңдастыру (жылыстату) жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық қарастыратын қылмыстық норма толығымен зерттегені жөн деп санаймыз.

«Қазақстандықтардың қазіргі және келешек ұрпағының мүддесі үшін, Қазақстан халқының бұзылған құқықтарын қалпына келтіру, құқық үстемдігін, әлеуметтік әділеттілікті, Қазақстан халқының игілігі үшін оның экономикалық және әлеуметтік тұрғыдан орнықты дамуын қамтамасыз ету мақсатында» 2023 жылғы 12 шілдедегі «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды⁷⁰. Бұл Заңның негізгі мақсаты активтерді қайтару және (немесе) оларды Қазақстан Республикасындағы заңды экономикалық айналымға тарту, оларды заңсыз иемденуге және шығаруға ықпал еткен себептер мен жағдайларды жою, сондай-ақ қоғамда әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру болып табылады.

Осындай мақсаттарға жету үшін заңшығару отандық қылмыстық заңынада өзгерістер мен толықтырулар енгізуді көздеді. Осыған байланысты «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 12 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңымен ҚР ҚК-не жаңа 218-1 бабы енгізілді.

ҚК-нің 218-1-бабында көзделген заңсыз иемденілген активтерді мемлекет кірісіне айналдырудан жасыру, сондай-ақ оларды заңдастыру (жылыстату) объектісі мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігі мен тұрақтылығы болып табылады.

Осы қылмыстың заты ретінде заңсыз иемденілген активтер танылады. Оларға соттың «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңында көзделген негіздер бойынша пайда болуы түсініксіз активтер деп тануына байланысты мемлекетке қайтарылуға жататын активтер жатқызылған (Заңның 1-бабының 10)-тармағы).

⁷⁰ «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 12 шілдедегі № 21-VIII ҚРЗ- [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000021> (жүгінген күні: 10.02.2025)

ҚК-нің 218-1-бабында көзделген қылмыс құрамының объективті жағы «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңында айқындалған субъектінің және (немесе) үлестес тұлғаның ірі мөлшерде заңсыз иемденілген активтерді «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес берілетін активтерді ашып көрсету туралы декларацияда көрінеу анық емес, толық емес не бұрмаланған мәліметтер ұсыну арқылы мемлекет кірісіне айналдырудан жасыруымен сипатталады.

Мемлекет кірісіне заңсыз сатып алынған активтерді айналдыру туралы нормалар қолданылатын субъектілер ретінде «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару қайтару туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 2-бабының 5-тармағында көрсетілген тұлғалар танылады:

«1) осы Заңда көзделген көздерден өздеріне қатысты мынадай:

осы адамның жауапты мемлекеттік лауазымды, мемлекеттік заңды тұлғада немесе квазимемлекеттік сектор субъектісінде басқарушылық функцияларды орындауды көздейтін лауазымды атқаратын адам болып табылатыны (болып табылғаны) туралы және (немесе) жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын (атқарған) адамдарға және (немесе) мемлекеттік заңды тұлғада немесе квазимемлекеттік сектор субъектісінде басқарушылық функцияларды орындайтын (орындаған) адамдарға қатысты әкімшілік-билік ресурстарының (байланыстың, ықпалдың) болуы (оның ішінде, бұрын болуы) туралы;

әкімшілік-билік ресурстарын (байланысты, ықпалды) пайдалану нәтижесінде (пайдалана отырып) активтерді және (немесе) кірістерді (оның ішінде, бұрын алынған активтерден) алу (оның ішінде, акцияларын (жарғылық капиталдарға қатысу үлестерін) жеке тұлға иеленетін заңды тұлғаларды қоса алғанда, тікелей немесе үлестес тұлғалар арқылы) туралы мәліметтер бар (жиынтығында) жеке тұлғалар (бұдан әрі – субъект);

2) субъектілермен үлестес жеке және заңды тұлғалар»⁷¹.

Сонымен қатар, осындай субъектілердің үлестес тұлғалары болып «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару қайтару туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 2-бабының 6-тармағында көрсетілген тұлғалар танылады.

Заңнамада көрсетілген негіздер бойынша аталған тұлғалар активтерді қайтару жөніндегі уәкілетті орган ақпаратты мониторингтеу және талдау негізінде субъектінің және (немесе) оның үлестес тұлғаларының, сол сияқты субъектілер және (немесе) олардың үлестес тұлғалары мұрагерлерінің және құқықтық мирасқорларының меншігінде, пайдалануында, иелігінде немесе бақылауында болатын (болған), болжам бойынша болатын (болған), жиынтық мөлшері айлық есептік көрсеткіштің он үш миллион еселенген

⁷¹ «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 12 шілдедегі № 21-VIII ҚРЗ- [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000021> (жүгінген күні: 10.02.2025)

мөлшеріне тең немесе одан асатын активтерді иемдену (пайда болу) көздерінің заңдылығына қисынды түрде күмән келтірген жағдайда, субъектіні және (немесе) оның үлестес тұлғаларын тізілімге енгізу мәселесі анықтайды және бұл сұрақ комиссияның қарауына шығарылады (Заңның 14-бабы).

Тізілімге енгізілген тұлғалар «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Заңда белгіленген мерзімде және тәртіппен активтерді ашып көрсету туралы декларация тапсырады.

Активтерді ашып көрсету туралы декларацияда мәліметтерді беру тәртібі «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 18-бабымен келесідей реттеледі: тізілімге енгізілген тұлғалар декларацияланған активтерді иемдену (пайда болу) көздерінің заңдылығын растайтын мәліметтерді (құжаттарды) қоса бере отырып, осындай тұлғалардың (тұлғалар тобының) меншігіндегі, пайдалануындағы, иелігіндегі және (немесе) бақылауындағы активтерді, оның ішінде Қазақстан Республикасы аумағының шегінен тысқары жердегі активтерді ашып көрсету туралы декларацияны ұсынуға құқылы.

Активтерді ашып көрсету туралы декларацияға дәйексіз, толық емес не бұрмаланған мәліметтерді енгізуге бағытталған әрекеттер қылмыстық деп есептеледі. Субъектінің немесе онымен үлестес тұлғаның қылмыстық жауаптылығы олар заңсыз сатып алынған активтерді ірі мөлшерде көрсетілген әрекеттер арқылы жасырған жағдайда туындайды.

ҚР ҚК 3-бабының 38) тармағына сәйкес он мың айлық есептік көрсеткіштен асатын сомаға ақша, мүлікке құқықтар және (немесе) өзге де мүлік ірі мөлшерде деп танылады.

Субъективті жағынан қылмыстық құқық бұзушылықтың қарастырылып отырған құрамы тікелей ниет түріндегі кінәмен сипатталады.

Қылмыстың субъектісі 16 жасқа толған, «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Заңда белгіленген тәртіпте тізілімге енгізілген жеке тұлға және (немесе) оның үлестес тұлғалары болуы мүмкін.

ҚР ҚК 218-1-бабының 2-бөлігі бойынша қылмыстық іс-әрекеттің объективті жағының белгілері келесідей сипатталады:

- «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңында айқындалған субъектінің және (немесе) үлестес тұлғаның осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген активтерді немесе олардан түскен кез келген кірістерді оларды иеліктен шығару, конверсиялау немесе аудару бойынша мәмілелер жасау, олардың шынайы сипатын, көзін, тұрған жерін, билік ету, орнын ауыстыру тәсілін, активтерге құқықтарды немесе олардың тиесілілігін жасыру немесе бүркемелеу арқылы ірі мөлшерде заңды айналымға тартуы;

- жоғарыда көрсетілген әрекеттерді жасаудағы делдалдық арқылы ірі мөлшерде заңды айналымға тартуы,

- «Заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген тәртіппен активтерді қайтару жөніндегі уәкілетті органды алдын ала немесе тиісінше не уақтылы хабардар етпей, активтерді кез келген нысанда ірі мөлшерде иеліктен шығару және (немесе) ауыртпалық салу, сондай-ақ сенімгерлік басқаруға беру.

Заңсыз иемденілген активтерді мемлекет кірісіне айналдырудан жасыру, сондай-ақ оларды заңдастыру (жылыстату) сараланған белгілері ҚР ҚК 218-1-бабының 3, 4 – бөліктерімен көзделеді.

ҚР ҚК 218-1-бабының 3-бөлігі бойынша келесі жағдайдағы жауаптылық қарастырылады:

- 1) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
- 2) бірнеше рет;
- 3) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаған іс-әрекеттер үшін.

ҚР ҚК 31-бабы қылмыстық құқық бұзушылықты бірлесіп жасау туралы алдын ала уағдаласқан адамдар қатысқан қылмыстық құқық бұзушылық жасау деп түсінілетін алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобының белгілерін белгілейді.

Заңсыз иемденілген активтерді мемлекет кірісіне айналдырудан жасыру, сондай-ақ оларды заңдастыру (жылыстату) бірнеше рет жасалған белгісін анықтаған кезде ҚР ҚК 12-бабының ережелерін басшылыққа алу қажет. Сонымен қатар, жалғаспалы әрекеттің белгілерін бірнеше рет жасалатын іс-әрекеттен ажырату керек. Осы белгі бойынша қылмыстық іс-әрекетті саралау барысында «Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы № 11 Нормативтік қаулысының⁷² ережелерін ескеру қажет.

Адам өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып, қаралып отырған әрекетті жасаған жағдайда, мұндай адамдарға ҚР ҚК 3-бабының 19) тармағында, қылмыс субъектісінің жалпы белгілерінен басқа, ҚР ҚК 218-1-бабының диспозициясында көрсетілген әрекеттерге қатысты қызметтік өкілеттіктер берілген адамдар жатқызылуы тиіс.

ҚР ҚК 218-1-бабының 4-бөлігінде осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық көзделген:

- 1) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;

⁷² «Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы № 11 Нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P06000011S_ (жүгінген күні: 05.02.2025).

- 2) қылмыстық топ жасаған;
- 3) ірі мөлшерде жасалған іс-әрекеттер үшін.

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған заңсыз иемденілген активтерді мемлекет кірісіне айналдырудан жасыру, сондай-ақ оларды заңдастыру (жылыстату), егер олар өзінің қызметтік жағдайын пайдаланумен ұштасқан болса, ҚР ҚК 3-бабы 29)-тармағына сәйкес сыбайлас жемқорлық қылмыс деп танылады.

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның, лауазымды адамның, жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның ұғымдары мен белгілері ҚР ҚК 3-бабы 27), 28), 26), 16) тармақтарында тиісінше қамтылады.

Қылмыстық топ деп ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құралым түсініледі (ҚР ҚК 3-бабының 23-тармағы). Аталған қылмыстық топтардың түсінігі мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының тиісті тармақтарында қамтылған (тиісінше 36, 25, 23, 35, 34, 33, 31, 40, 7, 18-тармақтары). Аталған қылмыстық топтардың бірінің қаралып отырған іс-әрекетін жасауы ҚР ҚК 218-1-бабы 4-бөлігінің 2) тармақтары бойынша қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады.

Жиырма мың айлық есептік көрсеткіштен асатын сомаға ақша, мүлікке құқықтар және (немесе) өзге де мүлік аса ірі мөлшерде жасалған заңсыз иемденілген активтерді мемлекет кірісіне айналдырудан жасыру, сондай-ақ оларды заңдастыру (жылыстату) деп танылады (ҚР ҚК 3-бабының 3) тармақтары).

ҚР ҚК 218-1-бабының ескертуі қылмыстық жауаптылықтан босатудың арнайы негіздерін көздейді. Ескертуге сәйкес «осы бапта көзделген әрекеттердің дайындалып жатқаны не олардың жасалғаны туралы өз еркімен мәлімдеген адам, егер оның әрекеттерінде осы баптың үшінші және төртінші бөліктерінде көзделген қылмыстардың немесе өзге де қылмыстың құрамы болмаса, қылмыстық жауаптылықтан босатылады» делінген⁷³.

Сонымен қатар аталған ескертуде қарастырылып отырған бапты саралау барасында қажет ететін анақтама көзделген, атап айтқанда активтердің келесідей ұғымы анықтаған: «осы бапта «активтер» деп Қазақстан Республикасындағы немесе оның шегінен тысқары жердегі мүліктік игіліктер немесе құқықтар (мүлік), оған қоса осы мүліктен алынған (алынатын) немесе осы мүліктің есебінен иемденілген кез келген мүліктік игіліктер немесе құқықтар түсініледі».

⁷³ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ - [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z361> (жүгінген күні: 10.02.2025)

Экономикалық контрабанданың саралануы

Экономикалық контрабанда жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 234-бабында белгіленеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 234-бабының 3-бөлігінің 1) тармағында көзделген іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылық арнайы субъектілерімен жасаған жағдайда сыбайлас жемқорлық деп танылады.

Бұл ретте аталған тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы олар ҚР ҚК 234-бабының бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекет жасаған жағдайда да туындайды. Соны ескере отырып, экономикалық контрабанда жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық қарастыратын нормаға толығымен құқықтық талдау жүргізіледі.

ҚР ҚК 234-бабының диспозициясына сәйкес экономикалық контрабанда деп «кедендік бақылаудан тыс немесе одан жасырын не құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдалана отырып жасалған не декларацияламаумен немесе көрінеу анық емес декларациялаумен не тауарларға арналған декларация берілгенге дейін тауарлар шығару туралы өтініште не уақытша әкелу (рұқсат беру) кедендік рәсімімен орналастырылған тауарлар болып табылатын, уақытша әкетілген халықаралық тасымалдау көлік құралдарына қатысты операциялар жасау туралы өтініште көрінеу анық емес мәліметтер көрсетумен, оның ішінде жарамсыз, қолдан жасалған және (немесе) көрінеу анық емес (жалған) мәліметтерді қамтитын құжаттар ұсынумен ұштасқан, ірі мөлшерде тауарларды немесе өзге де заттарды, оның ішінде осы Кодекстің 286-бабында көрсетілгендерді қоспағанда, кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе шектелген, кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы қағидалары белгіленген тауарларды, заттар мен құндылықтарды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу не Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы өткізуге тыйым салу немесе шектеу белгіленген тауарларды немесе өзге де заттарды Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы заңсыз өткізу»⁷⁴ түсініледі.

Экономикалық контрабанданың қоғамдық қауіптілігі оның мемлекеттің экономикалық мүдделеріне зиян келтіретіндігімен көрінеді, өйткені мемлекет әкелінетін және әкетілетін тауарларға белгіленген баждар мемлекеттік бюджетке түспейтіні қауіпті.

Еуразиялық экономикалық одақтың мүше мемлекеттер (Армения Республикасы, Беларусь Республикасы, Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Ресей Федерациясы) бірыңғай кедендік реттеуді қамтамасыз ету мақсатында 2014 жылғы 29 мамырда Еуразиялық экономикалық одақ

⁷⁴ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z361> (жүгінген күні: 10.02.2025)

туралы шарт жасасты, оған сәйкес «тауарларды Одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу, олардың Одақтың кедендік аумағында немесе оның шегінен тысқары жерлерде болу және пайдаланылу тәртібі мен шарттарын, тауарлардың Одақтың кедендік аумағына әкелінуіне, олардың Одақтың кедендік аумағынан әкетілуіне, тауарлардың уақытша сақталуына, олардың кедендік декларациялануына және шығарылуына байланысты кедендік операциялар, өзге де кедендік операциялар жасау тәртібін, кедендік төлемдерді, арнайы, демпингке қарсы, өтем баждарын төлеу және кедендік бақылау жүргізу тәртібін белгілеуді, сондай-ақ кеден органдары мен Одақтың кедендік аумағында немесе оның шегінен тысқары жерлерде тауарларды иелену, пайдалану және (немесе) оларға билік ету құқықтарын іске асыратын тұлғалардың арасындағы билік қатынастарын регламенттеуді қамтитын бірыңғай кедендік реттеу жүзеге асырылады»⁷⁵.

Тауарларды кедендік шекара арқылы өткізумен байланысты қоғамдық қатынастар Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 26 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы» кодексінің нормаларымен реттеледі.

«Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1997 жылғы 18 шілде № 10 Нормативтік қаулысының 1-тармағына сәйкес кедендік және мемлекеттік шекаралар ұғымы «Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінде және «Қазақстан Республикасының мемлекеттік шекарасы туралы» 2013 жылғы 16 қаңтардағы № 70-V Қазақстан Республикасының Заңында айқындалған.

Контрабанда мүлкі ретінде кез-келген материалдық дүниенің жылжымалы заттарын, оның ішінде валюта, валюталық құндылықтар, электр, жылу немесе энергияның басқа да түрлері мен көлік құралдары деп түсіну керек. Оларға сондай-ақ халықтың көркем, ғылыми, тарихи және археологиялық байлығы ретінде мәні бар мәдени құндылықтарға өнер шығармалары, көне заттар, осындай мәні бар нәрселер, интеллектуалды меншік нысандары, құрып кету қаупі бар жануарлар мен өсімдіктердің түрлері, олардың бөліктері мен ауытқуы (содан туындайтын) жатады. Аталған, сондай-ақ басқа да айналыстан алынбаған заттарды немесе айналысы шектелмеген заттарды (мысалы, азық-түлік, киім, аяқ киім, парфюмерлік заттар және т.б.) Еуразиялық экономикалық одақтың кеден шекарасы арқылы заңсыз өткізу үшін жауапкершілік ҚК-нің 234-бабында белгіленген⁷⁶.

ҚР ҚК 234-бабының объективті жағы мынадай іс-әрекеттер жасаумен

⁷⁵ «Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексі туралы шартты ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 13 желтоқсандағы № 115-VI ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000115> (жүгінген күні: 15.02.2025).

⁷⁶ «Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1997 жылғы 18 шілде № 10 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P97000010S_ (жүгінген күні: 15.02.2025).

сипатталады:

- «кедендік бақылаудан тауарларды, басқа құнды заттар мен нәрселерді жасыру. Кедендік бақылаудан жасыру тауарларды, басқа құнды заттар мен нәрселерді кедендік бақылаудан жасыр, оларды тасымалдағанда оларды тауып алуды қиындататын құпия орындарды немесе басқа тәсілдерді пайдалану немесе бір заты басқа заттың түрін беру болып табылады;

- оларды кедендік бақылаудан тыс алып өту. Кедендік бақылаудан тыс контрабандалық заттардың орнын ауыстыру оларды кедендік декларациялауды немесе оған берілген оны атқару уақытынан тыс Қазақстан Республикасының заңдарымен және кедендік органдармен белгіленген кедендік постылардан, өткізу бекеті мен басқа орындардан тыс өткізіп жіберу және алып өту болып табылады;

- оларды мәлімдемеу немесе бұрыс мәлімдеу. Кедендік және құжаттарды немесе кедендікке теңестірілген құжаттарды жалған пайдалану кедендік органдарға, сондай-ақ шекара бақылауын жүзеге асыратын адамдарға жарамсыз, заңсыз жолмен алынған, қолдан жасалған, сондай-ақ жалған мәліметтермен толтырылған құжаттарды көрсету, қолдан жасалған мөрлер, пломбылар, штамптылар және осы сияқты кедендікке теңестірілген құралдарды немесе басқа объектілерге жататын теңестірілген түпнұсқалық құралдарды пайдалану болып табылады;

- кедендік және басқа құжаттарды немесе кедендік теңестірілген құралдарды алдап пайдалану ретінде сипатталады. Декларацияламау немесе дұрыс декларацияламау – бұл декларанттың тауарлар туралы теріс мәліметтерді (атауы, құны, саны, салмағы және басқалар), таңдалынып алынған кеден рәсімі және (немесе) кеден мақсаттары үшін қажетті өзге де мәліметтерді кеден декларациясын пайдалана отырып кеден органына арыз жазуы не кедендік декларациялауды жүргізу кезінде тауарлар туралы мәліметтер көрсетілген осындай арызды беру міндетін орындамауы»⁷⁷.

«Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 1997 жылғы 18 шілдедегі № 10 Нормативтік қаулысында экономикалық контрабанданың саралау мәселелері бойынша басшылық ережелер қамтылған.

Мәселен, көрсетілген Нормативтік қаулының 3-тармағына сәйкес бұл қылмыс келесі жағдайларда аяқталды деп танылады:

- жасырын алып кіру және шығару жүргізілген кезде тікелей шекараны қиып өткен сәттен бастап;

- ашық алып өту сыңайымен алып кірген кезде – кедендік декларация тіркелген сәттен бастап, ал арнайы ереже белгіленген заттар үшін - шекара бақылауы рәсімі біткен кезден бастап;

⁷⁷ «Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1997 жылғы 18 шілде № 10 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P97000010S_ (жүгінген күні: 15.02.2025).

- ашық алып өту сынайымен алып шыққан кезде - кедендік декларация тіркелген сәттен бастап аяқталған деп саналады.

Өткізу пункттерінде және заңнамамен белгіленген басқа да орындарда, бірақ кеден органдарының белгіленбеген жұмыс уақытында тауарларды алып өткен жағдайларда шекараны кесіп өткен сәттен бастап қылмыстық құқық бұзушылық аяқталды деп есептеледі.

ҚР ҚК 234-бабы бойынша қылмыстық жауаптылықтың басталу шарттарының бірі ірі мөлшерде экономикалық контрабанда жасау болып табылады. ҚР ҚК 3-бабының 38-тармағына сәйкес қарастырылып отырған қылмыстық іс-әрекет егер алып өткізілген тауарлардың жиырма мың айлық есептік көрсеткіштен асатын құны болса, ірі мөлшерде жасалған деп танылады.

«ҚК-нің 234-бабында көзделген әрекеттерді ірі және аса ірі мөлшерде жасалған деп тану кезінде кедендік шекарадан кеден бақылауынан тыс немесе одан жасырын, не құжаттарды немесе кедендік теңестіру құралдарын алдап пайдалану арқылы өткізілген тауарлардың немесе өзге де заттардың бөлігінің, сондай-ақ кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы ережелері белгіленген, декларацияланбаған не декларациялануы күмәнді тауарлардың, заттар мен құндылықтардың кедендік шекарадан өткізуге тыйым салынған немесе өткізу шектелген құнының бағасы ғана назарға алынуға тиіс.

Кеден және өзге де заңнама нормаларының талаптары сақтала отырып кеден шекарасы арқылы өткізілген тауарлардың немесе өзге де заттардың қалған бөлігі (егер осындай тауарлар Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес алынып қоймаған немесе оларға тыйым салынбаған жағдайда) шығаруға жатады»⁷⁸.

Қарастырылып отырған әрекеттің субъективті жағы тікелей ниетпен сипатталады.

Ниеті әртүрлі адамдарға тиесілі тауарларды немесе өзге де құндылықтар мен заттарды, оның ішінде өзіне де заңсыз өткізуге бағытталған адам контрабанда заттарының бірге алынған (бірлесіп өткізілетін) көлемінің барлығын контрабанда үшін жауапты болуы тиіс. Мұндай заңсыз өткізілетін тауардың немесе өзге де құндылықтар мен заттардың жекелеген бөлігінің иесі, оның ниеті контрабанда заттарының қалған бөлігін заңсыз өткізу жөніндегі басқа адамдардың іс-әрекеттерін қамтымайтын болса, өзіне тиесілі мүлікті контрабандаға ғана қылмыстық жауаптылықта болады. Контрабанда заттарының иелері болып табылмаса да, мұндай заттарды кеден шекарасы арқылы ақыға, курьер ретінде және т. б. заңсыз өткізгені үшін кінәлі адамдардың іс-әрекеттері де саралануы керек.

Тауарларды және өзге де заттарды кедендік шекара арқылы өткізетін, есі дұрыс, 16 жасқа толған жеке тұлға экономикалық контрабанда субъектісі

⁷⁸ «Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1997 жылғы 18 шілде № 10 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P97000010S_ (жүгінген күні: 15.02.2025).

болып танылады.

Экономикалық контрабанданың сараланған белгілері ҚР ҚК 234-бабының 2-бөлігінде көзделген және аталған әрекетті жасаудан тұрады:

- 1) бірнеше рет;
- 2) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып;
- 3) шекаралық немесе кедендік бақылауды жүзеге асыратын адамға күш қолданып;
- 4) аса ірі мөлшерде;
- 5) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен жасалған дәл сол іс-әрекет.

Экономикалық контрабанда ҚР ҚК 12-бабының ережелеріне сәйкес бірнеше рет жасалған деп танылады. Жалғасып жатқан іс-әрекеттің белгілерін бірнеше рет жасалған әрекеттерден ажырату керек.

«Өз қызмет бабын пайдаланып контрабанда жасаған лауазымды адам деп, қызмет парызы бойынша кедендік және шекаралық бақылауды жүзеге асыратын Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы және (немесе) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы өткізілетін тауарлар мен басқа құнды заттар және нәрселерді қарау бойынша тиісті ықпал жасайтын және шекарадан өтуге рұқсат беретін адамды айтады.

Өзінің қызмет бабын пайдаланып, мұндай адамдармен жасалған контрабанда мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы қылмыстық заң баптары бойынша қосымша саралауды талап етпейді.

Өзінің қызмет бабын пайдаланып, контрабанда жасаған мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті не соған теңестірілген басқа тұлғаларға жалпы негізде, яғни лауазымдық қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы қылмыстық заң нормаларын қолдану көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы бойынша және аталған саралау белгілеріне сілтемесіз ҚК-нің контрабанда туралы баптарының тиісті бөліктері бойынша жауапкершілік жүктеледі»⁷⁹.

Алып өткізілген тауарлардың отыз мың айлық есептік көрсеткіштен асатын құны болса, экономикалық контрабанда аса ірі мөлшерде жасалған деп танылады (ҚР ҚК 3-бабының 3) тармағы).

ҚР ҚК 31-бабы, егер оған қылмыстық құқық бұзушылықты бірлесіп жасау туралы алдын ала уағдаласқан адамдар қатысса, қылмыстық құқық бұзушылық жасау түсінілетін алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобының белгілерін белгілейді.

ҚР ҚК 234-бабы 3-бөлігінің 1-тармағына қарастырылған іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмысына жатады. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамға не оған теңестірілген адамға, не

⁷⁹ «Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1997 жылғы 18 шілде № 10 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P97000010S_ (жүгінген күні: 15.02.2025).

лауазымды адамға не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамға ҚР ҚК 234-бабы 3-бөлігінің 1-тармағы, ҚР ҚК 3-бабында көрсетілген адамдар жатқызылуы тиіс.

Қылмыстық топ деп ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құралым түсініледі (ҚР ҚК 3-бабының 23-тармағы).

Аталған қылмыстық топтардың түсінігі мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының тиісті тармақтарында қамтылған (тиісінше 36, 25, 23, 35, 34, 33, 31, 40, 7, 18 - тармақтары).

Рейдерліктің саралануы

Рейдерлік үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 249-бабымен белгіленеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29)-тармағына сәйкес 249-бабының 3-бөлігінің 2)-тармағында көзделген іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылық арнайы субъектілерімен жасаған жағдайда сыбайлас жемқорлық қылмыс деп танылады. Бұл ретте аталған тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы ҚР ҚК 249-бабының бірінші, 1-1 немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекет жасаған жағдайда да туындайды. Осыған байланысты, рейдерлік жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық қарастыратын нормаға толығымен құқықтық талдау жүргізіледі.

«Рейдерлік қоғамдық қауіпті құбылыс ретінде ел экономикасының қалыптасуы мен дамуына теріс әсер етеді, кәсіпкерлік негіздерін бұзады, Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын төмендетеді. Бұл норманы ҚР Қылмыстық заңнамасына енгізу жекелеген кәсіпкерлік субъектілерінің де, жалпы ел экономикасының да мүдделерін қорғаудың тиімді құқықтық тетіктерін әзірлеу қажеттілігінен туындады»⁸⁰.

Объективті жағынан қарастырылып отырған әрекет келесі әрекеттерді жасаумен сипатталады:

- азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтарына немесе заңмен қорғалатын мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтіруге алып келген, жоғары органның шешім қабылдауы кезінде жиналыстың, отырыстың хаттамаларына, олардан үзінді көшірмелерге дауыс берушілердің саны, кворум немесе дауыс беру нәтижелері туралы көрінеу анық емес мәліметтерді енгізу;

⁸⁰ Методические рекомендации по рассмотрению обращений граждан, началу и осуществлению досудебного расследования по фактам рейдерства / А.С. Шакаримов, Б.Ж. Сагымбеков; Под общ. ред. Г.К. Шушиковой. - Косшы: Академия правоохранительных органов, 2021. - 48 с.

- дауыстар санауды немесе дауыс беруге арналған бюллетеньдердің есебін көрінеу қате жүргізу;

- акционердің, қатысушының, басқару органы мүшесінің немесе атқарушы орган мүшесінің дауыс беруге нақты қолжетімділігін бұғаттау немесе шектеу;

- жиналыстың, отырыстың өтуі туралы мәліметтерді хабарламау не жиналыстың, отырыстың өтетін уақыты мен орны туралы анық емес мәліметтерді хабарлау;

- көрінеу жалған сенімхатпен акционердің, қатысушының немесе басқару органы мүшесінің атынан дауыс беру жолымен дауыс беру нәтижелерін қасақана бұрмалау;

- құқықты еркін іске асыруға кедергі келтіру арқылы, бағалы қағаздарды артықшылықпен сатып алу құқығын бұзу, шектеу немесе оған қысым жасау;

- бағалы қағаздарды артықшылықпен сатып алу құқығын іске асыру кезінде қасақана кедергілер келтіру арқылы не акционерлердің, қатысушылардың жалпы жиналысының шешімдер қабылдауы кезінде акционердің, заңды тұлғаға қатысушының құқықтары мен заңды мүдделеріне өзге де қысым жасау;

- заңды тұлғаның құрылтай немесе өзге де құқық белгілейтін құжаттарын, мөрлерін ұстап қалу жолымен заңды тұлғаны басқаруға не жалпы жиналыстың шешімін орындауға немесе атқарушы органның функцияларын жүзеге асыруға қасақана кедергілер келтіру;

- заңды тұлғаға қатысу үлесіне меншік құқығын, сол сияқты заңды тұлғаның мүлкі мен бағалы қағаздарын заңсыз иемдену немесе заңды тұлғаның үстінен заңсыз бақылау орнату.

ҚР ҚК 249-бабының 1-бөлігінің бойынша жауаптылық осы бөлікте көрсетілген іс-әрекеттер азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтарына немесе заңмен қорғалатын мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтірген сәттен бастап туындайды. Елеулі зиянның белгілері ҚР ҚК 3-бабының 14) тармағында қарастырылған.

Субъективті жағынан бұл әрекет тікелей ниет түріндегі кінә нысанымен сипатталады.

Субъект ретінде 16 жасқа толған есі дұрыс адам танылады.

ҚР ҚК 249-бабының 1-1-бөлігі мынадай іс-әрекеттерді жасағаны үшін жауаптылықты көздейді: «азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтарына немесе заңмен қорғалатын мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтіруге алып келген, құқық қорғау органдарының, бақылаушы немесе өзге де уәкілетті органдардың немесе ұйымдардың заңды тұлғаға қатысты тексерулер ұйымдастыруы немесе оларға бастамашылық жасауы, шектеу, тыйым салу шараларын және өзге де шараларды қабылдауы не сот тәртібімен қабылдау нәтижесінде

меншік иесін осы заңды тұлғаны, оған қатысу үлесін, бағалы қағаздар мен өзге де мүлікті иеліктен шығаруға мәжбүрлеу жолымен заңды тұлғаға қатысу үлесіне меншік құқығын, сол сияқты заңды тұлғаның мүлкін немесе бағалы қағаздарын заңсыз иемдену немесе заңды тұлғаның үстінен заңсыз бақылау орнату»⁸¹.

ҚР ҚК 249-бабының 1-1-бөлігінде көзделген құрам материалдық болып табылады, сондықтан қылмыстық жауаптылық осы іс-әрекет жасалған және сол іс-әрекеттен туындаған салдар орын алған сәттен бастап туындайды. Айтарлықтай азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтарына немесе заңмен қорғалатын мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтірген сәттен бастап туындайды. Елеулі зияннің белгілері ҚР ҚК 3-бабының 14) тармағында қарастырылған.

Рейдерліктің сараланған құрамдары ҚР ҚК 249-бабының 2 және 3-бөліктерінде қарастырылған.

ҚР ҚК 249-бабының 2-бөлігі бойынша келесі жағдайдағы жауаптылық қарастырылады:

- 1) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
- 2) бірнеше рет;
- 3) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып жасаған іс-әрекеттер үшін.

ҚР ҚК 31-бабы қылмыстық құқық бұзушылықты жасау туралы алдын ала келіскен адамдардың тобы ретінде түсінілетін, алдын ала сөз байласу арқылы қылмыстық құқық бұзушылықты бірлесіп жасаған адамдар тобының белгілерін айқындайды.

Рейдерліктің бірнеше рет жасалған белгісін анықтаған кезде ҚР ҚК 12-бабының ережелерін ескеру қажет. Аталған белгі бойынша қылмыстық іс-әрекетті саралау кезінде «Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуын және жиынтығын саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы № 11 Нормативтік қаулысының ережелерін қолдану қажет.

Адам өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып рейдерлікті жасаған іс-әрекетті саралаған кезде қылмыс субъектісінің жалпы белгілерінен басқа ҚР ҚК 3-бабының 19) тармағында көрсетілген ҚР ҚК 249-бабының 1 және 1-1 бөліктерінің диспозициясында көрсетілген әрекеттерге қатысты қызметтік өкілеттіктер берілген адамдардың белгілері анықталу тиіс.

ҚР ҚК 249-бабының 3-бөлігінде бірінші, 1-1 немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық қарастырылған:

- 1) қылмыстық топ жасаған;

⁸¹ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ - [Электрондық ресурc] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z361> (жүгінген күні: 10.01.2025)

2) егер мемлекеттік функцияларды өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса, оларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер,.

Қылмыстық топтың түрлері ҚР ҚК 3-бабының 23-тармағында келесідей анықталған: ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құралым. Аталған қылмыстық топтардың түсінігі мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының тиісті тармақтарында қамтылған (тиісінше 36, 25, 23, 35, 34, 33, 31, 40, 7, 18-тармақтары). Қылмыстық топтың бірінің қаралып отырған іс-әрекетін жасауы ҚР ҚК 249-бабы 3-бөлігінің 1) тармағы бойынша қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады.

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған рейдерлік, егер олар өзінің қызметтік жағдайын пайдаланумен ұштасқан болса, ҚР ҚК 3-бабы 29) тармағында сәйкес сыбайлас жемқорлық қылмыс деп танылады. Аталған тұлғалардың ұғымдары мен белгілері ҚР ҚК 3-бабы 27), 28), 26), 16) тармақтарда тиісінше қамтылады.

Осылайша, жұмыстың осы кіші бөлімінде қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілерін ескере отырып, олардың саралау ерекшеліктерін анықтай отырып, сыбайлас жемқорлық деп танылған экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген құрамдарының белгілеріне талдау жүргізілді.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қандай құрамдары сыбайлас жемқорлық қылмыстар деп танылады?

2. Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастырудың (жылыстатудың) объективті белгілерін сипаттаңыз.

3. Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастырудың (жылыстатудың) субъективті белгілері қалай сипатталады?

4. Заңсыз иемденілген активтерді мемлекет кірісіне айналдырудан жасыру, сондай-ақ оларды заңдастырудың (жылыстатудың) сыбайлас жемқорлық құрамын саралау ерекшеліктерін анықтаңыз.

5. Экономикалық контрабанданың объективті белгілерін сипаттаңыз.

6. Экономикалық контрабанда сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде қалай сипатталады?

7. Рейдерліктің қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілерін анықтаңыз.

8. Рейдерлік құрамының сыбайлас жемқорлық қылмыс субъектілеріне құқықтық талдау жасаңыз.

Ұсынылатын әдебиеттер тізімі:

1. Андреева Л. А. Рейдерство (уголовно-правовой и криминологический аспекты) // Юриспруденция. – 2010. - №4. – С.16-22.

2. Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – 392 с.

3. Канатов А.К. Проблема квалификации отмывания денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем (мониторинг нововведений) // «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» – 2015 - № 4 (40)– С. 44-48.

4. Қанатов А.Қ., Ахметов Е.К. Қылмыстық жолмен алынған кірістерді жылыстатуға қарсы іс қимыл және терроризм мен экстремизмді қаржыландыру проблемалары // Қазақстан Республикасының Заңнама институтының хабаршысы- – 2018 - № 1 (50) – 115-123 б.

5. Қаржаубаев С.С., Оразбекова А.Қ. Көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шараларын күшейту туралы мәселеге // Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы – 2023- № 1 (72) – 140-148 б.

6. Методические рекомендации по рассмотрению обращений граждан, началу и осуществлению досудебного расследования по фактам рейдерства / А.С. Шакаримов, Б.Ж. Сагымбеков; Под общ. ред. Г.К. Шушиковой. - Косшы: Академия правоохранительных органов, 2021. - 48 с.

7. Рахметов С.М. Проблемы совершенствования уголовного законодательства Республики Казахстан: юридическая техника // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. - 2014. - №2 (34). – С.44-49.

8. Рахметов С.М. О системе преступлений в сфере экономической деятельности по уголовному законодательству Республики Казахстан. // Вестник Академии финансовой полиции. 2012. - № 4 (20).

9. Рахметов С.М. Проблемы уголовно-правовой борьбы с легализацией денежных средств или иного имущества, приобретенного незаконным путем. // Вестник Академии финансовой полиции. 2011. - № 4 (16).

10. Рахметов С.М. Рейдерство (Статья 226-1). // Вестник Академии финансовой полиции. 2011. - № 3 (15).

4. Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық қылмыстардың саралануы

Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалануды саралау

Лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдаланғаны үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 361-бабында көзделеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29)-тармағына сәйкес 361-бабында көзделген іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады

Осы қылмыстың тікелей объектісі жария биліктің (мемлекеттік биліктің), оның органдарының, мекемелерінің, ұйымдарының және олардың лауазымды адамдарының заңнамада айқындалған міндеттеріне сәйкес жұмыс істеуін, сондай-ақ олардың беделін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады.

Қарастырылып отырған қылмыстың объективті жағы мыналарды қамтиды:

- мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның не лауазымды адамның қызметтік өкілеттіктерін қызметтің мүдделеріне қайшы пайдалануы;

- азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі қоғамдық қауіпті салдардың басталуы;

- заңда көрсетілген салдарлар мен мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның не лауазымды адамның өзінің қызметтік өкілеттіктерін пайдалануы арасындағы себептік байланыс.

Қызметтік өкілеттіктерді пайдалану сыртқы жағынан әр түрлі көрінеді және негізінен белсенді әрекеттер арқылы жүзеге асырылады.

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы 6) тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі деп «мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдарда мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттіктерді атқару жөніндегі қызметі»⁸² ретінде түсініледі.

Субъектінің өкілеттігі оның тиісті заңдарда, ережелерде және басқа да нормативтік актілерде белгіленген құзыретімен айқындалады, онда қандай да бір лауазымды атқаратын адамның не уақытша немесе осы лауазым бойынша міндетін атқарушының арнайы өкілеттігі бойынша құқықтары мен міндеттері регламенттеледі.

⁸² «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ-[Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000802> (жүгінген күні: 25.02.2025).

Сондықтан адамның өзінің қызметтік өкілеттіктерін пайдалануы деп оның өкілеттіктерінен туындайтын және қызметтің мүдделеріне қайшы келетін, осы адамға атқаратын лауазымына байланысты берілген құқықтар мен міндеттерді жүзеге асырумен байланысты адамның мұндай әрекетін ғана түсіну керек.

Лауазымдық теріс пайдалану оның қызметтік өкілеттіктерінен туындаған және осы адамға атқаратын лауазымына байланысты берілген құқықтар мен міндеттерді жүзеге асырумен байланысты кінәлі адамның әрекеттері деп танылуы мүмкін. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның лауазымдық өкілеттіктеріне, олардан туындайтын құқықтары мен міндеттеріне байланысты емес әрекеттерін қылмыстық теріс пайдалану құрмайды.

Қылмыстық әрекеттердің қызметтік өкілеттіктерді пайдаланумен байланысты екенін анықтау кезінде лауазымды адам тиісті нормативтік актілерде, бұйрықтарда немесе еңбек келісімдерінде белгіленген өз өкілеттіктері шегінде әрекет ететінін анықтау қажет.

Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану кезінде адам оларды қызметтің мүдделеріне қайшы пайдаланады, яғни оның әрекеті билік немесе басқару органдарының, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, мемлекеттік немесе басқару мекемелерінің, сондай-ақ олардың жеке байланыстарының дұрыс қызметін бұзады, демек, оның алдына қойылған міндеттерге қайшы келеді.

Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланудың кең таралған түрі – уақытша пайдалану. Бұл мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның өзімшілдік немесе өзге де жеке мүдделіліктен өкілеттіктерді теріс пайдалана отырып, уақыт өте келе оларды меншік иесіне қайтару ниеті бар ақшалай қаражатты, мүлікті пайдалануынан тұрады. Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану кезінде басқа адамдардың ақшасын, мүлкін өз пайдасына немесе басқа адамдардың пайдасына өтеусіз алып қою және айналдыру жоқ.

Қарастырылып отырған қылмыстың объективті жағының міндетті белгісі азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі зардаптардың басталуы болып табылады. Зиян материалдық емес және материалдық болуы мүмкін. Соңғысы, өз кезегінде, нақты зиян немесе жоғалған пайда түрінде көрсетілуі мүмкін.

Егер елеулі зиян, мысалы, денсаулыққа жеңіл немесе орташа ауырлықтағы зиян келтіруде, жеке адамның ар – намысын, қадір-қасиетін қорлауда, олардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіруде көрініс тапса, міндетті қосымша тікелей объект бар-мазмұны баламалы түрде жеке адамның денсаулығы, ар-намысы, қадір-қасиеті болып табылатын қоғамдық қатынастар. Мұндай жағдайларда ҚР ҚК тиісті баптары бойынша қосымша саралау талап етілмейді.

ҚР ҚК 361-бабы қорғалатын қоғамдық қатынастарды бұзудың маңыздылығы туралы түсінік бағалау болып табылады. Бұл жағдайда заңсыз әрекеттің кәсіпорынның, ұйымның, мекеменің қалыпты жұмысына теріс әсер ету дәрежесін, олар келтірген материалдық залалдың сипаты мен мөлшерін, зардап шеккен азаматтардың санын, келтірілген моральдық, физикалық немесе мүліктік зиянның ауырлығын және т. б. ескеру қажет.

ҚР ҚК 3-бабының 14) тармағына сәйкес елеулі зиян – адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамның және мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін бұзу; айтарлықтай залал келтіру; жәбірленуші адамда өмірлік қиын жағдайдың туындауы; ұйымдардың немесе мемлекеттік органдардың қалыпты жұмысының бұзылуы; маңызды әскери іс-шаралардың өткізілмей қалуы не әскери бөлімдер мен бөлімшелердің жауынгерлік әзірлігі мен жауынгерлік қабілеті деңгейінің қысқа мерзімге төмендеуі; қарулы топтарды немесе жекелеген қарулы адамдарды, құрлықтағы, әуе немесе теңіз жауынгерлік техникасын дер кезінде байқамау немесе оларға тойтарыс бере алмау, адамдардың және көлік құралдарының Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы кедергісіз заңсыз өтуіне, контрабандалық жүктердің өткізілуіне жол беру, шекараны қорғайтын шекара құрылыстарына, техникалық құралдарға залал келтіретін іс-қимылдарға салғырт қарау; келтірілген зиянның елеулі екендігін куәландыратын өзге де зардаптар.

Қарастырылып отырған қылмыс заңда көрсетілген салдардың кем дегенде біреуі басталған сәттен бастап аяқталды деп саналады.

ҚР ҚК 361-бабының 1-бөлігі бойынша қылмыстың арнайы субъектісі – мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам.

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалануы, егер олар өзінің қызметтік жағдайын пайдаланумен ұштасқан болса, ҚР ҚК 3-бабы 29) тармағына сәйкес сыбайлас жемқорлық қылмыс деп танылады.

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның, лауазымды адамның, ұғымдары мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының 27), 28), 26) тармақшаларында тиісінше қамтылады.

Субъективті жағынан лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану тікелей немесе жанама ниет түріндегі кінәмен сипатталады: іс-әрекетті жасаған адам іс-әрекеттің қоғамдық қауіптілігін, оның қызметтік өкілеттіктерді пайдалана отырып, қызмет мүдделеріне қайшы әрекеттігін немесе әрекетсіздігін біледі, нәтижесінде азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін елеулі түрде бұзу немесе қоғамның заңмен қорғалатын мүдделері түрінде салдардың басталуы мүмкін немесе мемлекет және осы салдардың басталуын қалайды немесе саналы түрде мойындайды.

Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланудың субъективті жағының міндетті белгісі ретінде заң шығарушы қылмыстың мақсатын өзіне немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға пайда мен артықшылықтар алу немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру ретінде анықтайды.

ҚР ҚК 361-бабының 2-1-бөліміне сәйкес лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланудың сараланған белгілеріне құқық қорғау органы қызметкерінің тиісті іс-әрекет жасауы жатады.

«Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы Заңының 1-бабының 9)-тармағына сәйкес құқық қорғау органының қызметкері ретінде құқық қорғау органдары жұмыскерлерінің арасынан арнаулы атақ немесе сыныптық шен берілген Қазақстан Республикасының азаматы танылады⁸³.

ҚР ҚК 361-бабының 3-бөлігі бойынша сараланған белгісіне жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған дәл осындай іс-әрекет жатады. Аталған субъектінің анықтамасы ҚР ҚК 3-бабының 16) тармағында қарастырылған.

ҚК 361-бабының 4-бөлігіне сәйкес лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланудың ерекше саралаушы белгісі ретінде келесі танылады:

- 1) қылмыстық топтың мүддесінде жасалған;
- 2) мүлікті жария етуді жүргізу процесінде алынған ақпаратты пайдалана отырып, «Қазақстан Республикасының азаматтарына, оралмандарға және Қазақстан Республикасында тұруға ықтиярхаты бар адамдарға олардың мүлікті жария етуіне байланысты рақымшылық жасау туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген қызметтік міндеттерді орындау кезінде жасалған;
- 3) ауыр салдарға алып келген;
- 4) құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья жасаған іс-әрекеттер.

Қылмыстық топтың мүддесінде жүзеге асырылатын лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану кезіндегі іс-әрекеттер қылмыс деп танылады. Қылмыстық топ деп ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құралым түсініледі (ҚР ҚК 3-бабының 23-тармағы). Аталған қылмыстық топтардың түсінігі мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының тиісті тармақтарында қамтылған (тиісінше 36, 25, 23, 35, 34, 33, 31, 40, 7, 18-тармақтары).

Мүлікті жария етуді жүргізу процесінде алынған ақпаратты пайдалана отырып қызметтік міндеттерді орындау кезінде жасалған лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану арнайы заңнаманың нормаларымен реттеледі.

⁸³ «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380> (жүгінген күні: 05.02.2025)

«Қазақстан Республикасының азаматтарына, оралмандарға және Қазақстан Республикасында тұруға ықтиярхаты бар адамдарға олардың мүлікті жария етуіне байланысты рақымшылық жасау туралы» 2014 жылғы 30 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңының 5-бабының 7-тармағына сәйкес «мүлікті жария ету рәсімін өткізуге байланысты ақпаратты, сондай-ақ мәліметтерді алған және (немесе) өздеріне белгілі болған мемлекеттік органдардың, ұйымдардың лауазымды тұлғалары мен жұмыскерлері, оның ішінде комиссия мүшелері мұндай мәліметтер мен ақпараттарды, Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жағдайларды қоспағанда, көрсетілген органдар мен ұйымдарда жұмыс істеу кезеңінде, сонымен қатар өздері жұмыстан шығарылғаннан кейін де таратуға құқылы емес.

Жария ету рәсімін өткізу шеңберінде алынған мәліметтерді жоғалту, не мұндай мәліметтерді жария ету Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жауаптылыққа әкеп соғады»⁸⁴.

ҚР ҚК 3-бабының 4) тармағына сәйкес ауыр зардаптарға мыналар жатады: «адам өлімі; екі немесе одан да көп адамның өлімі; жәбірленушінің немесе оның жақынының (жақындарының) өзін-өзі өлтіруі; денсаулыққа ауыр зиян келтіру; екі немесе одан да көп адамның денсаулығына ауыр зиян келтіру; адамдардың жаппай сырқаттануы, ауру жұқтыруы, сәулеленуі немесе улануы; халық денсаулығы мен қоршаған орта жай-күйінің нашарлауы; қаламаған жүктіліктің болуы; техногендік немесе экологиялық зілзалануы, төтенше экологиялық ахуалдың туындауы; ірі немесе аса ірі залал келтіру; жоғары қолбасшылық қойған міндеттерді орындамай қалдыру; мемлекет қауіпсіздігіне қатер төндіру, апаттар немесе авариялар; әскери бөлімдер мен бөлімшелердің жауынгерлік әзірлігі мен жауынгерлік қабілеті деңгейінің ұзақ уақыт төмендеуі; жауынгерлік міндеттерді орындамай қалдыру; жауынгерлік техниканың істен шығуы; келтірілген зиянның ауырлығын куәландыратын өзге де зардаптар»⁸⁵.

Арнайы субъектіні - құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамды саралау кезінде мыналар анықталуы тиіс:

1. «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасы Заңының 3-бабына сәйкес «құқық қорғау органдарына өз қызметін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес жүзеге асыратын прокуратура, ішкі істер, мемлекеттік өртке қарсы қызмет органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет және экономикалық тергеу қызметі жатады»⁸⁶;

⁸⁴ «Қазақстан Республикасының азаматтарына, оралмандарға және Қазақстан Республикасында тұруға ықтиярхаты бар адамдарға олардың мүлікті жария етуіне байланысты рақымшылық жасау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 30 маусымдағы № 213-V ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000213> (жүгінген күні: 10.02.2025)

⁸⁵ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z361> (жүгінген күні: 10.02.2025)

⁸⁶ «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380> (жүгінген күні: 10.02.2025)

2. ҚР ҚК 3-бабының 16-тармағында көзделген жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам ұғымын талдау қаралып отырған адамдар санатына Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген лауазымды атқаратын адам, Қазақстан Республикасының конституциялық және өзге де заңдарында мемлекеттік функцияларды және мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін тікелей орындау үшін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңнамасына сәйкес мемлекеттік саяси лауазымды немесе «А» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымын атқаратын адамдар жатқызылғанын көрсетеді;

3. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №150 Жарлығымен бекітілген мемлекеттік саяси және әкімшілік қызметшілер лауазымдарының тізілімінде көрсетілген адамдарға мыналар жатады:

- Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың басшылары, олардың бірінші орынбасарлары және орынбасарлары;

- Қазақстан Республикасының министрлері, олардың бірінші орынбасарлары және орынбасарлары.

Осылайша, құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам келесі лауазымдарды атқаратын адамдар деп танылуы керек:

- Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры, оның бірінші орынбасары және орынбасарлары;

- Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрі, оның бірінші орынбасары және орынбасарлары;

- Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет) төрағасы, оның бірінші орынбасары және орынбасарлары;

- Қазақстан Республикасы Қаржы мониторингі агенттігінің төрағасы, оның бірінші орынбасары және орынбасарлары.

Судьяның құқықтық мәртебесі «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңымен реттеледі. Осы Конституциялық заңның 23-бабына сәйкес «судья Қазақстан Республикасының Конституциясында және осы Конституциялық заңда белгіленген тәртіппен сот төрелігін іске асыру жөніндегі өкілеттіктер берілген, өз міндеттерін тұрақты негізде орындайтын және сот билігін жүргізуші болатын мемлекеттің лауазымды адамы болып табылады»⁸⁷.

ҚР ҚК 361-бабы басқа да қызметтік қылмыстардың белгілерін қамтитын арнайы нормаларға қатысты жалпы норма болып табылады (мысалы, 412-бап (Көрінеу кінәсіз адамды қылмыстық жауапкершілікке

⁸⁷ Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: http://10.61.42.188/kaz/docs/Z000000132_ (жүгінген күні: 15.02.2025)

тарту), 414 (Көрінеу заңсыз ұстап алу, күзетпен қамауға алу немесе күзетпен ұстау). Жалпы және арнайы нормалардың бәсекелестігі кезінде қылмыстарды саралау ережелеріне сәйкес арнайы норма қолданылады.

Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалануды саралау

Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 362-бабымен белгіленеді

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 362-бабының 4-бөлігінің 3)-тармағында көзделген іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылық сыбайлас жемқорлық қылмыстарының арнайы субъектілері өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланған жағдайда сыбайлас жемқорлық қылмыс деп танылады. Бұл ретте қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 362-бабының бірінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген іс-әрекет жасаған жағдайда туындайды. Осыған байланысты, қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықты жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық қарастыратын нормаға толығымен құқықтық талдау жүргізілу тиісі.

Қылмыстың объектісі мемлекеттік аппараттың заңмен реттелетін қалыпты қызметі және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқарудың соған байланысты мүдделері болып табылады.

Жеке адамның өмірі, денсаулығы, ар-намысы мен қадір-қасиеті қосымша объект ретінде әрекет ете алады.

Қарастырылып отырған қылмыстың объективті жағы келесі белгілермен сипатталады:

- арнаулы субъектінің өкілеттіктері шегінен анық шығатын әрекеттер нысанындағы қоғамға қауіпті іс-әрекет;

- азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі қоғамға қауіпті зардаптар;

- кінәлі адамның өзіне берілген өкілеттіктер шегін анық асыра пайдалануы мен туындаған зардаптар арасындағы себептік байланыс

Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланудан айырмашылығы – билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану кезінде жасалған әрекеттер кінәлі адамның құзыретіне жатпауы.

Заңда белгіленген шектен асатын адамның құқықтары мен өкілеттіктері заңдар мен заңға бағынатын актілермен белгіленеді.

Қылмыстық құқық теориясында билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың келесі нысандары бөлінеді:

- сол ведомствонның адамына бағыныстылық тәртібімен жоғары тұрған адамның құзыретіне кіретін әрекеттерді жасау;
- кінәлі адам бағынбайтын, осы ведомство адамының құзыретіне кіретін әрекеттерді жасау;
- басқа ведомство тұлғасының құзыретіне кіретін әрекеттерді жасау;
- осы адамның құзыретіне кіретін, бірақ заңда немесе өзге де нормативтік актіде көрсетілген шарттар болған кезде ғана жол берілетін әрекеттер жасау;
- тұлғаның арнаулы өкілеттіктерін беру кезінде оның құзыретіне кіретін, осындай жағдайда оған берілмеген әрекеттер жасау;
- алқалы органның құзыретіне кіретін жеке-дара әрекеттер;
- адамның қандай да бір лауазымды адам жасауға құқығы жоқ әрекеттер жасауы.

Осы жағдайлардың барлығында кінәлінің әрекеттері оның өкілеттіктерінің шегінен шығып, бірақ олармен байланысты екені анық. Артықшылық әрқашан лауазымды тұлғаның өз құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыруына негізделеді. бірақ бұны жүзеге асыру қолданыстағы ережелерде белгіленген шектен шығады. Егер лауазымды тұлғаның белгілі бір әрекеттері оның қызметтегі өкілеттіктеріне ешқандай қатысы болмаса, олар қарастырылып отырған қылмыстың белгісі болып табылмайды.

ҚР ҚК 362-бабымен қорғалатын қоғамдық қатынастарды бұзудың маңыздылығы түсінігі бағалау болып табылады. Бұл ретте заңсыз әрекеттің кәсіпорынның, ұйымның, мекеменің қалыпты жұмысына кері әсер ету дәрежесін, олар шеккен материалдық залалдың сипаты мен мөлшерін, зардап шеккен азаматтардың санын, моральдық, физикалық немесе мүліктік зиянның ауырлығы және т.б.

Азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтіруді анықтау мәселесі ҚР ҚК 3-бабының 14) тармағындағы ережеге сәйкес шешілу тиіс.

Қарастырылып отырған қылмыс заңда көрсетілген салдардың кем дегенде біреуі туындаған кезден бастап аяқталды деп есептеледі.

Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың объективті жағының міндетті белгісі әрекет пен оның салдары арасындағы себепті байланыс болып табылады.

Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың субъективті жағы тікелей немесе жанама ниет түріндегі кінәмен сипатталады.

Тұлға өзі үшін заңмен немесе өзге де нормативтік құқықтық актілермен берілген өкілеттіктердің шегінен анық шығатын әрекетті жасайтынын, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі салдарлардың туындау мүмкіндігін немесе болмай қоймайтынын болжайтынын біледі, ұйымдар, қоғам немесе мемлекет, осы зардаптардың туындауын қалайды немесе оларға саналы түрде жол береді немесе оларға

немқұрайлы қарайды.

ҚР ҚК 362-бабының 1-бөлігі бойынша қылмыс субъектісі мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті адам немесе оған теңестірілген адам немесе лауазымды адам (ҚР ҚК 3-бабының 28), 26)-тармақтары) болып табылады.

ҚР ҚК 362-бабының 3-бөлігінде жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның осы қылмысты жасағаны үшін жауаптылық көзделген (ҚР ҚК 3-бабының 16-тармағы).

Қарастырылып отырған қылмыстың ерекше сараланған белгілері (ҚР ҚК 362-бабының 4-бөлігі):

1) күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп;
2) қаруды немесе арнайы құралдарды қолданып;
3) өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында;

4) Қазақстан Республикасының мүлікті жария етумен байланысты рақымшылық жасау туралы заңнамалық актісінде белгіленген қызметтік міндеттерді орындау кезінде жасалған іс-әрекеттер.

Күш қолдану дегеніміз жәбірленушіні ұрып-соғу, физикалық ауырсыну, жеңіл және орташа ауырлықтағы денсаулыққа зиян келтіру, бас бостандығын шектеу (мысалы, байлау), азаптау. Өлім немесе денсаулыққа ауыр зиян келтіру лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланумен қамтылмайды және ҚР ҚК-нің жеке адамға қарсы қылмыстар туралы тиісті баптарының жиынтығы бойынша саралауды талап етеді.

Күш қолдану қатерін төндіру (соның ішінде өлтіремін деп қорқыту) егер жәбірленушінің бұл қатердің орындалуынан қорқу үшін негізді себептері болса, кінәлі адамнан жәбірленушінің денсаулығына зиян келтіру ниетінің ауызша немесе басқа жолмен жеткізуін білдіреді.

Қаруды немесе арнайы құралдарды қолдану деп атыс қаруын немесе суық қаруды, сондай-ақ жәбірленушінің өліміне немесе денсаулығына зиян келтіру арқылы оған физикалық әсер ету үшін арнайы құралдарды (резеңке таяқшалар, қол кісендері, көзден жас ағызатын газ, су атқыштар және т.б.) заңсыз нақты пайдалану түсініледі. Егер жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына нақты қауіп төнді деп есептеуге негіз болса, мұндай әсер зиян келтіру қаупі арқылы психикалық әсер ету болып табылады.

Осы қылмысты өзіне немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға пайда мен пайда алу немесе басқа адамға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында жасау – бұл өз пайдасына немесе үшінші тұлғалардың пайдасына қаражатты заңсыз өтеусіз мүліктік пайда алуға ұмтылумен байланысты ынталандыру.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бабының 29) тармағына сәйкес өзіне немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға пайда мен артықшылықтар алу немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру

мақсатында жасалған билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану қылмыстың сыбайлас жемқорлық құрамы болып танылады.

Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланудан ажыратылуы керек.

Негізгі айырмашылық объективті тараптың белгілері бойынша – әрекеттің сипаты бойынша жүзеге асырылады: егер билік немесе лауазымдық өкілеттіктер асып кетсе, қоғамға қауіпті әрекет лауазымдық құзыреттің шегінен шығады, лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану – оның шегінде жасалады.

Сондай-ақ, билікті асыра пайдалану әрекет арқылы да, әрекетсіздік арқылы да жасалуы мүмкін, ал билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану тек әрекет арқылы жүзеге асырылады.

Субъективті жағынан, лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланудың конструктивті белгісі өзіне немесе басқа тұлғаларға немесе ұйымдарға пайда мен артықшылықтар алу немесе билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланған кезде басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсаты болып табылады, мұндай мақсат ерекше біліктілік белгісі болып табылады (ҚР ҚК 362-баптың 4-бөлігінің 3-тармағы).

Адамның өзіне берілген өкілеттіктер шегінен қасақана шығуы оның мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның немесе оған теңестірілген адамның құзыреті шегінде жасалатын лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланудан гөрі оның қоғамға қауіптілігінің жоғарылағанын, қызмет пен мемлекеттік аппараттың қызметіне неғұрлым терең және саналы түрде немқұрайлылығын куәландырады.

Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысуды саралау

Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысқаны үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 364-бабында белгіленеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 364-бабында көзделген іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысудың тікелей объектісі кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезінде туындайтын заңмен реттелетін қоғамдық қатынастар болып танылуы тиіс.

Объективті жағы мыналардан тұрады:

- мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның не лауазымды адамның кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын ұйым құруы;

- мұндай ұйымды басқаруға заңда белгіленген тыйым салуға қарамастан, жеке өзі немесе сенім білдірген адам арқылы қатысуы;

- егер бұл іс-әрекеттер мұндай ұйымға жеңілдіктер мен артықшылықтар беруге немесе өзге де нысандағы жақтаушылыққа байланысты болса.

Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын ұйымның құрылуы оны құруды білдіреді: құрылтай шартын жасау, жарғыны бекіту, заңды тұлғаны мемлекеттік тіркеу. Бұл жағдайда кінәлі құрылған ұйымға мүлікті, зияткерлік меншік құқығын және т.б. бере алады. Ол құрылатын ұйымның жалғыз құрылтайшысы немесе тең құрылтайшыларының бірі болуы мүмкін. Ұйымды құру азаматтық кодекстің нормаларында қарастырылған, оған сәйкес заңды тұлғаның құрылтай шарты жасалады, ал жарғыны оның құрылтайшылары (қатысушылары) бекітеді. Құрылтай құжаттарында өзге мәліметтерден басқа, оны құру жөніндегі бірлескен қызмет тәртібі, өз мүлкін беру және оның қызметіне қатысу шарттары, сондай-ақ құрылтайшылар арасында оның қызметін басқарудың пайдасы мен залалдарын бөлудің шарттары мен тәртібі және оның құрамынан шығу тәртібі де белгіленеді

Заңды тұлға мемлекеттік тіркеуден өткен кезден бастап құрылды деп саналады.

Қылмыстық жауаптылық адамдар азаматтық заңнамаға сәйкес коммерциялық деп аталатын, өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде пайда табуды көздейтін ұйымдарды (шаруашылық серіктестіктер мен қоғамдар, өндірістік кооперативтер және т.б.) құрған немесе басқаруға қатысқан жағдайда ғана туындауы мүмкін.

Коммерциялық емес ұйымды (тұтыну кооперативі, қоғамдық ұйымдар, қорлар) құру немесе басқаруға қатысу бап бойынша қылмыстық жауаптылыққа ҚР ҚК 364-бабы кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу ретінде әкеп соқпайды. Мұндай жағдайларда бұл ұйымдардан қандай да бір сыйақы (сыйлықтар, ақша, несиелер, демалыс қызметтері және т.б.) алынған жағдайда тәртіптік жауаптылық туралы айтуға болады.

Мұндай ұйымды басқаруға жеке немесе сенім білдірілген тұлға арқылы қатысу мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті тұлғалардың немесе оларға теңестірілген тұлғалардың, сондай-ақ лауазымды адамның ұйымның алқалы басқару органына оның басшысы немесе мүшесі ретінде қатысуын білдіреді (басқарманың директорлар кеңесі және т.б.).

Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын ұйымды құрғаны, сондай-ақ оны басқаруға мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдар немесе оларға теңестірілген адамдар үшін қатысқаны үшін қылмыстық жауаптылық кінәлі адамның әрекеттері ұйымға жеңілдіктер мен артықшылықтар беруге не өзге де нысанда қамқорлық жасауға байланысты болған жағдайда ғана туындайды

Жеңілдіктер беру (кедендік, салықтық, экспорттық-импорттық және т.б.) ұйымды ауыртпалықтан толық немесе ішінара босату түрінде көрсетілуі мүмкін.

Артықшылықтарды қамтамасыз ету белгілі бір мәселені шешу кезінде оның қызметін басқа ұқсас ұйымдарға қарағанда қолайлы бағалауда көрінеді.

Патронаттың басқа нысаны жеңілдіктер мен жеңілдіктер беруге байланысты емес барлық басқа да түрлерін, кінәлі тұлғаның ұйымға заңсыз

көмек көрсету түрлерін (күпия ақпаратпен қамтамасыз ету, лицензия алу тәртібін жеңілдету және т.б.) қамтиды.

Кәсіпкерлік қызмет деп заңда белгіленген тәртіппен осы қызметте тіркелген тұлғалардың мүлікті пайдаланудан, тауарларды сатудан, жұмыстарды орындаудан немесе қызметтерді көрсетуден жүйелі түрде пайда алуға бағытталған өз тәуекелімен жүзеге асырылатын дербес қызмет түсініледі (ҚР АҚ 10-бабының 1-бөлігі).

Кәсіпкерлік қызметпен дара кәсіпкер ретінде тіркелген заңды тұлға құрмай азаматтар (жеке тұлғалар) және заңды тұлғалар (коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдар) айналыса алады.

Адам кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыра алады немесе оны басқаруға өзінің қызметтік жағдайының арқасында ғана қатыса алады, оны өз мүддесі үшін теріс пайдалана алады.

Кәсіпкерлік қызметпен айналысатын ұйымды басқаруға қатысу үшін ұйымда басшылық лауазымдардың кез келгенін атқару міндетті емес, оның құрылтайшыларының бірі (акционері) болу және жарғылық капиталда белгілі бір үлеске ие болу жеткілікті. Жауапкершілігі шектеулі серіктестіктегі жоғары басқару органы оның қатысушыларының (құрылтайшыларының) жалпы жиналысы болғандықтан, акционерлік қоғамның жоғары басқару органы оның акционерлерінің жалпы жиналысы болып табылады. Басқаруға қатысудың ұқсас тәртібі кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын ұйымдардың жарғыларында бар.

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Заңының 13-бабына сәйкес «мемлекеттік қызметші кәсіпкерлік қызметпен айналысуға, оның ішінде коммерциялық ұйымды басқаруға тікелей қатысу Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес оның лауазымдық өкілеттіктеріне кірмейтін болса, ұйымдық-құқықтық нысанына қарамастан, коммерциялық ұйымды басқаруға қатысуға құқылы емес»⁸⁸.

Педагогтік, ғылыми және өзге де шығармашылық қызметті қоспағанда, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың не оларға теңестірілген адамдардың және мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарында жұмыс істейтін лауазымды адамдардың кез келген кәсіпкерлік қызметке қатысуына тыйым салу заң жүзінде бекітілген.

Қылмыс адамның берілген жеңілдіктерді, жеңілдіктерді немесе патронатты пайдаланғанына қарамастан, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 364-бабының диспозициясында көрсетілген әрекеттер жасалған кезден бастап аяқталды деп есептелуі керек.

Субъективтік жағынан кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу тек тікелей ниет түріндегі қасақана кінәмен сипатталады, яғни мемлекеттік

⁸⁸ «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ- [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416#z28> (жүгінген күні: 15.02.2025)

функцияларды орындауға уәкілетті тұлға немесе оған теңестірілген адам осы бап бойынша жасалып жатқан әрекеттердің қоғамдық қауіптілігін түсінеді және оларды жасауды қалайды.

Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам немесе оған теңестірілген адам немесе лауазымды адам кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысумен қатар, жеңілдіктер беру арқылы өзінің қызметтік өкілеттігін асыра пайдаланған жағдайларда, кінәлілердің әрекеттері Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 364 және 361-баптарының жиынтығы бойынша саралануы керек.

ҚР ҚК 364-бабының 2-1-бөліміне сәйкес кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысудың сараланған белгілеріне құқық қорғау органы қызметкерінің тиісті іс-әрекет жасауы жатады.

«Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы Заңының 1-бабының 9)-тармағына сәйкес құқық қорғау органының қызметкері ретінде құқық қорғау органдары жұмыскерлерінің арасынан арнаулы атақ немесе сыныптық шен берілген Қазақстан Республикасының азаматы танылады⁸⁹.

ҚР ҚК 364-бабының 3-бөлігі бойынша сараланған белгісіне жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған дәл осындай іс-әрекет жатады. Аталған субъектінің анықтамасы ҚР ҚК 3-бабының 16) тармағында қарастырылған.

ҚР ҚК 364-бабының 4-бөлігі бойынша ерекше сараланған белгісіне құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья жасаған іс-әрекет жатады. Мұндай субъектілердің белгілеріне саралау жүргізу кезінде келесі жағдайлар анықталуға жатады. «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасы Заңының 3-бабында «құқық қорғау органдарына өз қызметін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес жүзеге асыратын прокуратура, ішкі істер, мемлекеттік өртке қарсы қызмет органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет және экономикалық тергеу қызметі жатады» делінген.

ҚР ҚК 3-бабының 16-тармағында көзделген жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам ретінде Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген лауазымды атқаратын адам, Қазақстан Республикасының конституциялық және өзге де заңдарында мемлекеттік функцияларды және мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін тікелей орындау үшін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңнамасына сәйкес мемлекеттік саяси лауазымды немесе «А» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымын атқаратын адамдар танылатынын ескеру қажет.

⁸⁹ «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380> (жүгінген күні: 05.02.2025)

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 150 Жарлығымен бекітілген мемлекеттік саяси және әкімшілік қызметшілер лауазымдарының тізілімінде көрсетілген лауазымдар қатарынан құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамға қатысты мыналарды қамтиды: Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың басшылары, олардың бірінші орынбасарлары және орынбасарлары; Қазақстан Республикасының министрлері, олардың бірінші орынбасарлары және орынбасарлары.

Талдау барысында, құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам келесі лауазымдарды атқаратын адамдар қатарына Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры, оның бірінші орынбасары және орынбасарлары, Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрі, оның бірінші орынбасары және орынбасарлары, Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет) төрағасы, оның бірінші орынбасары және орынбасарлары және Қазақстан Республикасы Қаржы мониторингі агенттігінің төрағасы, оның бірінші орынбасары және орынбасарлары жататыны анықталды.

«Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңының 23-бабына сәйкес «судья деп Қазақстан Республикасының Конституциясында және осы Конституциялық заңда белгіленген тәртіппен сот төрелігін іске асыру жөніндегі өкілеттіктер берілген, өз міндеттерін тұрақты негізде орындайтын және сот билігін жүргізуші болатын мемлекеттің лауазымды адамы болып табылады»⁹⁰.

Заңды кәсіпкерлік қызметпен айналысуға кедергі жасауды саралау

Заңды кәсіпкерлік қызметпен айналысуға кедергі жасау үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 365-бабында көзделеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 365-бабында көзделген іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі келтірудің қоғамдық қаупі уәкілетті адамдардың әркімнің кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін өз қабілеті мен мүлкін еркін пайдалану құқығын шектеуінен тұрады.

Қарастырылып отырған қылмыс құрамының тікелей объектісі (ҚР ҚК 365-бабы) мемлекеттік органдар мен ұйымдардың қалыпты қызметі болып табылады. Қосымша объект азаматтың кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру

⁹⁰ Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңы - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: http://10.61.42.188/kaz/docs/Z000000132_ (жүгінген күні: 15.02.2025)

құқығы болуы мүмкін. Бұл құқық Қазақстан Республикасының Конституциясында және кәсіпкерлік қызметті реттейтін өзге де нормативтік құқықтық актілерде жарияланған (1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, 2015 жылғы 29 қазандағы Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі).

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 365-бабының 1-бөлігі бойынша заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасаудың объективті жағы келесі әрекеттерде көрсетілген:

- дара кәсіпкердің немесе ұйымдық-құқықтық нысанына немесе меншік нысанына қарамастан коммерциялық ұйымның құқықтары мен заңды мүдделерін шектеу,

- дара кәсіпкердің немесе коммерциялық ұйымның дербестігін шектеу

- қызметіне өзгедей түрде заңсыз араласу, оның ішінде тексерулер жүргізу тәртібін бұзу, оларға белгілі бір қызметті жүзеге асыруға арнаулы рұқсат (лицензия) беруден құқыққа сыйымсыз бас тарту немесе оны беруден жалтару, кәсіпкерлік субъектінің қызметін және (немесе) оның банктік шоты бойынша операцияларды заңсыз тоқтата тұру, жеке кәсіпкерлік субъектісін қайырымдылыққа және өзге де іс-шараларға мәжбүрлеп құқыққа қарсы тарту, жеңілдіктер мен преференцияларды қолданудан құқыққа сыйымсыз бас тарту, оларды қолдануға кедергі келтіру немесе құқыққа сыйымсыз қолданбау жолымен заңсыз араласу,

- егер бұл іс-әрекеттерді мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам өздерінің қызметтік өкілеттіктерін басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру не өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу мақсатында қызмет мүдделеріне қайшы пайдаланып жасаса,

- егер бұл азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтіруге әкеп соқса.

Қарастырылып отырған қылмыстың субъективтік жағы тікелей қасақаналықпен сипатталады: адам өз іс-әрекетінің қоғамға қауіпті сипатын түсінеді, азаматтардың немесе ұйымдардың мүдделеріне немесе қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне айтарлықтай залал келтіру түріндегі қоғамға қауіпті зардаптардың болуы немесе болмай қоймайтынын алдын ала болжайды және олардың туындауын қалайды. Ірі залал түріндегі қоғамдық қауіпті салдарға қатысты адамның кінәсі жанама ниет түрінде де болуы мүмкін.

Бұл қылмыстың міндетті белгісі өзіне немесе басқаларға немесе ұйымдарға пайда мен пайда әкелу немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру болып табылатын мақсат болып табылады.

Заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі келтіру субъектісі 16 жасқа толған есі дұрыс адам болып табылады. Көрсетілген белгілермен қатар қарастырылып отырған қылмыс құрамының субъектісі міндетті түрде арнайы субъектінің белгілеріне ие болуы керек.

Мыналар қылмыс субъектілері болып танылады:

1) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам немесе оған теңестірілген адам (ҚР ҚК 365-бабының 1-бөлігі);

2) құқық қорғау органының қызметкері (ҚР ҚК 365-бабының 2-бөлігінің 4) тармағы);

3) жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам (ҚР ҚК 365-бабының 3-бөлігі);

4) құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья (ҚР ҚК 365-бабының 4-бөлігі).

Осы арнайы субъектілердің түсінігі мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының 27), 28), 26) тармағында көзделген.

Құқық қорғау органының қызметкері ретінде «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы Заңының 1-бабының 9) тармағында сәйкес құқық қорғау органдары жұмыскерлерінің арасынан арнаулы атақ немесе сыныптық шен берілген Қазақстан Республикасының азаматы танылады⁹¹.

ҚР ҚК 365-бабының 3-бөлігінің 1) тармағы бойынша ерекше сараланған белгісіне жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған дәл осындай іс-әрекет жатады. Аталған субъектінің анықтамасы ҚР ҚК 3-бабының 16) тармағында қарастырылған.

ҚР ҚК 365-бабының 4-бөлігі бойынша аса сараланған белгісіне құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья жасаған іс-әрекет жатады.

«Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасы Заңының 3-бабында «құқық қорғау органдарына өз қызметін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес жүзеге асыратын прокуратура, ішкі істер, мемлекеттік өртке қарсы қызмет органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет және экономикалық тергеу қызметі жатады»⁹² делінген.

ҚР ҚК 3-бабының 16) тармағында көзделген жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам ретінде Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген лауазымды атқаратын адам, Қазақстан Республикасының конституциялық және өзге де заңдарында мемлекеттік функцияларды және мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін тікелей

⁹¹ «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380> (жүгінген күні: 05.02.2025)

⁹² «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380> (жүгінген күні: 10.02.2025)

орындау үшін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңнамасына сәйкес мемлекеттік саяси лауазымды немесе «А» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымын атқаратын адамдар танылатынын ескеру қажет.

ҚР ҚК 365-баптың 2-бөлігінде қылмыстың басқа да сараланған белгілері қарастырылған:

- 2) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
- 3) ірі мөлшерде жасалған.

Қылмыстық құқық бұзушылық, егер оған қылмыстық құқық бұзушылықты бірлесіп жасау туралы күні бұрын уағдаласқан адамдар қатысса, ҚР ҚК 31-бабының 2-бөлігіне сәйкес алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған деп танылады.

ҚР ҚК 365-бабының 2-бөлігінің 3-тармағы бойынша заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасауды саралау кезінде ірі мөлшерде азаматқа айлық есептік көрсеткіштен екі жүз есе асатын сомада келтірілген залал не ұйымға немесе мемлекетке айлық есептік көрсеткіштен екі мың есе асатын сомада келтірілген залал таныдалы (ҚР ҚК 3-бабының 38-тармағы).

ҚР ҚК 365-бабының 3-бөлігіне сәйкес қарастырылып отырған әрекетті жасау ерекше сараланған белгілері ретінде қарастырылған:

- 2) аса ірі мөлшерде жасалған;
- 3) қылмыстық топ жасаған не қылмыстық топтың мүддесіне орай;

4) мүлікті жария етуді жүргізу процесінде алынған ақпаратты пайдалана отырып, «Қазақстан Республикасының азаматтарына, оралмандарға және Қазақстан Республикасында тұруға ықтиярхаты бар адамдарға олардың мүлікті жария етуіне байланысты рақымшылық жасау туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген қызметтік міндеттерді орындау кезінде жасалған іс-әрекеттер.

ҚР ҚК 3-бабының 3-тармағында заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасаудың ерекше ірі мөлшері азаматқа айлық есептік көрсеткіштен мың есе көп мөлшерде келтірілген залал немесе келтірілген залал болып табылады. ұйымға немесе мемлекетке айлық есептік көрсеткіштен он мың есе асатын сомада жасалуы қарастырылған.

Қылмыстық топ жасаған заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасауды саралау кезінде қылмыстық топқа жататын қылмыстық бірлестіктердің тізбесін көздейтін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 31-бабының нормаларын ескеру қажет. Бұл бірлестіктердің түсінігі мен сипаттамасы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бабының тиісті тармақтарында қамтылған.

Қылмыстық топтың мүддесі үшін жүзеге асырылатын заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау кезіндегі әрекеттер де қылмыс деп танылады.

Пара алуды саралау

Пара алғаны үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 366-бабымен белгіленеді

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына 366-бабында карастырылған іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Пара алу пара алу, пара беру және паракорлыққа делдал болу деп түсінілетін сыбайлас жемқорлықтың ең қауіпті көріністерінің бірі болып табылады. Бұл қылмыстар мемлекеттік қызмет пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарындағы қызметтің мүдделеріне нұқсан келтіреді.

Пара алу объектісі мемлекеттік аппараттың заңмен реттелетін қалыпты қызметі және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқарудың соған байланысты мүдделері болып табылады.

Пара заты ақша, бағалы қағаздар, ақысыз көрсетілетін, бірақ төленетін қызмет түрлері, сондай-ақ мүлікке құқық беретін жеңілдіктер (құрылыс, жөндеу жұмыстарын жүргізу; санаторийлік немесе туристік ваучерлер, жол жүру билеттерін беру; жеңілдікті шарттармен несиені немесе несиені беру және т.б.) болуы мүмкін.

Ақша деп Қазақстан Республикасының ақша белгілері де, қылмыс жасалған кезде қаржы айналымындағы шетелдік ақша белгілері де түсініледі

Қарастырылып отырған қылмыстың объективтік жағы мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның, не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның, не лауазымды адамның, сол сияқты шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды тұлғасының жеке өзі немесе делдал арқылы ақша, бағалы қағаздар, өзге де мүлік түріндегі пара алуы пара берушінің немесе ол өкілдік ететін тұлғалардың пайдасына әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін өзіне немесе өзге де тұлғаларға мүлікке немесе мүліктік сипаттағы пайдаға құқықтар, егер мұндай әрекеттер (әрекетсіздік) осы тұлғаның қызметтік өкілеттіктеріне кірсе немесе ол өзінің лауазымдық жағдайына байланысты мұндай әрекеттерге (әрекетсіздікке), сондай-ақ жалпы қамқорлық немесе келісім үшін ықпал етуі мүмкін.

Пара алу нысандары өте алуан түрлі болуы мүмкін: пара нысанасын қабылдау, мүлікке құқықты тіркеуге келісім беру және т.б. Іс жүзінде пара алу көбінесе несиелік келісімдермен, келісім-шарттармен, карталарды ұтып алумен және т.б. жүргізіледі.

Аталған қылмыстың міндетті белгісі – пара алудың мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті адаммен, оған теңестірілген тұлғамен, жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын не өзге де лауазымды тұлғамен жасалуының шарттылығы болып табылады. Мұнда шет мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың немесе пара берушінің не ол өкілдік ететін адамдардың пайдасына жасалатын әрекеттер немесе олардан бас тарту (әрекетсіздік) туралы сөз болып отыр. Сонымен қатар, бұл әрекеттер (немесе

әрекетсіздік) пара алушының қызметтік жағдайымен, мысалы, оның лауазымдық өкілеттіктеріне тікелей қатысты болуы қажет.

Көбінесе параға байланысты әрекеттер (әрекетсіздік) пара алушының қызметтік өкілеттіктеріне кірмейді, бірақ бұл адам өзінің лауазымдық жағдайына байланысты басқа лауазымды тұлғалардың мұндай әрекеттерді (әрекетсіздіктерді) жасауына ықпал ете алады (мысалы, аудан әкімі өзінің беделі мен ықпалын пайдалана отырып, кез келген шаруашылық жүргізуші субъектіге салық төлемегені үшін жауапкершіліктен босату шараларын қолданады).

Пара алу тек нақты әрекеттерді (әрекетсіздікті) орындауға ғана емес, сонымен қатар пара берушіге және ол өкілдік ететін қызмет адамдарына жалпы қамқорлық көрсетуге (қызмет бабында жоғарылату, марапаттау және т.б. үшін), сондай-ақ онымен келісімге келуге (қызметтегі кемшіліктерді жасыру, еңбек тәртібін бұзуға әрекет етпеу және т.б.) қатысты.

Пара алу деп мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті адамға немесе оған теңестірілген адамға немесе лауазымды адамға берілген материалдық құндылықтарды нақты иелену немесе көрсетілген қызметтерді нақты пайдалану түсініледі.

Пара алу қылмысының субъектісінің мінез-құлқы белсенді әрекет түрінде де, әрекетсіздік түрінде де көрінуі мүмкін. Бұл ретте әрекетсіздік деп — адамның атқаратын лауазымына, қызметтік міндеттеріне, құқықтары мен өкілеттіктерінің көлеміне сәйкес жасауы тиіс болған, бірақ оларды орындаудан әдейі жалтарған жағдайы түсініледі.

Пара алғаны үшін адамды қылмыстық жауаптылыққа тартудың міндетті шарты субъектінің мүліктік пайда алу туралы хабардар болуы немесе субъектінің хабарынсыз сыйлық немесе өзге де мүліктік пайда алған жағдайда заңда көзделген әрекеттерді жасамауы болып табылады.

Пара алудың тәуелсіз белгілері ретінде заң шығарушы жалпы қамқорлығы немесе жол берушілігін енгізді.

Қызметтегі жалпы қамқорлыққа, атап айтқанда, лайықсыз көтермелеумен, кезектен тыс негізсіз жоғарылатумен және қажеттіліктен туындамайтын басқа да әрекеттермен байланысты әрекеттер кіруі мүмкін.

Қызметтегі келісім, мысалы, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті тұлғаның немесе оған теңестірілген тұлғаның пара берушінің немесе оның атынан өкілдік ететін тұлғалардың қызметтік іс-әрекетіндегі олқылықтар немесе бұзушылықтар үшін шаралар қолданбауы, оның заңсыз әрекеттеріне әрекет етпеуін қамтуы керек.

Жалпы қамқорлық немесе көз жұму үшін пара алу жағдайында пара беруші мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті адамнан немесе оған теңестірілген тұлғадан нақты әрекеттер күтпейді. Алайда қылмысқа қатысушылар пара беру пара берушінің немесе ол өкілдік ететін адамдардың мүдделерін қанағаттандыруға бағытталғанын түсінеді. Бұл, түптеп келгенде, қылмыс субъектісінің белгілі бір әрекеттерінен (не әрекетсіздігінен) көрініс

табады немесе белгілі бір ықтималдық дәрежесінде көрініс табуы мүмкін.

Пара алу – қылмыстың формальды түрі. Лауазымды тұлғаның пара берілген әрекеттерді (әрекетсіздікті) орындаған-орындамағанына қарамастан, іс-әрекет пара алынған кезден бастап аяқталды деп есептеледі. Параның толық немесе бір бөлігі алынғаны маңызды емес.

Егер параның бір бөлігі алынған болса, оның жалпы сомасы үлкен мөлшерге жеткенде, жасалған әрекет ірі көлемде пара алуға оқталу ретінде саралануы керек.

Параның нысанасы жалған немесе имитацияланған банкноттар болған немесе пара алушының еркіне байланысты емес басқа мән-жайлар бойынша пара алынбаған (мысалы, құқық қорғау органдарының қызметкерлері әрекет арқылы жолын кескен) жағдайлар пара алуға әрекеттену ретінде саралануы керек. Әдетте, қылмыстың саралануына параның пара алу (оның салдарынан болған әрекеттер жасалғанға дейін) немесе сыйақы (осындай әрекеттер жасалғаннан кейін) түрінде алынғаны әсер етпейді.

Қылмыс мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам немесе оған теңестірілген адам пара берушінің пайдасына әрекеттер (әрекетсіздік) жасағанына немесе жасамағанына, осы әрекеттерді (әрекетсіздікті) орындауға ниеті бар-жоғына қарамастан, пара алған кезден бастап аяқталды деп есептеледі.

Субъективті жағынан пара алу тек қасақана және пайдакүнөмдік мақсатта жүзеге асырылады. Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам немесе оған теңестірілген адам немесе лауазымды адам сыйақы алу кезінде оның заңсыз екенін, ал пара берушінің мүддесі үшін әрекеттер (әрекетсіздік) жасау тек өзінің қызметтік жағдайын пайдалану арқылы ғана мүмкін болатынын түсінеді.

Қылмыстың субъектілері ретінде мыналар танылады:

1. мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам;
2. мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамға теңестірілген адам (ҚР ҚК 366-бабының 1-бөлігі);
3. лауазымды тұлға (ҚР ҚК 366-бабының 1-бөлігі);
4. жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам (ҚР ҚК 366-бабының 1-бөлігі);
5. шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамы (ҚР ҚК 366-бабының 1-бөлігі);
6. құқық қорғау органының қызметкері (ҚР ҚК 366-бабының 1-1-бөлігі);
7. құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья (ҚР ҚК 365-бабының 4-бөлігі).

Тізімдегі 1-4 арнайы субъектілердің түсінігі мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының 27), 28), 26), 16) тармақшаларында көзделген.

Шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамының түсінігі «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы

туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Нормативтік қаулысының 3-тармағында келесідей қарастырылған: «ҚК-нің 366, 367-баптарында көрсетілген шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамдарына Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық шарттарымен осындай адамдар деп танылған адамдар жатады.

Шет мемлекеттің заң шығару, атқарушы, әкімшілік немесе сот органында қандай да бір лауазымды атқаратын, тағайындалатын немесе сайланатын кез келген адам және шет мемлекеті үшін, соның ішінде жария ведомство немесе кәсіпорын үшін қандай да бір жария функцияны орындайтын кез келген адам шет мемлекеттің лауазымды адамы деп танылады.

Халықаралық азаматтық қызметші не осындай ұйым өзінің атынан әрекет жасауға уәкілеттік берген кез келген адам халықаралық ұйымның лауазымды адамы деп танылады»⁹³.

ҚР ҚК 366-бабының 1-1-бөлігі бойынша сараланған белгісіне құқық қорғау органының қызметкері немесе құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья жасаған іс-әрекет жатады.

Құқық қорғау органының қызметкері ретінде «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы Заңының 1-бабының 9) тармағына сәйкес құқық қорғау органдары жұмыскерлерінің арасынан арнаулы атақ немесе сыныптық шен берілген Қазақстан Республикасының азаматы танылады⁹⁴.

«Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасы Заңының 3-бабында «құқық қорғау органдарына өз қызметін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес жүзеге асыратын прокуратура, ішкі істер, мемлекеттік өртке қарсы қызмет органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет және экономикалық тергеу қызметі жатады» делінген. ҚР ҚК 3-бабының 16-тармағында көзделген белгілерді ескере отырып, құқық қорғау органында жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам ретінде Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген лауазымды атқаратын адам, Қазақстан Республикасының конституциялық және өзге де заңдарында мемлекеттік функцияларды және мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін тікелей орындау үшін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы заңнамасына сәйкес мемлекеттік саяси лауазымды немесе «А» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымын атқаратын адамдарды тану қажет.

ҚР ҚК 366-бабының 2-бөлігіне сәйкес сараланған құрам

⁹³ «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000008S> (жүгінген күні: 05.02.2025)

⁹⁴ «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380> (жүгінген күні: 05.02.2025)

қарастырылған: елеулі мөлшерде пара алу, сондай-ақ заңсыз әрекеттер (әрекетсіздік) үшін пара алу.

Пара алудың айтарлықтай мөлшері деп елуден үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі ақша сомасы, бағалы қағаздардың, өзге де мүліктің немесе мүліктік сипаттағы пайданың құны түсініледі (ҚР ҚК 3-бабының 2-тармағы).

Заңсыз деп заң талаптарына қайшы жасалған әрекеттерді (әрекетсіздікті) түсіну керек. Егер заңсыз әрекеттер қылмыстық болса, заңсыз деп заң талаптарына қайшы жасалған әрекеттерді (әрекетсіздікті) түсіну керек. Егер заңсыз әрекеттер қылмыстық болып табылса, онда жасалған іс-әрекет Қылмыстық кодекстің 366-бабының екінші бөлігінің және тиісті баптарының (ұрлық, лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану, қызметтік жалғандық, қылмыстық жауаптылықтан көрінеу заңсыз босату және т.б.) жиынтығы бойынша саралануы тиіс.

ҚР ҚК 366-бабының 3-бөлігі, егер олар жасалған болса, осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген әрекеттер үшін жауаптылықты белгілейді:

- 1) қорқытып алу жолымен;
- 2) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
- 3) ірі мөлшерде;
- 4) бірнеше рет жасалған дәл сол іс-әрекет.

«Қорқытып алу адамның пара берушінің немесе олардың атынан ол өкілдік етіп отырған тұлғалардың заңды мүдделеріне залал келтіруі мүмкін әрекеттерді жасаймын деп қорқытып пара талап етуін не құқықпен қорғалатын мүдделер үшін зиянды салдарын болдырмау мақсатында оны пара беруге мәжбүр болатындай жағдайға қасақана қоюды білдіреді»⁹⁵.

Қылмыстық құқық бұзушылық, егер оған қылмыстық құқық бұзушылықты бірлесіп жасау туралы күні бұрын уағдаласқан адамдар қатысса, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 31-бабының 2-бөлігіне сәйкес алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған деп танылады.

Пара алудың ірі мөлшері – үш мыңнан асатын және он мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі ақша сомасы, бағалы қағаздардың, өзге де мүліктің немесе мүліктік сипаттағы пайданың құны танылады (ҚР ҚК 3-бабының 38-тармағы).

Пара алу Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 12-бабының ережелеріне сәйкес бірнеше рет жасалған деп танылады. Жалғасатын әрекеттің белгілерін ажырату керек, оның белгілері бірнеше рет жасалды деп танылмайды.

ҚР ҚК 366-бабының 4-бөлігіне сәйкес 366-бабының бірінші, екінші

⁹⁵ «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000008S> (жүгінген күні: 05.02.2025)

немесе үшінші бөліктерінде көзделген әрекеттер, егер оларды қылмыстық топ жасаса, сондай-ақ аса ірі мөлшерде пара алудың ерекше білікті құрамы болып табылады.

Қылмыстық топ деп ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген топ түсініледі (ҚР ҚК 3-бабының 23-тармағы).

Аталған қылмыстық топтардың түсінігі мен белгілері Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бабының тиісті тармақтарында (тиісінше 36, 25, 23, 35, 34, 33, 31, 40, 7, 18-тармақтар) қамтылған.

Пара алудың айтарлықтай мөлшері он мың айлық есептік көрсеткіштен асатын ақша сомасы, бағалы қағаздардың, өзге де мүліктің немесе мүліктік сипаттағы пайданың құны болып табылады (ҚР ҚК 3-бабының 3-тармағы).

ҚР ҚК 366-бабының ескертулерде қарастырылғандай, егер сыйлықтың құны екі айлық есептік көрсеткіштен аспаса, осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген адамның бірінші рет сыйлық түрінде мүлікті, мүлікке құқықты немесе өзге де мүліктік пайданы алуы бұрын жасалған заңды әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін алдын ала уағдаластық болмаған кезде маңызы аз болуына байланысты қылмыс болып табылмайды және тәртіптік немесе әкімшілік тәртіппен қудаланады.

Пара беруді саралау

Пара бергені үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 367-бабымен белгіленеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 367-бабында қарастырылған іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Пара беру объектісі мемлекеттік аппараттың заңмен реттелетін қалыпты қызметі және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқарудың соған байланысты мүдделері болып табылады.

Қылмыстың объективті жағы лауазымды адамға жеке өзі немесе делдал арқылы пара беруде көрінеді. Бұл қылмыс құрамы ресми болып табылады.

Субъективті жағынан пара беру тікелей ниетпен және пара алушыны пара берушінің немесе ол ұсынған адамдардың пайдасына ҚК-нің 366-бабының 1-бөлігінде көрсетілген әрекеттерді (әрекетсіздікті) жасауға итермелеу мақсатының болуымен сипатталады.

Субъект лауазымды адамға өз пайдасына немесе өзі өкілдік ететін адамдардың пайдасына іс-әрекеттер (әрекетсіздіктер) жасағаны үшін не қызмет бойынша жалпы қамқорлығы үшін пара беретінін білуге тиіс. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы нормативті қаулысының 6-тармағына сәйкес «Құндылықтарды, көрсетілетін

қызметтерді, мүлікке құқықтарды немесе жеңілдіктерді алу шарты арнайы келісілмеген, сонымен қатар қылмысқа қатысушылар пара берушінің мүддесін қанағаттандыру үшін пара беріліп отырғанын түсінген жағдайларда кінәлі адамдардың әрекеттері параны беру немесе алу деп танылуға тиіс»⁹⁶.

Бұл ретте пара беруші лауазымды адамның парамен шартталған әрекеттері (әрекетсіздігі) соңғысының қызметтік өкілеттігіне кіретінін не осы лауазымды адам өзінің лауазымдық жағдайына байланысты мұндай әрекеттерге (әрекетсіздікке) ықпал ете алатынын мойындауға тиіс. Құндылықтарды басқа мақсатпен беру пара беру құрамын құрмайды.

Пара беру субъектісі 16 жасқа толған кез келген адам бола алады.

ҚР ҚК-нің 367-бабының 2-бөлігінде ҚК-нің қаралып отырған бабында сараланған құрам көзделеді: ірі мөлшерде пара беру. Бұл ақша сомасы, бағалы қағаздардың, өзге де мүліктің немесе мүліктік сипаттағы пайданың елуден үш мыңға дейінгі айлық есептік көрсеткіштері деп танылады (ҚР ҚК 3-бабы 2-тармағы).

ҚР ҚК 367-бабының 3-бөлігінде, егер олар жасалған болса, осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер үшін жауапкершілік көзделген:

- 1) алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобы;
- 2) ірі мөлшерде;
- 3) бірнеше рет.

Қылмыстық құқық бұзушылық, егер оған қылмыстық құқық бұзушылықты бірлесіп жасау туралы алдын ала уағдаласқан адамдар қатысса, ҚР ҚК 31-бабының 2-бөлігіне сәйкес алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобы жасаған деп танылады.

Пара берудің ірі мөлшері ақша сомасы, бағалы қағаздардың, өзге де мүліктің немесе мүліктік сипаттағы пайданың құны үш мыңнан он мыңға дейінгі айлық есептік көрсеткіш деп танылады (ҚР ҚК 3-бабының 38-тармағы). Пара беру ҚР ҚК 12-бабының ережелеріне сәйкес бірнеше рет жасалған деп танылады. Жалғасып жатқан іс-әрекеттің белгілерін ажырату керек, олардың белгілері қайталанбайды.

ҚР ҚК 367-бабының 4-бөлігіне сәйкес 367-баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген әрекеттер, егер оларды қылмыстық топ жасаса, сол сияқты аса ірі мөлшерде пара берудің сараланған құрамы болып табылады.

Қылмыстық топ деп ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құрылым түсініледі (ҚР ҚК 3-бабының 23-тармағы).

⁹⁶ «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000008S> (жүгінген күні: 25.02.2025)

Аталған қылмыстық топтардың түсінігі мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының тиісті тармақтарында қамтылған (тиісінше 36, 25, 23, 35, 34, 33, 31, 40, 7, 18-тармақтары).

Пара берудің аса ірі мөлшері ақша сомасы, бағалы қағаздардың, өзге де мүліктің құны немесе мүліктік сипаттағы пайда он мыңнан астам айлық есептік көрсеткіш деп танылады (ҚР ҚК 3-бабының 3-тармағы).

ҚР ҚК 367-бабының ескертулеріне сәйкес келесі көзделеді:

«1. Осы Кодекстің 366-бабының бірінші бөлігінде көрсетілген адамға бұрын жасаған заңды әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін сомасы немесе құны екі айлық есептік көрсеткіштен аспайтын сыйлықты бірінші рет беру, егер осы адам жасаған әрекеттер (әрекетсіздік) алдын ала уағдаластықпен байланысты болмаса, қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқпайды.

2. Пара берген адам, егер оған қатысты осы Кодекстің 366-бабының бірінші бөлігінде көрсетілген адам тарапынан параны қорқытып алу орын алған болса немесе егер осы адам пара бергені туралы құқық қорғау органына немесе арнаулы мемлекеттік органға өз еркімен хабарласа, қылмыстық жауаптылықтан босатылады.»⁹⁷.

Парақорлыққа делдал болудың саралануы

Парақорлыққа делдал болу үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 368-бабында көзделеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 368-бабында көзделген іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Парақорлыққа делдал болудың объектісі мемлекеттік аппараттың заңмен регламенттелген қалыпты қызметі және онымен байланысты мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделері болып табылады.

Ақша, бағалы қағаздар, материалдық құндылықтар, мүлікке құқық, сондай-ақ мүліктік сипаттағы қызметтерді заңсыз көрсету, соның ішінде мүліктік міндеттемелерден босату пара нысанасы болуы мүмкін⁹⁸.

Парақорлыққа делдал болудың объективті жағы екі түрде көрінеді:

- пара алушыға және пара берушіге олардың арасында пара алу және беру туралы келісімге қол жеткізуге ықпал ету;

- пара алушыға және пара берушіге олардың арасындағы пара алу және беру туралы келісімді іске асыруға ықпал ету.

Парақорлыққа делдал болу екі формада да, олардың бірінде де көрінуі мүмкін.

Пара алушыға және пара берушіге олардың арасындағы пара алу және беру туралы келісімге қол жеткізуге ықпал ету көрсетілген субъектілер

⁹⁷ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ - [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z361> (жүгінген күні: 10.02.2025)

⁹⁸ «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000008S> (жүгінген күні: 25.02.2025)

арасындағы тиісті келіссөздерді жүргізуде; пара алушы мен пара берушінің арасындағы кездесуді ұйымдастыруда; пара беру, алу туралы келісімнің шарттарын талқылауға қатысуда және т. б. көрінеді.

Пара алушыға және пара берушіге олардың арасындағы пара алу және беру туралы келісімді іске асыруға ықпал ету, әдетте, пара берушіден пара алушыға пара беру нысанасын тікелей беруден көрінеді.

Парақорлыққа делдал болудың аталған түрлері қылмыс аяқталған кезде бір-бірінен ерекшеленеді. Делдалдықтың бірінші нысаны пара беруші мен пара алушы арасындағы пара алу және беру туралы келісімге делдалдың көмегімен қол жеткізілген сәттен бастап аяқталған болып есептелуге тиіс.

Сонымен қатар, кейіннен пара беру, пара алу немесе алмау маңызды емес. Пара берудегі делдалдықтың екінші түріне келетін болсақ, ол пара алу, беру туралы келісім жүзеге асырылған жағдайда ғана, яғни пара алған, берген сәттен бастап аяқталған қылмыс болып саналуы керек.

Парақорлыққа делдал болу тек параны беру процесіне қатысумен шектелуі керек, ал оны алу немесе беруге тікелей қатысу бұл ұғымға кірмейді. «Делдал» деген сөздің мағынасына сүйенсек, ол пара беруші мен пара алушының екеуімен де байланысқа түседі және параны алу, беру немесе осындай келісімді іске асыру барысында байланыстырушы буын болып табылады. Ал пара алуға немесе беруге тікелей қатысушы, әдетте, пара алушының немесе пара берушінің жағында болады.

Бұл жағдайда қатысушының іс-әрекетін саралау туралы мәселе оның ниетінің бағытын ескере отырып, кімнің мүддесі үшін, кімнің жағында және кімнің бастамасы бойынша, пара берушінің немесе пара алушының әрекет етуіне байланысты шешілуі керек. Мұндай жағдайларда парақорлыққа делдалдық үшін жауапкершілікті көздейтін бап бойынша қосымша саралау талап етілмейді.

Бұл қылмыстың субъектісі – 16 жасқа толған адам.

Қарастырылып отырған әрекеттің субъективті жағы тікелей ниетпен сипатталады, адам пара нысанасын пара беруші беретінін және оны пара алушыға беруге уәде беретінін біледі.

Пара берушінің немесе пара алушының тапсырмасы бойынша әрекет ете отырып, пара нысанасын тікелей беретін тұлға делдал болып табылатынын ескере отырып, пара берудегі делдалдықты пара беруден және алудан ажырату қажет. Бұл ретте мұндай адамды парақорлыққа делдалдық жасағаны үшін кінәлі деп тану үшін оның пара берушіден не пара алушыдан сыйақы алғаны маңызды емес.

Пара үшін шартты әрекеттерді орындауға келіскен және пара берген қызметкер пара беруге қатысушы ретінде жауап береді.

Егер ол тапсырманың сипатын біле тұра, тек пара берсе, оның әрекеттері парақорлыққа делдал ретінде саралануға жатады.

Егер пара берушілердің әрқайсысының мүддесі үшін пара алушы жекелеген әрекеттерді орындаса (орындамаса) немесе пара берушінің

мүддесі үшін әрбір лауазымды адам белгілі бір жолмен әрекет етсе және көрсетілген мән-жайларды делдал жүзеге асырса, пара берушінің бір лауазымды адамына пара беруде бір мезгілде делдалдық ету немесе бір пара берушіден бірнеше лауазымды адамның пара алуына делдалдық ету бірнеше рет ретінде қаралады.

ҚР ҚК 368-бабының 2-бөлігінде бірнеше рет немесе ұйымдасқан топ немесе адам өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып жасаған дәл осындай іс-әрекет үшін жауаптылық белгіленеді.

Қызметтік жағдайын пайдалана отырып жасалған парақорлыққа делдалдық, егер лауазымды адам делдалдық жасау барысында өзіне қызметі аясында берілген құқықтар мен өкілеттіктерді пайдаланған жағдайда ғана осылай танылады. Егер әрекеттер кінәлінің қызметімен байланысты болмаса немесе ол адам лауазымды тұлға болып табылмаса, мұндай делдалдық қызметтік жағдайын пайдалана отырып жасалған деп танылмайды.

Егер делдал қасақана ұрланған бөтен мүлкін берсе, және пара нысанының пара беруші тарапынан ұрланғанын алдын ала білсе, әрі оны пара алушыға беруге уәде етсе, онда бұл екі қылмыстың – парақорлыққа делдалдық пен жымқыруға қатысу фактісі болып табылады.

Егер пара алушының еркіне тәуелді емес мән-жайлар бойынша пара толық немесе ішінара алынбаса, ол жасаған іс шартты пара алуға әрекет ретінде саралануы тиіс. Лауазымды адам ұсынылған параны алудан бас тартқан жағдайда, пара берушінің әрекеттері пара беруге қастандық, ал делдал делдалдыққа қастандық ретінде сараланады.

Пара түрінде лауазымды адамға берілген ақша жалған немесе ішінара имитацияланған ақша белгілері болып табылған жағдайларда, пара алушының іс-әрекеті параның шартты сомасын алуға әрекет ретінде сараланады

ҚР ҚК 3-бабының 23-тармағына сәйкес қылмыстық топ ретінде ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құрылым танылады. Аталған қылмыстық топтардың түсінігі мен белгілері ҚР ҚК 3-бабының тиісті тармақтарында қамтылған (тиісінше 36, 25, 23, 35, 34, 33, 31, 40, 7, 18-тармақтары).

Қызметтік жалғандық жасауды саралау

Қызметтік жалғандықты жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 369-бабында көзделеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 369-бабында көзделген іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Қаралып отырған қылмыстың объектісі мемлекеттік аппараттың қалыпты, заңмен регламенттелген қызметі және онымен байланысты мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделері болып табылады

Ресми құжат қызметтік жалғандықтың мәні болып табылады. ҚР ҚК 369-бабының мазмұны бойынша қызметтік жалғандықтың мәні тек заңдық маңызы бар және тиісті заңдық салдарға әкеп соғатын оқиғаларды немесе фактілерді куәландыратын құжаттар не құқықтар беретін, міндеттер жүктейтін немесе олардан босататын құжаттар болып табылады.

Ресми құжаттарда құжаттың және оның материалдық жеткізгішінің сипатына қарай қажетті деректемелер болуға және мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам қол қоюы немесе электрондық цифрлық қолтаңбамен жабдықталуы тиіс.

Қызметтік жалғандықтың объективті жағы келесі әрекеттердің бірін жасаумен сипатталады:

1) ресми құжаттарға көрінеу жалған мәліметтерді енгізу (зияткерлік жалғандық) – шындықтың мазмұны бойынша сәйкес келмейтін, мәні бойынша жалған құжатты бастапқы құрастыруды көздейді;

2) Ресми құжаттарға олардың нақты мазмұнын бұрмалайтын (материалдық жалғандық) түзетулер енгізу – бұл бастапқы түпнұсқалық құжатты шындыққа сәйкес келмейтін мәліметтермен толықтыру және (немесе) оның бір бөлігін алып тастау арқылы өзгерту болып табылады, соның нәтижесінде құжаттағы барлық ақпаратты бағалау бұрмаланады. Материалдық жалғандықтың тәсілдері басқа санмен белгілеу, жазуларды өшіру, ойып жазу және т. б. болуы мүмкін.

3) көрінеу жалған немесе жалған құжаттар беру.

Қызметтік жалғандықты, егер оны мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып жасаса, қылмыс деп танылады. Жалғандық қызмет бабын пайдаланбай жасалған немесе жалған құжаттар мемлекеттік органнан емес, басқа ұйымдардан, мекемелерден, жеке тұлғалардан (қолхаттар, шарттар, міндеттемелер және т.б.) шыққан жағдайларда ол басқа қылмыстардың құрамын құрайды. Қылмыс жоғарыда аталған әрекеттердің бірі жасалған кезде аяқталған болып табылады.

Қызметтік жалғандықтың субъективті жағы тікелей ниетпен сипатталады: кінәлі ресми құжаттарға жалған ақпарат енгізетінін сенімді біледі және қызметтік жалғандықтың мәнін құрайтын басқа әрекеттерді саналы түрде жасайды.

Субъективті жағының міндетті белгісі – субъектінің өзіне немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатын көздеуі.

Қылмыс субъектісі арнайы белгілерге ие:

– ҚР ҚК 369-бабының 1-бөлігі бойынша – мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам; лауазымды

тұлға;

- ҚР ҚК 369-бабының – 2-1-бөлігі бойынша – құқық қорғау органының қызметкері;

– ҚР ҚК 369-бабының 3-бөлігі бойынша – жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын тұлға.

Аталған субъектілердің ұғымдары ҚР ҚК 3-бабында қамтылған.

ҚР ҚК 369-бабының 2, 3-бөліктері бойынша жауапкершілікті көздейтін қылмыстар қызметтік жалғандықтың білікті құрамы болып табылады

Қызметтегі әрекетсіздікті саралау

Қызметтегі әрекетсіздік жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 370-бабында көзделеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 365-бабында көзделген іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Қаралып отырған қылмыстың объектісі мемлекеттік аппараттың қалыпты, заңмен регламенттелген қызметі және онымен байланысты мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделері болып табылады.

Объективті жағынан қызметтегі әрекетсіздік келесі белгілермен сипатталады:

- мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның өзінің қызметтік міндеттерін орындамауы;

- азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі қоғамдық қауіпті салдарлардың басталуы;

- қылмыс жасағаны үшін кінәлі адамның іс-әрекеті мен диспозицияда көзделген салдардың басталуы арасында себептік байланыстың болуы.

Қаралып отырған қылмыс тек әрекетсіздік нысанында жасалуы мүмкін және мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам өзінің қызметтік міндеттерінің шеңберіне кіретін әрекеттерді орындамайтындығында және нақты жағдайларда бұл адамның оларды жасауға нақты мүмкіндігі бар екендігінде көрінеді.

Бұл ретте мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның белгілі бір іс-әрекетті орындамауы немесе қажетті шараларды қабылдамауы заңдарда немесе басқа да нормативтік құқықтық актілерде белгіленген не оның қызметтік міндеттеріне қайшы келуге тиіс.

Қылмыс азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түрінде қоғамдық қауіпті салдарлар туындаған кезден бастап аяқталған болып есептеледі.

ҚР ҚК 3-бабының 14) тармағына сәйкес осы баптың контекстінде ауыр зардаптарға мыналар жатады: адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін бұзу; елеулі залал келтіру; жәбірленушінің өмірлік қиын жағдайға тап болуы; ұйымдардың немесе мемлекеттік органдардың қалыпты жұмысын бұзу; келтірілген зиянның маңыздылығын көрсететін өзге де салдарлар.

Қызметтік міндеттерін орындамау мен оның салдары — азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін елеулі түрде бұзу арасындағы себепті байланысты міндетті түрде анықтау қажет, ондай байланыстың болмауы қылмыстық жауапкершілікті жоққа шығарады.

Әрбір жағдайда себеп-салдарлық байланыстың болуын анықтау үшін адамның өзінің қызметтік міндеттерін орындамауы қызметтегі әрекетсіздіктің кездейсоқ салдары емес, табиғи түрде болатын зиян келтіргенін анықтау қажет. Адамның әрекетсіздігі қажетті жағдайлардың бірі ғана емес, сонымен бірге нәтиженің себебі болуы керек.

Адамның іс-әрекеті мен оның салдары арасындағы себептік байланыс қылмыс құрамының объективті жағының міндетті белгісі болып табылады. Себептік байланыс болмаған жағдайда туындаған салдарларды кінәлауға болмайды.

Қызметтегі әрекетсіздіктің субъектісі:

– ҚР ҚК 370-бабының 1-бөлігі бойынша-мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды тұлға;

- ҚР ҚК 370-бабының 2-1-бөлігі бойынша – құқық қорғау органының қызметкері;

– ҚР ҚК 370-бабының 3-бөлігі бойынша-жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын тұлға;

– ҚР ҚК 370-бабының 4-бөлігі бойынша - жауапты мемлекеттік лауазым атқаратын адам немесе судья.

Аталған субъектілердің ұғымдары ҚР ҚК 3-бабында қамтылған.

ҚР ҚК 370-бабының 2, 3-бөлігі бойынша жауапкершілікті көздейтін қылмыстар қызмет бойынша әрекетсіздіктің саралаушы құрамы болып табылады.

ҚР ҚК 370-бабының 4-бөлігінде ауыр зардаптарға әкеп соққан осы қылмысты жасағаны үшін жауаптылық көзделеді.

Осылайша, осы кіші бөлімде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 15-тарауында көзделген, сыбайлас жемқорлық қылмыстар ретінде қылмыстық заңнамамен танылған мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы қылмыстарды саралау жүргізілді.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 15-тарауында көзделген мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы қандай қылмыстар құрамы сыбайлас жемқорлық қылмыстар деп танылады?
2. Қылмыс құрамының объективті белгілері бойынша лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалануды саралау.
3. Қылмыс құрамының субъективті белгілері бойынша лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалануды саралау.
4. Сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде билік пен лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың ерекшелігі неде?
5. Сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау құрамының белгілері: саралау мәселелері.
6. Пара алу құрамының белгілерін ашыңыз.
7. Қылмыстық құқық бұзушылық белгілері бойынша пара беруді анықтаңыз.
8. Парақорлыққа делдалдық: қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілері бойынша саралау.
9. Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының қандай белгілері қызметтік жалғандықтың құрамын сипаттайды?
10. Қызмет бойынша әрекетсіздікті саралау.

Ұсынылатын әдебиеттер тізімі:

1. Агыбаев А.Н. Уголовно- правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией. Алматы, 2003. – 126 б.
2. Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Учебное пособие. Под ред. Е.О. Алауханова. – Алматы.2008. – 330 б.
3. Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – 392 б.
4. Кордончик Д.М., Афанасьева А.Н., Рахматуллин А.И. Система органов власти и противодействия коррупции: Учебное пособие / Афанасьева А.Н., Рахматуллин А.И. Кордончик Д.М.- Казань: Изд-во Казанск.гос.архитект.-строит. ун-та, 2016.
5. Қанатов А.Қ., Бектенов А.Е., Қарақожаев О.С. Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тиімділігінің (тиімсіздігінің) проблемалық аспектілері (салалық заңнаманы талдау) // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. 2020. №5 (63). – 175 – 181 б.

6. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар мен басқарушылық қателіктердің аражігін ажырату бойынша әдістемелік ұсынымдар. 2-басылым (қайта өңделген және толықтырылған) / Ә.С. Шәкәрімов, Б.Ж. Сағымбеков, Қ.Ж. Баетов, Т.М. Мұқатаев, Т.Ғ. Маханов, Н.С. Әлімқұлов; Г.Қ. Шушикованың жалпы ред. – Қосшы: Құқық қорғау органдары академиясы, 2021. - 31 б.

7. Төлеген М.Ә., Орсаяева Р.А. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған іс-қимылға жалпы сипаттама // Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының «Хабаршы — Вестник» журналы. — 2022. — № 2 (76) — 105–109 б.

8. Цепелев В.Ф. Коррупционные преступления; учебное пособие. — Москва: Проспект, 2024. — 96 б.

5 Әскери сыбайлас жемқорлық қылмыстардың саралануы

Билікті теріс пайдалануды саралау

Билікті теріс пайдалану үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 450-бабында көзделеді.

ҚР ҚК 3-бабының 29)-тармағына сәйкес 450-бабыныңда көрсетілген іс-әрекеттер сыбайлас жемқорлық қылмыстар ретінде танылады. Бұл іс-әрекет қарастырылып отырған баптың 4-бөлігінің 1) тармағындағы арнайы субъектілерімен жасалғаны көзделген.

Әскери сыбайлас жемқорлық қылмыстардың қоғамдық қауіптілігі әскери басқару аппаратының қалыпты қызметін бұзудан, мемлекетке материалдық зиян келтіруден тұрады.

ҚР ҚК 3-бабының б) тармағына сәйкес «әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар – осы Кодекстің 18-тарауында көзделген, әскери қызмет атқарудың белгіленген тәртібіне қарсы бағытталған, шақыру бойынша не келісімшарт бойынша Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында әскери қызмет өткеріп жүрген әскери қызметшілер, сондай-ақ запастағы азаматтар жиындардан өтуі кезінде жасаған іс-әрекеттер».

Қызметтік борышына байланысты әскерлерде заңдылықты қамтамасыз етуге міндетті лауазымды адамдардың қылмыстар жасауы, бағыныстыларға әскери ант, әскери жарғылар мен бұйрықтар талаптарын мінсіз орындаудың үлгісі ретінде қызмет етуі, заңға деген құрметке нұқсан келтіруі, бағыныстылар тарапынан құқық бұзушылықтар үшін алғышарттар жасауы жатады.

Бұл қылмыстың тікелей объектісі ҚР Қарулы Күштерінде белгіленген әскери басқару органдарының қалыпты қызметі, әскери қызмет мүдделеріне жауап беретін әскери бастықтардың, барлық әскери лауазымды адамдардың лауазымдық функцияларын жүзеге асыру және әскерлердің тұрақты жоғары жауынгерлік әзірлігін қамтамасыз ету тәртібі болып табылады.

Қосымша объект әскери қызметшінің жеке басы, заңмен қорғалатын құқықтар мен бостандықтар, жауынгерлердің мүдделері, қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделер болуы мүмкін.

«Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 16 ақпандағы № 561-IV Заңының 1 – бабының 11) тармағына сәйкес әскери қызмет – Қазақстан Республикасының егемендігін, аумақтық тұтастығын және шекараларына қол сұғылмаушылығын Қарулы қорғаумен байланысты әскери қауіпсіздікті тікелей қамтамасыз етуге бағытталған Қарулы Күштер әскери қызметшілерінің мемлекеттік қызметінің ерекше түрі.

Билікті теріс пайдаланудың объективті жағы:

- бастықтың немесе лауазымды адамның билікті немесе қызметтік жағдайды қызметтің мүдделеріне қайшы теріс пайдалануы;

- азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі қоғамдық қауіпті салдарлардың басталуы;

- заңда көрсетілген салдарлар мен бастықтың немесе лауазымды адамның билікті немесе қызметтік жағдайды теріс пайдалануы арасындағы себептік байланыс.

Билікті теріс пайдалану бастықтың немесе басқа лауазымды адамның өзінің қызметтік жағдайын әскери қызметтің мүдделеріне нұқсан келтіріп қасақана пайдалануынан тұрады.

Бастықтың немесе лауазымды адамның өз қызметтік жағдайын теріс пайдалануы – бұл оның атқаратын қызметіне байланысты және қызметтік өкілеттіктерімен тікелей байланысты, өз құзыретінен аспай жасалған заңсыз әрекеттерді білдіреді.

Қызметтік жағдайды пайдалану лауазымды адам жасауға міндетті әрекеттерді қасақана жасамаған кезде де орын алады.

ҚР Жоғарғы Сотының «Әскери қылмыстар туралы істер бойынша сот практикасы туралы» нормативтік қаулысына сәйкес ҚК-нің 450-бабында көрсетілген билікті немесе қызметтік ережені теріс пайдалану деп бастық немесе әскери лауазымды адам өзінің қызметтік жағдайын пайдалана отырып және әскери қызметтің мүдделеріне қайшы келетін құқыққа қайшы іс-әрекетті түсіну керек⁹⁹.

Қарастырылып отырған қылмыстың объективті жағының міндетті белгісі азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі зардаптардың басталуы болып табылады. Мемлекеттің, нақты әскери бөлімнің, заңды және жеке тұлғалардың мүдделеріне келтірілген зиян, оның сипаты мен мөлшері жағынан маңызды деп түсіну керек.

Мемлекеттің, нақты әскери бөлімнің, заңды және жеке тұлғалардың мүдделеріне келтірілген, сипаты мен мөлшері жағынан маңызды зиян деп түсіну керек.

Елеулі зиян жарғыға, жоғары тұрған қолбасшылықтың нұсқамасына сәйкес бөлім, бөлімше жүргізетін маңызды әскери іс-шаралардың бұзылуынан, сондай-ақ әскери қызметшілердің, азаматтардың заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделеріне зиян келтіруден, жеке құрамды әскери қызмет бойынша міндеттерді атқарудан өз пайдасына немесе үшінші тұлғалардың пайдасына жүйелі түрде алшақтатудан көрініс табуы мүмкін ұрып-соғу, жәбірленушінің денсаулығына жеңіл немесе орташа ауырлықтағы

⁹⁹ «Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2005 жылғы 28 қазандағы N 6 Нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P05000006S__ (жүгінген күні: 05.02.2025).

зиян келтіру және т.б.¹⁰⁰.

Қылмыстық құқық бұзушылық салдарының негізгі белгілері ҚР ҚК 3-бабының 14) тармағына сәйкес регламенттелген. Қарастырылып отырған қылмыс заңда көрсетілген салдардың бірі басталған сәттен бастап аяқталды деп есептеледі.

Субъективті жағынан бұл қылмыс тікелей және жанама ниетпен жасалады. Адам өзінің мінез-құлқының қоғамдық қауіптілігін біледі, нәтижесінде заңмен қорғалатын мүдделерге елеулі зиян келтірілуі мүмкін екенін болжайды және оны (тікелей ниетпен) келтіргісі келеді немесе оны саналы түрде (жанама ниетпен) жасауға жол береді.

Қылмыстық кодекстің 450-бабы бойынша қылмыстық жауапкершілік іс-әрекет өзіне немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында жасалған жағдайларда ғана туындайтынын атап өткен жөн.

Қарулы Күштерде, басқа да әскерлер мен әскери құралымдарда әскерге шақыру бойынша не келісімшарт бойынша әскери қызмет өткеретін әскери қызметшілер, сондай-ақ әскери жиындардан өту кезінде запастағы азаматтар ғана әскери қылмыстардың субъектілері болып табылады.

450-баптың 1-бөлігі бойынша арнайы субъект -бастық немесе лауазымды тұлға.

ҚР ҚК 3-бабының 26) тармағына сәйкес лауазымды адам-тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілеттігі бойынша билік өкілінің функцияларын жүзеге асыратын не мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында ұйымдық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық функцияларды орындайтын адам.

Әскери қылмыстардың субъектілері болып табылатын лауазымды адамдарға барлық әскери бастықтар, сондай-ақ бастық болып табылмай, ауызша, жазбаша немесе техникалық байланыс арналары арқылы берілген қолбасшылықтың арнайы тапсырмасы бойынша тұрақты, уақытша немесе өзге де әскери қызметшілер, ұйымдық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық міндеттерін орындауға байланысты лауазымдар жатады.

Әскери лауазымды адамдардың тізбелері ішкі қызметтің, гарнизондық және қарауылдық қызметтердің жарғыларында, тәртіптік жарғыда және басқа да нормативтік құқықтық актілерде қамтылады.

Лауазымды адамның өз өкілеттіктерін бұзу фактісін анықтау үшін сот әскери қызмет өткеру жағдайында осы лауазымды адамдардың құқықтары мен міндеттерін реттейтін нормативтік актілерді (жарғылар, нұсқаулықтар,

¹⁰⁰ «Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2005 жылғы 28 қазандағы N 6 Нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P05000006S__ (жүгінген күні: 25.02.2025)

нұсқаулықтар, бұйрықтар және өзге де нормативтік құқықтық құжаттар) зерделеуі қажет.

ҚР ҚК 450-бабының 2-бөлігі бойынша бойынша іс-әрекет ауыр зардаптарға әкеп соққан ретінде сараланады. Оларға мыналар кіруі мүмкін: маңызды міндеттерді орындаудың бұзылуы, мемлекеттің қауіпсіздігіне қауіп төндіруі, қауіптер мен апаттар, адам шығыны, жауынгерлік техниканың өлімі немесе зақымдануы, ірі материалдық залал, адамдардың денсаулығына зиян келтіру және т. б.¹⁰¹.

ҚР ҚК 450-бабының бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, ұрыс жағдайда жасалған іс-әрекеттер ҚР ҚК 450-бабының 3-бөлігі бойынша саралаушы белгілері ретінде танылады.

ҚР ҚК 450-бабының бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, соғыс уақытында жасалған іс-әрекеттер ҚР ҚК 450-бабының 4-бөлігі бойынша саралаушы белгілері ретінде танылады.

Билікті асыра пайдалануды саралау

Билікті асыра пайдаланғаны үшін қылмыстық жауапкершілік ҚР ҚК 451-бабында көзделген.

ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес 451-бабында карастырылған іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Әскери сыбайлас жемқорлық қылмыстардың қоғамдық қауіптілігі әскери басқару аппаратының қалыпты қызметін бұзудан тұрады.

Билікті асыра пайдаланудың объективті жағы (ҚР ҚК 451-бабының 1-бөлігі) мынадай іс-әрекеттер жасаумен сипатталады:

- бастықтың немесе лауазымды адамның өз құқықтары мен өкілеттіктерінен тыс айқын іс-әрекеттер жасауы;

- азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі қоғамдық қауіпті салдардың басталуы;

- заңда көрсетілген салдарлар мен бастықтың немесе лауазымды адамның билікті немесе қызметтік өкілеттікті асыра пайдалануы арасындағы себептік байланыс.

«Әскери қылмыстар туралы істер бойынша сот практикасы туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2005 жылғы 28 қазандағы №6 Нормативтік қаулысының 25-тармағына сәйкес билікті асыра пайдалану деп бастықтың немесе лауазымды адамның өзіне заңдармен, жарғылармен және бұйрықтармен берілген құқықтардан немесе қызметтік өкілеттіктерден айқын асатын іс-әрекеттер жасауы түсініледі.

¹⁰¹ «Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2005 жылғы 28 қазандағы N 6 Нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P05000006S__ (жүгінген күні: 25.02.2025)

Бастық немесе лауазымды адам өзінің қызметтік жағдайына және жүктелген міндеттерді атқаруына байланысты емес жасаған қоғамдық қауіпті іс-әрекет (әрекетсіздік) әскери лауазымдық қылмыс деп таныла алмайды.

Егер лауазымдық қылмыстардың жекелеген түрлері үшін жауапкершілік арнайы нормаларда көзделсе (мысалы, пара алу, қызметтік жағдайын пайдалана отырып ұрлау және т.б.), онда әскери қызметші - лауазымды адамның мұндай әрекеттерді жасауы қылмыстық заңның тиісті бабы бойынша ҚК-нің 451-бабының жиынтығынсыз сараланады.

Қарастырылып отырған қылмыстың объективті жағының міндетті белгісі азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі зардаптардың басталуы болып табылады. Мемлекеттің, нақты әскери бөлімнің, заңды және жеке тұлғалардың мүдделеріне келтірілген зиян, оның сипаты мен мөлшері жағынан маңызды деп түсіну керек.

Елеулі зиян Жарғыға, жоғары тұрған қолбасшылықтың нұсқамасына сәйкес бөлім, бөлімше жүргізетін маңызды әскери іс-шаралардың бұзылуынан, сондай-ақ әскери қызметшілердің, азаматтардың заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделеріне зиян келтіруден, жеке құрамды әскери қызмет бойынша міндеттерді атқарудан өз пайдасына немесе үшінші тұлғалардың пайдасына жүйелі түрде алшақтатудан көрініс табуы мүмкін ұрып-соғу, жәбірленушінің денсаулығына жеңіл немесе орташа ауырлықтағы зиян келтіруден және т. б. тұрады.

Субъективті жағынан бұл қылмыс тікелей және жанама ниетпен жасалады. Адам өзінің мінез-құлқының қоғамдық қауіптілігін біледі, нәтижесінде заңмен қорғалатын мүдделерге елеулі зиян келтірілуі мүмкін екенін болжайды және оны (тікелей ниетпен) келтіргісі келеді немесе оны саналы түрде (жанама ниетпен) жасауға жол береді.

ҚК-нің 451-бабында көзделген қылмыстың субъектісі бастық немесе лауазымды адам болып табылады.

Билік өкілінің функцияларын тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілеттігі бойынша жүзеге асыратын не ҚР Қарулы Күштерінде, басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында ұйымдық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық функцияларды орындайтын адамдар лауазымды адамдар болып табылады.

Әскери қылмыстардың субъектілері болып табылатын лауазымды адамдарға барлық әскери бастықтар, сондай-ақ бастық болып табылмай, ауызша, жазбаша немесе техникалық байланыс арналары арқылы берілген қолбасшылықтың арнайы тапсырмасы бойынша ұйымдық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық міндеттерін орындауға байланысты лауазымдарды тұрақты, уақытша немесе арнайы тапсырма бойынша атқаратын өзге де әскери қызметшілер жатады.

Қарауыл бастығы ҚК-нің 451-бабы бойынша ол жасаған іс-әрекет арнаулы қызмет атқару жөніндегі міндеттер шегінен шықса да немесе оған

тікелей қатысы болмаса да, оның командир-бастықтың жалпы лауазымдық міндеттерін бұзу болып табылған жағдайларда жауапты болуы мүмкін (мысалы, қарауыл бастығының қарауыл құрамына кіретін адамға қатысты зорлық-зомбылық әрекеттері қорғалатын объект үшін қандай да бір салдарға немесе өзге де зиянды салдарға әкеп соқпаған жағдай).

Қаралып отырған қылмыстың саралау белгілері (ҚР ҚК 451-бабының 2-бөлігі):

1) қаруды немесе арнайы құралдарды қолдана отырып;

2) өзіне немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында жүзеге асырылады.

Қаруды немесе арнайы құралдарды қолдану деп атыс қаруын немесе суық қаруды, сондай-ақ жәбірленушінің өліміне немесе денсаулығына зиян келтіру жолымен оған физикалық әсер ету үшін, сондай-ақ егер жәбірленушіге осындай зиян келтіру қаупі арқылы психикалық әсер ету үшін арнайы құралдарды (резеңке таяқтарды, кісендерді, көзден жас ағызатын газды, су атқыштарды және т. б.) заңсыз іс жүзінде пайдалану түсініледі. Жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына нақты қауіп төндіру мүмкіндігі болуы тиіс.

Өзіне немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамның немесе ұйымдардың зиян келтіруі мақсатында осы қылмысты жасау қаражатты өз пайдасына не үшінші тұлғалардың пайдасына заңсыз өтеусіз айналдырмай, мүліктік пайда алуға ұмтылумен байланысты ынталандыруды білдіреді.

Өзіне немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында жасалған ҚР ҚК 3-бабының 29) тармағына сәйкес билікті немесе қызметтік өкілеттіктерді асыра пайдалану қылмыстың сыбайлас жемқорлық құрамы болып танылады.

Биліктің әрекетсіздігін саралау

Биліктің әрекетсіздігі үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК 452-бабында қарастырылған.

ҚР ҚК 3-бабының 29)-тармағына сәйкес 452-бабында қарастырылған іс-әрекет сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде танылады.

Қаралып отырған қылмыстың объектісі әскери бастықтардың, барлық әскери лауазымды адамдардың лауазымдық функцияларды жүзеге асыруының Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде белгіленген қалыпты тәртібі болып табылады.

Объективті жағынан биліктің әрекетсіздігі келесі белгілермен сипатталады:

- бастықтың немесе лауазымды адамның өз қызметтік міндеттерін орындамауы;

- азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі қоғамдық қауіпті салдарлардың басталуы;

- қылмыс жасағаны үшін кінәлі адамның іс-әрекеті мен диспозицияда көзделген салдардың басталуы арасында себептік байланыстың болуы.¹⁰²

Биліктің әрекетсіздігінің субъективті жағы тікелей немесе жанама ниетпен сипатталады.

Субъективті жағының міндетті белгісі – өзіне немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға пайда мен артықшылықтар алу немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсаты.

ҚР ҚК 452-бабының 2-бөлігі бойынша сараланған белгісі ауыр зардаптарға әкеп соққан іс-әрекет болып табылады. Ауыр зардаптар ұғымы мен мазмұны ҚР ҚК 3-бабының 4) тармағында көзделеді.

ҚР ҚК 452-бабының бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, ұрыс жағдайда жасалған іс-әрекеттер ҚР ҚК 452-бабының 3-бөлігі бойынша сараланған белгілері ретінде танылады.

ҚР ҚК 452-бабының бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, соғыс уақытында жасалған іс-әрекеттер ҚР ҚК 452-бабының 4-бөлігі бойынша сараланған белгілері ретінде танылады.

Осылайша, осы кіші бөлімде қылмыстық заңнамада сыбайлас жемқорлық қылмыстар деп танылған әскери қылмыстардың саралануы жүргізілді.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 18-тарауында көзделген қылмыстардың қандай құрамы сыбайлас жемқорлық қылмыстар ретінде танылады?

2. Қылмыс құрамының объективті белгілері бойынша билікті теріс пайдалануды саралау.

3. Қылмыс құрамының субъективті белгілері бойынша билікті теріс пайдалануды саралау.

4. Сыбайлас жемқорлық қылмыс ретінде билік пен қызметтік өкілеттіктерді асыра пайдаланудың ерекшелігі неде?

5. Биліктің әрекетсіздігі құрамының саралануы.

¹⁰² «Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2005 жылғы 28 қазандағы N 6 Нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P05000006S__ (жүгінген күні: 25.02.2025).

Ұсынылатын әдебиеттер тізімі:

1. Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Учебное пособие. Под ред. Е.О. Алауханова. – Алматы.2008. – 330 с.
2. Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – 392 с.
3. Волженкин Б.В. Служебные преступления: комментарий законодательства и судебной практики. - СПб. 2005.
4. Кордончик Д.М., Афанасьева А.Н., Рахматуллин А.И. Система органов власти и противодействия коррупции: Учебное пособие / Афанасьева А.Н., Рахматуллин А.И. Кордончик Д.М.- Казань: Изд-во Казанск.гос. архитектур.-строит. ун-та, 2016.
5. Косарев С.Ю., Суслин Э.В. Правовые основы противодействия коррупции: Учебное пособие / Суслин Э.В. Косарев С.Ю.- 2-е изд.- СПб: НОУ СЮА, 2016.
6. Қанатов А.Қ., Бектенов А.Е., Қарақожаев О.С. Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тиімділігінің (тиімсіздігінің) проблемалық аспектілері (салалық заңнаманы талдау) // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. 2020. №5 (63). – 175 – 181 б.
7. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар мен басқарушылық қателіктердің аражігін ажырату бойынша әдістемелік ұсынымдар. 2-басылым (қайта өңделген және толықтырылған) / Ә.С. Шәкәрімов, Б.Ж. Сағымбеков, Қ.Ж. Баетов, Т.М. Мұқатаев, Т.Ғ. Маханов, Н.С. Әлімқұлов; Г.Қ. Шушикованың жалпы ред. – Қосшы: Құқық қорғау органдары академиясы, 2021. - 31 б.
8. Төлеген М.Ә., Орсаяева Р.А. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған іс-қимылға жалпы сипаттама // Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының «Хабаршы — Вестник» журналы. — 2022. — № 2 (76) — 105–109 б.
9. Цепелев В.Ф. Коррупционные преступления; учебное пособие. – Москва: Проспект, 2024. – 96 с.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

Нормативтік құқықтық актілер:

1. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы.
2. Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңы
3. Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 2 ақпандағы № 802 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы
4. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 03 шілдедегі Қылмыстық кодексі
5. «Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 мамырдағы № 31-IV Заңы.
6. «Қылмыстық кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі Еуразиялық Топ туралы келісімді ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 21 ақпандағы № 569-IV Заңы.
7. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңы
8. «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңы
9. «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы
10. Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148 Қазақстан Республикасының Заңы
11. «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ Заңы
12. «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2024 жылғы 1 шілдедегі № 106-VIII ҚРЗ
13. «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы Нормативтік қаулысы
14. «Жымқыру туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 нормативтік қаулысы.
15. «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысы

16. «Соттардың Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 3 нормативтік қаулысы

17. «Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 1997 жылғы 18 шілдедегі № 10 нормативтік қаулысы

Арнайы әдебиеттер:

1. Агыбаев А.Н. Уголовно- правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией. Алматы, 2003. – 126 с.

2. Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Учебное пособие. Под ред. Е.О. Алауханова. – Алматы.2008. – 330 с.

3. Алиев М.М. Экономическая контрабанда: понятие, виды, ответственность / Учебное пособие. - Астана, 2005.

4. Андрианов В.Д. Коррупция как глобальная проблема: история и современность. Москва: Экономика, 2011. – 304 с.

5. Ашитов З.О. Уголовное право Республики Казахстан. / Алматы: Жеті жарғы, 2013

6. Байтеленов Р. Т. Превышение власти или должностных полномочий, совершенное сотрудниками органов внутренних дел (уголовно-правовые и криминологические аспекты): автореферат дис... канд. юрид. наук: 12.00.08; Карагандинский юрид. ин-т. - Караганды, 2009. - 24 с.

7. Бегалиев Б. А. Проблемы борьбы с мошенничеством по законодательству Республики Казахстан (криминологический и уголовно-правовой аспекты): автореферат дис... канд. юрид. наук: 12.00.08; Акад. МВД РК. - Алматы, 2007. - 20 с.

8. Бодобаев К. К вопросу о присвоении или растрате вверенного имущества // Наука, образование и культура. 2017. №9 (24). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-prisvoenii-ili-rastrate-vveren-nogo-imuschestva>

9. Борчашвили И.Ш. Коррупционные преступления: закон, теория и практика / Алматы: Жеті жарғы, 2009.

10. Борчашвили И.Ш., Рахметов С.М. Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: Монография.– Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – 392 с.

11. Бриллиантов А.В. К вопросу о понятии должностного лица. Российский следователь. 2001. № 6.

12. Васильев В. И. Борьба с коррупцией и местное самоуправление // Журнал российского права . 2012. - № 4.

13. Волженкин Б.В. Квалификация хищений государственного или общественного имущества путем присвоения, растраты или злоупотребления служебным положением. - Л.,1987.
14. Волженкин Б.В. Служебные преступления: комментарий законодательства и судебной практики. - СПб. 2005.
15. Гармаев Ю.П., Обухов А.А. Квалификация и расследование взяточничества: учеб.-практ. пособие / М., Норма, 2012, 304 с.
16. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. - М.: АО Центр ЮрИнфоР, 2003. - 448 с.
17. Голованов Н.М., Перекислов В.Е., Фадеев В.А. Теневая экономика и легализация преступных доходов / Перекислов В.Е., Фадеев В.А. Голованов Н.М.- СПб: Питер, 2003.
18. Епихин А.Ю. Квалификация преступлений / Сыктывкар, 2005.
19. Зорькин В. Д. Коррупция как угроза стабильному развитию общества // Журнал российского права. 2012. - № 7
20. Кемали Е. С. Коррупционная преступность лиц, уполномоченных на выполнение государственных функций (криминологические и уголовно-правовые проблемы): автореферат дис... канд. юрид. наук: 12.00.08; Акад. МВД РК. - Алматы, 2007. - 23 с.
21. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Том 1 (статьи 1-204). Под редакцией Ескараева А.Н., Рахметова С.М., Сарпекова Р.К.- Астана, 2023.
22. Конвенция ООН против коррупции (2003г). - Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенция (2003ж) /Алматы: ОФ Транспаренси Казахстан, ОФППИ Интерлигаль в Казахстане, 2004.
23. Кордончик Д.М., Афанасьева А.Н., Рахматуллин А.И. Система органов власти и противодействия коррупции: Учебное пособие / Афанасьева А.Н., Рахматуллин А.И. Кордончик Д.М.- Казань: Изд-во Казанск.гос. архитект.-строит. ун-та, 2016.
24. Коррупция: природа, проявления, противодействие. Монография / отв. ред. академик РАН Т.Я. Хабриева. – М.2012
25. Косарев С.Ю., Суслин Э.В. Правовые основы противодействия коррупции: Учебное пособие / Суслин Э.В. Косарев С.Ю.- 2-е изд.- СПб: НОУ СЮА, 2016.
26. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / М.: Юристъ, 1999
27. Қанатов А.Қ., Бектенов А.Е., Қарақожаев О.С. Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тиімділігінің (тиімсіздігінің) проблемалық аспектілері (салалық заңнаманы талдау) // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. 2020. №5 (63). – 175 – 181 б.

28. Қожаниязов А. Парақорлық үшін қылмыстық жауаптылық: Заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертацияның авторефераты / Алматы, 2004. - 24 б.
29. Лопатина К. А. К вопросу об определении понятия коррупционных преступлений // Гуманитарный научный журнал. – 2023. – № 4-2. – С. 42-45.
30. Ляпунов Ю.И. Должностные преступления. Киев, 1988.
31. Мельникова В.Е. Должностные преступления (вопросы уголовно-правовой квалификации). М. 1985.
32. Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар. Оқу құралы – Қарағанды ҚР ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2019. – 245 бет.
33. Проблемы борьбы с коррупцией: уголовно-правовые, криминологические и криминалистические аспекты / Под. ред. акад АЮН РК, д.ю.н., проф. Ж.Д. Бусурманова.- Астана: ГУ "Институт законодательства Республики Казахстан", 2012.
34. Пуляева Е.В. Правовые проблемы борьбы с коррупцией в сфере оказания образовательных услуг // Журнал российского права. 2012. - № 11
35. Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам / СПб.: Юридический центр Пресс, 2003.
36. Рахметов С.М. О системе преступлений в сфере экономической деятельности по уголовному законодательству Республики Казахстан. // Вестник Академии финансовой полиции. 2012. - № 4 (20).
37. Рахметов С.М. Проблемы уголовно-правовой борьбы с легализацией денежных средств или иного имущества, приобретенного незаконным путем. // Вестник Академии финансовой полиции. 2011. - № 4 (16).
38. Рахметов С.М. Рейдерство (Статья 226-1). // Вестник Академии финансовой полиции. 2011. - № 3 (15).
39. Сарпеков Р.К., Рахметов С.М. Необходимо повышать эффективность борьбы с коррупцией // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – Том 2. – № 77 (2024). – С.190 – 200.
40. Сейтхожин Б. У. Преступления в сфере экономической деятельности: понятие, виды, ответственность / Под ред. И. Борчашвили. - Алматы: Жеті жарғы, 2007. - 176 с.
41. Смаилова И.М. Қазақстан Республикасында алаяқтыққа қарсы күрес мәселелері // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. 2013. №4 (32). – 170-173 б.
42. Совершенствование методов противодействия отдельным формам хищения (ст.ст.188 УК – кража, 190 УК – мошенничество): Сборник международной научнопрактической конференции, 16-17 ноября 2017 года. –

Астана-Алматы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2017. – 225 с.

43. Сухоносенко А. В. Получение взятки по уголовному праву Казахстана. - Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2008. - 158 с.

44. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар мен басқарушылық қателіктердің аражігін ажырату бойынша әдістемелік ұсынымдар. 2-басылым (қайта өңделген және толықтырылған) / Ә.С. Шәкәрімов, Б.Ж. Сағымбеков, Қ.Ж. Баетов, Т.М. Мұқатаев, Т.Ғ. Маханов, Н.С. Әлімқұлов; Г.Қ. Шушикованың жалпы ред. – Қосшы: Құқық қорғау органдары академиясы, 2021. - 31 б.

45. Төлеген М.Ә., Орсаяева Р.А. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған іс-қимылға жалпы сипаттама // Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының «Хабаршы — Вестник» журналы. — 2022. — № 2 (76) — 105–109 б.

46. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Алматы, 2003.

47. Уголовные правонарушения против собственности: учебное пособие / Мухамадиева Г. Ж. [и др.]. — Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2022. — 256 с.

48. Уканов К.Ш. Предупреждение хищений в Республике Казахстан: уголовноправовые и криминологические аспекты: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. М., 2003. – 391 с.

49. Храшкин А.А. Противодействие коррупции в госзакупках / А.А. Храшкин.- 2-е изд., доп.- М: ИД "Юриспруденция", 2011.

50. Черкаев Д.И. Коррупция в предпринимательстве: российская действительность, зарубежный опыт и пути решения проблемы // Вестник Академии финансовой полиции. 2011. - № 3 (15).

51. Эриашвили, Н. Д. Присвоение и растрата чужого имущества как формы хищения: уголовно-правовой анализ: монография – М, ЮНИТИ-ДАНА, 2018 – 135 с.

52. Яни П. Разграничение должностного злоупотребления и превышения должностных полномочий. // Вестник Академии финансовой полиции. 2011. - № 3 (15).

А.М. Алибекова

**Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың
қылмыстық-құқықтық шаралары**

Оқу құралы

Басылымға 16.07.2025 қол қойылды.
Пішіні 60x80/16. Шарт.баспа пар. 7,5
Таралым 500 дана.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясының баспасы
apo-kanc@prokuror.kz
Қосшы қ., Республика көш., 94